

ТОПОНИМИЯТА
НА ПРИРОДЕН ПАРК
ВРАЧАНСКИ
БАЛКАН

ВРАЦА, 2014

С благодарност за съдействието на:

*Христо Иванов – Регионална библиотека – Монтана,
Мария Божковска – Библиотеката при читалище „Фар“ –
с. Паволче, Пенка Николова – Библиотеката при читалище
„Огнище“ – с. Челопек,*

*Светослава Тончева – Столична библиотека,
Росица Кузманова – Мемориален комплекс „Ботев път“,
Весела Пелова и Аксиния Живкова – Държавен архив – Враца,
Димитър Церовски, Бойка Лозанска и консултантите Пламен
Йотов, Николай Цинцарски, Георги Стоянов и
Василка Коловска – Природозащитен център „Натура“.*

Калина Тодорова
Топонимията
на Природен парк
ВРАЧАНСКИ
БАЛКАН

- © Калина Тодорова Николова – автор, съставител, 2014
© Пламен Йотов, Николай Цинцарски,
Георги Стоянов, Василка Коловска – консултанти, 2014
© Калина Тодорова, Никола Стефанов, Красимир Лаковски,
Красимир Танков, Оля Генова, Симеон Донов,
Архив ДПП „Врачански Балкан“ – снимки

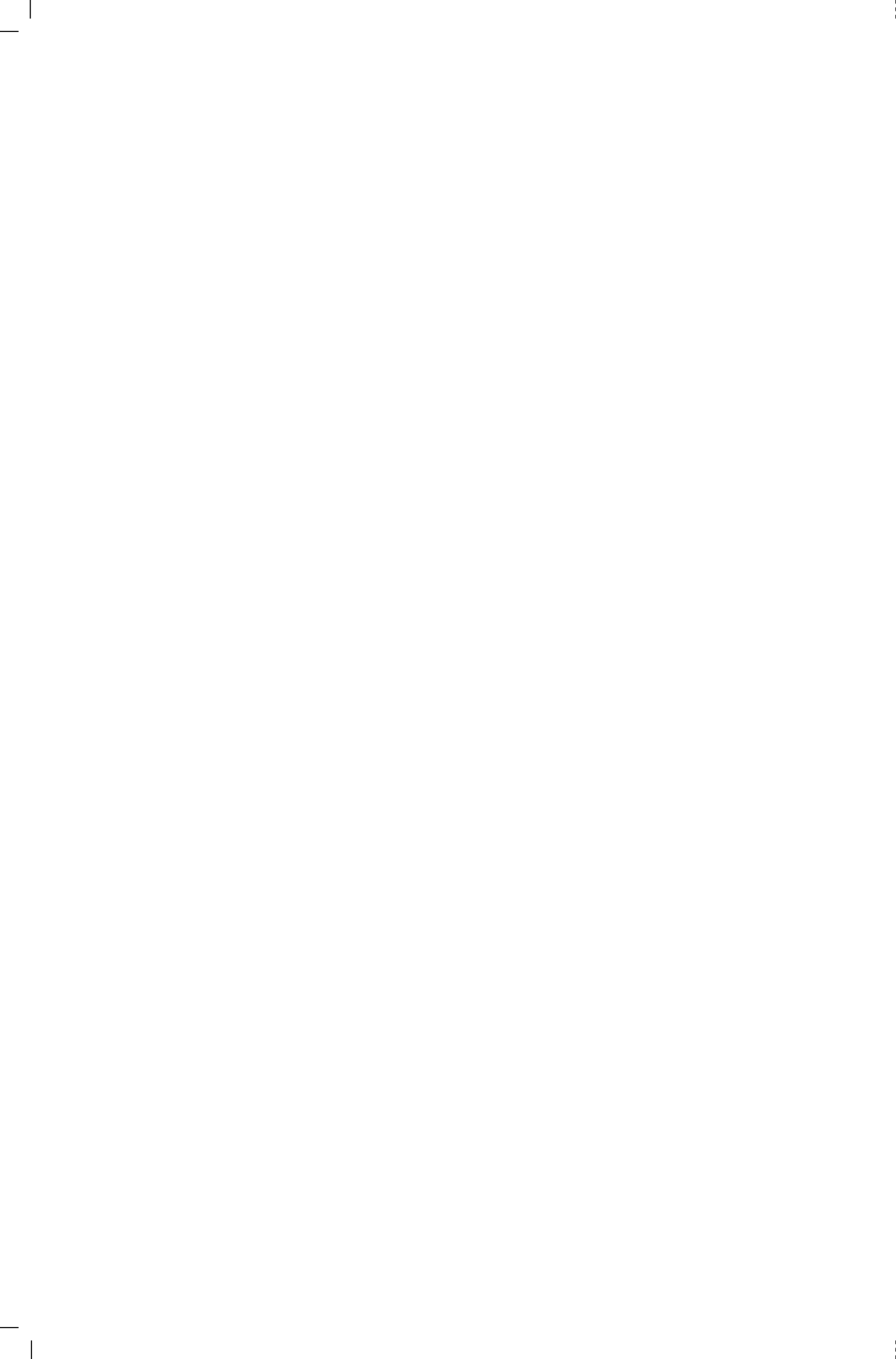
ISBN 978-954-2953-35-7

Издава: **UNICART**

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	7
Първа част – Селища	11
Втора част – Манастири	49
Трета част – Речник на местните имена	59
Езиков разбор на имената	134
Легенди, предания и разкази. Врачанската планина в наративната традиция на планинците	140
Традиции, обичаи, местности и растения, животни и птици. Места на традиционно водолечение и климатолечение. Оброци	146
Съкращения	156
Приложение	157

УВОД

Природен парк „Врачански Балкан“ е разположен в Северозападна България и обхваща по-голяма част от Врачанската планина и масива на Лакатнишките скали. Врачанската планина се издига южно от Врачанското поле, като заема междинно място между Предбалкана и Главната Старопланинска верига. Извиращите от Врачанската планина реки Лева, Черна и Златица я разделят на три дяла – Беглички (Югозападен), Стрешерски (Северозападен) и Базовски (Източен). Наречени са по имената на най-високите им доминиращи върхове – Бегличка могила (1481 м), Стрешеро (1215 м) и Базова могила (1314 м).

На територията на Природен парк „Врачански Балкан“ се намира резерват „Врачански карст“, природните забележителности *Темната дупка, Леденика, Вратцата Ритлите, Новата пещера* и защитените местности *Падините, Вола, Веждата, Боров камък, Лакатнишки скали*.

Топонимите, включени в тази публикация са разположени в землищата на двадесет и едно погранични (за територията на парка) селища – гр. Враца, с кварталите Медковец и Кулата, кв. Бистрец и селата Бели извор, Главаци, Горна Бела речка, Горно Озирово, Долна Бела речка, Долно Озирово, Дружево, Елисейна, Зверино, Згориград, Краводер, Лютаджик, Лютиброд, Миланово, Оплетня, Очин дол, Паволче, Стояново, Челопек (принадлежащи административно към три области – София, Враца и Монтана). Те, с малки изключения, са стари поселища и територията на землищата им е обитавана от най-дълбока древност. Многобройните археологически находки – надгробни могили и артефакти, представящи културата и бита на народите, населяващи красивите земи на Врачанската планина, са красноречиво доказателство в подкрепа на твърдението, че тук е имало живот

от праисторическо време и той не е прекъсвал за дълги периоди. Към всички тях могат да се прибавят и изобилните езикови и етнографски примери в тази посока.

Настоящото издание има за цел не само да покаже основни езикови характеристики и закономерности при именуването на природните обекти от региона, а по-скоро чрез тях да представи богатата история и традиции на неговите обитатели, съхранили знанията и опита на общества и култури, осъществили своя живот и развитие на това място. Така заедно с емблематични природни обекти като Ритлите, Леденика, Вратцата, Черепишките и Лакатнишките скали, тук са намерили място и общоупотребявани на регионално и местно равнище топоними, но и недотам познати извън рамките на селището имена на местности. Предлагаме на читателя в популярен и достъпен вид част от резултатите на дългогодишно проучване, което в своята цялост не е завършено, но видно е, може да предложи интересен и занимателен прочит на иначе обемистия и доста богат теренен материал, с който разполагаме.

В справочника са публикувани местни названия на различни природни обекти – върхове, скали, пещери, гори и други местности, хидроними – ручей, реки, водопади, градежи – мостове, калета и манастири, с подчертано значение за местните жители, историята на селищата, поминъка и традициите. В краткия езиковедски и етнографски анализ, поместен в края на книгата, са представени любопитни обобщения и изводи в тази посока. В няколко изречения споменаваме най-общо тези, за които смятаме, че ще представляват интерес за по-широк кръг читатели. На първо място това е семантичният анализ на имената, който ни показва, че *именуването* на селища и местности не е на случаен принцип и в наименованието се отразяват или характеристика и особеност на самата местност, или нейното минало, или връзката ѝ с човека... Така в топонимичния справочник читателят ще открие имена според

природните условия: от географски термини като Бабки, Котля, Лице, Могъла, Пешка, Преслап, Шопката, Ямите; почви и минерали като Бигора, Крещ, Червената стага, Черна река; животински свят като Водни бик, Гарван, Гарванец, Меча дупка, Орлова кукла, Соколец и растителен свят – Бук, Бучето, Боров камък, Чемериката, Яворец. Не са малко и названията според човешката дейност, земеделие, обработваема земя като Ливади, Нива, Слог; лозарство като Виноград; пчеларство като Кошерен, Пчелешка дупка. Скотовъдство: Биволарски връх, Страгите; промишленост и занаяти като Плакълница; археологически, мемориални като: Ботев път, Градище, Градището, Кале. Места, свързани с предания и легенди като Войводин дол, Хайдушки дол, Змейова дупка, Колесницата. Култови обекти – имена на оброци като Оброка, Петровец, Пресветица Света Богородица, Света Тройца; манастири и църкви, като: Манастирище, Манастирски дол, Цръквище. Прави впечатление чисто българското население на планината – броят на чуждите сред топонимите е изключително ограничен. Турското влияние е слабо. Местните имена и историческите извори показват, че територията на Врачанската планина от края на XIV в. до днес е обитавана от чисто българско население. Топонимията отразява основния поминък, свързан с дърводобива, земеделието, животновъдството; празничната система, вярванията и традициите на българите от планината.

Освен езиковата характеристика и произход на името, представяме и кратки варианти на легендите и преданията, свързани с тях и съхранени в книги и сборници, в архивни документи, но и живи сред обитателите на региона вярвания, записвани от нас в автентичния им вид при теренни обходи повече от двайсет години. Така ако за поселищната история и топонимията се опираме основно на изследванията на археолога краевед Богдан Николов и езиковедите Димитрина Михайлова и Екатерина Дограмаджиева, то за на-

родната етимология се обръща към собствените сбирки, към фонда на отдел „Краезнание“ на Регионална библиотека „Христо Ботев“, Държавен архив – Враца и към нашите информатори – сладкодумците от планината. Паралелно с научната версия за заселването на селищата и възникването на топонимията, предаваме и една фолклорна история за това поселение, където доминираща е простонародната представа за именуването, проявила се в творчество на народния гений, съчинил и съхранил най-чудни песни и разкази за реки и планини, за юнаци и владетели, за герои – закрилници и освободители, за моми и момци, живели преди столетия, живи и днес в любовта си, във вярата, станали лози и дървета, птици и скали... Тя е не по-малко интересна със скритата в нея народопсихология, характер и опит на местните, с желанието им да разказват, да предават на деца и потомци своята мъдрост и знания. Красивата и загадъчна природа на Врачанската планина е сполучливо възпята и отразена, вплетена по впечатляващ начин в текстове, носещи световъзприятието на планинците, вярванията им за света, човека и космоса.

Това е първото по рода си издание за топонимията на Природен парк „Врачански Балкан“. Тъй като то е предназначено за широк кръг читатели, екипът, работил по създаването му, не претендира за пълен обхват на топонимите, включени в него. Събирането на теренни сведения продължава и авторите „са отворени“ за всички непроучени допълнителни източници на информация.

ПЪРВА ЧАСТ СЕЛИЩА

Бѐли извѐр Образувано през 1942 г. от сливането на селата *Българска Бела* (Бела Българска) и *Мало Бабино*, разделяни от рекичката Бели извор, ляв приток на река Въртешница. Намира се на 8 км западно от Враца и е разположено край левия бряг на Въртешница. Районът е обитаван от траките през първото и второто хилядолетие пр. Хр. – красноречиво доказателство са неизследваните селища и десетте надгробни могили. В една разрушена могила е открито погребение с трупоиъгаряне, интересни бронзови украси за углавника на кон и тракийско въоръжение от VIII в. пр. Хр. На югозапад са останките от средновековно селище и стара църква (вер. XII–XIV в.). Селото, с името *Горна Бела* (заедно с Долна Бела, днес Руска Бела), се открива в първите османски документи от XV в. Горна Бела е основана преди XIV в. – наим. от бялата глина в района на селото. Бялата глина дава името и на *Бела бара*. Според археолога Богдан Николов Горна Бела е получило името Българска Бела през XVIII в., когато българи-мохамедани от Ловчанско и Тетевенско колонизират Долна Бела и е наречено Турска Бела (Мюслим Бела), а след Освобождението става Руска Бела. Към края на XVIII в. идват фамилии от селата Горно Озирово, Долна Бела речка, Зверино, Оплетня, Очин дол и от махалата Суходол до Бистрец. Селото има училище от 1865 г. Читалище „Бъдеще“ е основано през 1926 г.

Бели извор спада към зоната на „а“ говорите (*каща, заб, пат*); член. м. р., 3 л., ед. ч. – „о“ (*пато, коньо, доло*). В землището на селището има много старинни имена на местности като Котленица, Луковица, Маслодинец, Паветник, Скърчо и др. – отново доказателство за старинността на селището и за непрекъснатия живот тук.

Любопитно: Фолклорен празник, който местните хора са нарекли „Бели ноци“ събира самодейни състави от региона за първи път през 2013 г. Инициативата е на читалище „Бъдеце 1926 г.“ и продължава три ноци – от 16 до 18 август.

Топоними: Бела бара, Българска Бела (Бела Българска), Длибòка падина, Крива падина, Мазна стена, Мало Бабино, Пчелàр, Русинова кошара, Русинова падина и др.

Бѝстрец – от 1971 г. квартал на гр. Враца. Разположено на 5 км западно от града в подножието на Врачанската планина около голям карстов извор. Местно предание разказва, че името *Бистрец* идва именно от този извор, около който се е образувало някога селото – водата му и до днес тече *бистра* и чиста. Според езиковеди кварталът наистина се именува по големия карстов извор над него – от старобългарски *быстръ* – „бърз, буен“ и *-ец*, като водно име само от прилагателно. Старо селище. В района са открити сребърни тетрадрахми от времето на цар Александър III Велики, а в местността *Мало Радовене* – железни антични и средновековни оръдия. На север, по левия бряг на р. Лева се издигат двацет тракийски надгробни могили, непроучени. Около големия карстов извор в селото се намират следи от средновековно селище и некропол. Според предание тук е бил *манастирът „Св. Георги“*, разрушен при турското нашествие. От него е останал само напрестолният камък. Селото е заварено от турските завоеватели с днешното си име, срещано за първи път в османски документ от 1430 г. Поради чумна епидемия по време на робството се е местило временно в местностите *Мироновото* и *Мало Радовене*. Училище е открито 1878 г. – до тогава децата учили в килийното училище на близкия манастир „Св. Иван Пустѝ“. Светата обител играе важна роля в културното, просветното и духовно развитие на селища-

та около него. Смята се, че с. Бистрец е родното място на книжовника Гаврил Петров-Бистричанин, роден през втората половина на XVIII в. Бил е игумен на манастира, след което емигрира във Влашко, в Букурещ. Съмишленик на св. Софроний Врачански, Иван Замбин и Атанас Некович. Подпомага врачанския първенец Димитраки Хаджитошев в борбата му за църковна независимост (Николов 1996). *Суходолската махала* е образувана от преселници от планинските села в нач. на XIX в. върху землището на обезлюденото средновековно селище *Късинец*, които в края на XIX в. идват в Бистрец, а *Руската махала* – от преселници белогвардейци през 1922 г. В района на Бистрец се срещат доста старинни топоними като *Котля*, *Плазей*, *Пригио плат*, *Студил*, *Стагата* и др.

Любопитно: Голяма част от самобитната обредност и народно творчество на местните са съхранени и продължават да се предават на поколенията днес чрез певческата група към читалището, благодарение на неуморната учителка Пелагия Стоянова. Краеведката издирва и записва със своите възпитаници над 300 народни песни, пословици, гатанки, приказки, легенди и обреди. Тя създава през 80-те год. на XX в. изключителна сбирка с над 100 автентични образци на традиционни тъкани и народни носии, битови и обредни вещи на старите бистречани. В тях, освен богатата душевност и творчески усет на българина, са „заключени“ и ценни знания за местния говор, названията на местностите и преданията, свързани с тях.

Топоними: Бабка, Биволарски връх, Бигоро, Бистрец, Бистрешки манастир „Св. Иван Пустини“, Булина дупка, Горнио бели камик, Два̀та скока, Долнио бели камик, Езерото, Змейова дупка, Касината, Късинец, Маджар дупка, Мижйишица, Остри връх, Парезо, Пешка, Порезо, Пригио плат, Рогачевата падина, Сипед, Сопин ка-

мък, Стàгата, Стрèшери, Тòшина могила, Чемерìката, Червèната локва и др.

Вра̀ца е най-големият град в Северозападна България (нас. към 2013 г. – 58 856 души). Административен и стопански център на едноименните община Враца и област Враца. Намира се на около 112 км северно от София, 40 км югоизточно от Монтана.

Наименование: *Вра̀ца* (стара паралелна форма *Вратца*). Името на средновековния град *Вратица* е засвидетелствано в надпис, открит в останките на църквата в м. Градище до скалния пролом Вратцата. С това име той е бил известен през цялото Средновековие. Езиковеди смятат, че старото име на града несъмнено е свързано с прохода и по-специално с онази най-тясна част, където се е издигало старото укрепление и крепостните съоръжения и стръмни планински склонове са били естествена „врата“, порта за пътя и селището по поречието на р. Лева. Крепостта Валве се локализира (според Прокопий Кесарийски) с укреплението при Вратцата – лат *valvae* означава „двукрила врата“ (История 1976). Съществува и хипотеза, според която наименованието Вратица е с тракийски произход като двусовно, съд. думите „крепост“ и „извор“ и на съвременен български език буквално означава „крепостта при извора“. (Пищиков. Враца в търсене на забравеното име.)

В различните исторически епохи градът се развива като значимо обществено, пазарно и културно средище. Следите от човешка дейност по тези места датират още от новокаменната ера. По-късно тракийското племе трибали развива висока материална култура, останки от която се намират и днес на територията на Врачанския регион. Уникалните находки, открити при археологически разкопки на „Могиланската могила“ във Враца, в Букьовци и в Рогозен носят интересна информация за процъфтяваща древна цивилизация. Римляните, които оценяват географското и стратегическото

положение на земите около Искърския пролом, ги превръщат в непристъпна крепост, контролираща най-късия път от Дунава към юг и запад и към богатите рудни находища високо във Врачанската планина. Средновековното селище Вратцата, изградено от славяните върху руините на крепостта прераства в твърдина с важно значение и през Втората българска държава. В средните векове то разширява границите си и се превръща в голям център с развити занаяти и стоково-парични взаимоотношения. Градът е занаятчийски, търговски и културен център през Възраждането и след Освобождението. Столетия тук работят прочутите врачански златари и заедно с представителите на „вехтите“ занаяти в града – копринари, ковачи, медникари, колари, винари, грънчари и др. – спомагат за запазване и развитие на народната материална и духовна култура.

В началото на ХХ в. Врачанското туристическо дружество „обръща погледа“ на врачани и гости към природните и културни забележителности, с които и днес се славят градът и регионът – прохода Вратцата, пещерата „Леденика“, манастирите, разположени около града. Още в началото на отминалия век сред символите на Враца и върху нейната визитка трайно се налагат (освен гореспоменатите забележителности) и двете средновековни кули, издигнати през XVI–XVII в. от местни градски първенци (Куртпашовата кула и кулата на Мешчиите и днес са най-старите запазени сгради в града) и Ботевите места – първият паметник на Войводата, разположен на централния градски площад. Постепенно като символи на града един след друг се прибавят и паметникът на Околчица, „тракийското злато“ – след откриването на Рогозенското съкровище, на съкровището от Могиланската могила във Враца; в началото на ХХI в. – плочката от Градешница, а в последните години – археологическите открития от Оходен – от най-ранните неолитни селища в Европа и така нар. „Тодорка“ и „Христо“ – едни от най-старите скелети, принадлежащи на културата на

първите земеделци в Европа, които са експонирани в Регионален исторически музей – Враца.

В града действащи са четири стари църковни храма и един новопостроен: *Митрополитски храм „Св. Николай“*, строен 1865–1867 г. с участието на цялото население на града. Храмът се нарича митрополитски, защото тук се покояват тленните останки на Врачанския Архиепiscop след Освобождението. *Катедрален храм „Свети Апостоли“* от 1898 г. Най-големият храм на територията на града. *Възнесенска църква храм-паметник „Свети Софроний Епископ Врачански“*. В него се съхраняват уникални произведения на църковното изкуство. Най-старата запазена църква в града, построена през 1848 г. *Църква „Св. Константин и Елена“ (Св. Царей)* от 1870 г, построена върху по-стар храм. Храмът „Св. Мина“ отваря врати през 2013 г.

Топоними: Азмановото, Бабките, Биляро, Ботев път, Бутов дол, Воднио бик, Вратцата, Врачанска планина, Гарванец, Градйице, Езерото, Елите, Завеските, Злио зъб, Калето, Крал-байр, Колесницата, Куклите, Кървавата скала, Ланджовица, Лева, Леденика, Лудото езеро, Манастиро, Манастирски дол, Марков камък, Медковец, Меча вода, Орловец, Пали лула, Патлейна, Плезь гъз, Понорете, Скакленски дол, Скакля, Цръквице, Червената локва и др.

Глава̀ци Намира се на 18 км западно от Враца и е разположено в подножието на хълма Орган в равна лъка по десния бряг на река Ботуня. В района на селището са открити няколко монетни съкровища: варварски имитации на сребърни тетрадрахми от времето на Македонския владетел Филип III Аридей; сребърни монети, сечени от името на българския цар Иван Александър и третата находка от западноевропейски и турски сребърни монети от XVII в. Селото се споменава с днешното си име в османски документ от средата на XV в.: „Тимар в село *Овяни*, наречено още *Иглавиче*, домакинства 38“. Историците не дават обяснение защо то е записано в този

регистър с две имена, езиковедите не коментират произхода на тези наименования, *но сладкодумците от Ботунския край и до ден днешен разказват легендата за открадната крава и наименованието на селищата – Пудрия (от „подири я“ – така бил посъветван стопанинът ѝ като стигнал това село), Голямо Бабино (едрата баба, която си спомнила, че видяла кравата), Криводол (от Кривия дол, където животното минало). Като не я намерил, селянинът седнал под едно дърво да си почине и там чул други селяни да си говорят за една намерена крава, която била заклана и одрана в Краводер, а главата захвърлена в съседното село – Главаци, месото било скрито в дупките на Дупляк (сега Ботуня) (Крал-баур 2000).*

Според местно предание селото е било най-напред при извора *Изворо*, но поради чумна епидемия се мести в местността *Дудовец* и после – на сегашното си място. Старата носия на жителите му е белодешковска. Главаци е последното село на запад, попадащо в зоната на „а“ говорите (каща, пат, заб). В топонимията му има много старинни имена, които са изчезнали днес от употреба: *Орган, Крещта, Обрещта, Щупо* и др.

Топоними: Андроски брод, Бачище, Беглика, Гърна Матница, Градището, Долна Матница, Езерото, Парезете, Петрово кладенец, Чапляко, Черни извор и др.

Гърна Бела речка Двете села – *Горана Бела речка* и *Долна Бела речка* – са последните до височините на Стара планина. Името си носят *от реката Бела речка (по цвета на водата)*, приток на река Ботуня. Местоположението им – последните в това поречие и закътани, ги превръща сигурно убежище за българите, търсещи спасение от чужди завоеватели. В тях намират убежище и българските боляри по време на турското нашествие. В землището е открито накитно сребърно съкровище от огърлица, два чифта обеци, пет гривни и 44 части на колан, което датира от XVI в. Някои археолози смятат, че откритото през 1922 г. съкровище е било собстве-

ност на български болярин, легендарният Кръм, владетел на крепостта, намираща се между селата Долно Озирово и Стояново (Александров 1999).

Горна Бела речка се намира в северозападната част на Стара планина, на 500 м надморска височина, по пътя между Вършец и Гара Лакатник. Попада на територията на община Вършец, област Монтана. Разположено е на 26 км източно от Берковица в подножието на височините *Червени камик*, *Средни дел* и *Добралин* по течението на *Бела река* и *Еловица*. То е събран полупланински тип. Няколко къщи от него са заселили Долна Бела речка. В м. *Колото* е имало топилня за медна и оловна руда. Селото е споменато в турски документ от 1560 г. като Горна Бела. При Освобождението наброява 218 жители. Има изселници във врачански, монтански и софийски села. Населението се занимавало с дървообработване, каменарство и скотовъдство. Днес малкото останали жители пазят старите местни традиции, като заедно с това предлагат на посетители и туристи наистина незабравимо пътешествие в миналото. Всяка година в края на месец май тук се провежда *Фестивал на козето мляко*, който се организира от Фондация за нова култура.

Наим. – от прил. *бѣла* + умал. *рѣчка* – първоначално име на реката, във връзка с цвета на водата. *Бѣла рѣчка* (Горна и Долна), име на две съседни села.

„Тук малко неща са се променили в сравнение с времето преди 100 или 200 години – хората гледат овце и кози, произвеждат козе мляко, сирене и извара, яйца, сезонни зеленчуци... Това е място, което пази старите библейски правила, че в живота трябва да даваш, това е място, където все още не всички хора си заключват вратите, това е мястото, където мъртвите се изпращат по начин, заветан от прапрадедите, а когато се роди дете, всеки знае да ви разкаже историята за трите орисници. Това е място, в което се преплитат няколко реални истории на България – езическата, християнската, социалистическата и днешната...“ (Фондация за нова култура – официален сайт)

Топоними: Арча̀го, Ба̀бино седало, Ба̀ка̀рището, Бѐла рѐка, Вѐльова па̀дина, Вратнѝци, Га̀йтан, Га̀рище, Го̀лема Ел̀довица, Гр̀нча̀ро, Дл̀бодката м̀лака, Добрал̀ин, Ел̀ин кр̀ст, За̀покь, За̀редата, Ку̀клите, Ор̀лова ку̀кла, Ушѝте, Чѐрешовица, Шѝрдка па̀дина, Чу̀ка̀ро, Чь̀рнобра̀довец и др.

Горно Озирово е разположено на 12 км от Вършец и 31 км източно от Берковица в красивата долина на *Котля* и *Главарка (Черна)*. Някои изследователи смятат, че наименованието му идва от славянската дума „озеро“. В турски документ от 1576 г. е споменато като Горно Окно, а като Озир Карие (*Озир – Горно село*) – през 1666 г. – Горно Озирово. В района на селото има следи от стари поселища в местностите *Калището, Голяк и Рангел*. В римско време на върха на скалите се е издигала каменна кула наблюдателница. За нея свидетелстват останки от основи. Старото селище се е намирало на изток от днешното в местността *Озировец*. Предание разказва за образуването на двете селища. Чумна епидемия принуждава населението да се спасява и то се разделило на две – едните хванали на север и основали днешното Долно Озирово, а другите се спрели на юг, в местността *Голяк* и образували ново село – Горно Озирово. *Торлачката махала* е обособена по-късно – през 1828, 1837 и 1854 г. се преселват балканджии от Бов, Лакатник и Литаково и те я заселват, затова е наричана и *Бовчани*. Иван Филип Комитата и Коста Аврамов са участвали в четата на Ильо Войвода. Изграждането на църквата „Успение Богородично“ в селото е започнало преди Освобождението (парцелът е закупен още през 1872 г) и е завършено след 1878 г. Осветена е през 1884 г. от Видинския митрополит Антим I. Войнишкият паметник е издигнат в чест на загиналите по бойните полета през Балканската, Междусъюзническата, Първата световна и Втората световна война герои. Като полупланинско село, жителите му, както и в миналото, така и днес, се занимават със земеделие и животновъдство.

Любопитно: Местностите, разположени в землището на селото са обградени с легендарен ореол. Над петдесет са само пещерите, за които се знаят най-причудливи истории. Хората разказват, че прочутият Вълчан войвода е бродил по тези места и заровил безценно имане в една от тях под връх Стрешер, където има останки от средновековен манастир и римски водопровод.

Топоними: Алдѝмирица, Анова мрътвина, Апостѝл Филип, Бърките, Бел мѝжду бърда, Бѝли камъни, Белорѝчките връвища, Беляр, Брусник, Воловарнико, Главарка, Голѝма пещера, Гѝляк, Градѝще, Добралѝн, Испѝйскио кладенец, Камен дел, Константиновото кале, Кѝтля, Маѝова гла̀ва, Ма̀рков кладенец, Ра̀нгел, Рудникѝта, Русѝля, Страгѝте, Студѝл, Стърчи крак, Ушѝците, Црѝквното, Янина полена и др.

Дѝлна Бѝла рѝчка се намира на 24 км източно от Берковица в подножието на Предпланините и Стара планина в долината на Бела река. Полупланинско селище, съборен тип. Заселено е от жители на Горна Бела речка. Наим. – по наим. на реката; стар запис: тур. Горне бела речне 1576, Бела реджеке – и баля 1607, Бела ричка – и баля 1666, Долна Бела – XV–XVI в. В края на XVII в. тук е построен параклис, а през 1934 г. – храм „Св. Димитър“. В него са открити стари книги с приписки от 1855, 1865, 1868 и 1869 г. Стари родове са: Йончовци, Гръблъвци (от Горна Бела речка), Бижевци, Младжови. Старо преселение има във врачанските села Хайредин и Крива бара, в Лом, Новопазарско, Делиорманско и Пазарджишко. Жителите са се занимавали с дървообработване и скотовъдство.

Любопитно: Долна Бела речка е родното място на известния писател и фолклорист Димитър Осинин, един от инициаторите за организирането на популярния през

70-те год. на ХХ в. събор на народното творчество в Северозападна България „От Тимок до Искър“, провеждан в Белоградчик. Радетел за съхраняване на традиционната народна култура, за почит и възхвала на българщината. В своите пътеписи той увековечава неповторимата природа и душевност на родния край.

„Стихва планинският простор, минава от зелено в синкаво, тук-там със златисти залезни огньове по надмогнали се над околността върше; просторът на моите – сякаш лично мои – родни планини! Ето го Добралин с озарените високи ливади, зад него е Средни дел (друг Средни дел, не Мътнишкият), по на юг, изправил се на пръсти над гористата Пращица, засенчил чело с мрачна сянка, стои Червени камък, загледан и вслушан във вечерната врява на моето родно село.

Напрягам слух през времето: струва ми се, че до мен достига игривият напев на овчарска цафара, опитваща се да разсее скръбта на провлечено повестуваща някъде под Бальово бърдо жътварка:

Вила се гора, майно-льо, раззеленила,
сал едно дърво, майно-льо, не се развило,
под дърво лежи, майно-льо, дос добър юнак,
дос добър юнак, майно-льо, със девет рани,
със девет рани, майно-льо, все куриумени,
десета рана майно-льо, със нож мушната.

Тече песента през простора на времето и носи със себе си миризмата на здравец – юнашкото цвете...“ (Димитър Осинин. Размисли и спомени.)

Топоними: Беженія, Бѣла рѣка, Бѡйни дел, Бр̀анището, Бр̀ъзѣвица, Венѣцо, Вл̀къас, Вѡнени брод, В̀лчовица, Голѣма бежания, Кор̀итата, Кр̀алин чукар, Куклата, Лип̀ако, Обрещ̀а, Пр̀еслапо, Тѣмни/те пад̀ици, Тр̀ите долчини, Чер̀ешовица, Чуй петѣл, Ял̀ата и др.

Долно Озйрово е село в община Вършец, Област Монтана. Разположено е в полите на Врачанска планина, заключено между Черна река и Ботуня. Полупланинско селище, съборен тип. Старо поселище. В м. *Черковището* е открито гърне с римски републикански сребърни денари. На 2 км северозападно от селото и на 2 км югоизточно от с. Стояново, на височината *Креща* е разположена античната крепост *Градище*. Тя е изградена на връх, който е последно западно разклонение на Врачанския балкан. Западните склонове се спускат по десния бряг на р. *Ботуня*, а южните до *Черна река*, която тук се влива в Ботуня. Римските завоеватели изградили каменни зидове, споени с хоросан. Крепостта е пазела долината на Огоста от североизток, за да бъде осигурен металодобивът. През 1965 г. при прокарване водопровода за Враца са разкрити водопроводни керамични тръби, водещи от м. *Извора* до крепостта. Обитавана е до Късната античност и Ранното средновековие. По предание местността, наречена *Кръмово кале* е била опора на българския *болярин* *Кръм*, който се подчинил на турците, но после той и наследниците му защитавали населението. От северната страна на крепостта между селата Долно Озйрово и Стояново, под стръмните скали, има пещера, която населението нарича *Татня* (от слав. – „крадец“). Тук е открита тракийска керамика, работена на ръка през първото хилядолетие пр. Хр. Предполага се, че пещерата и височината били използвани от траките за временни убежища при опасност. Римляните дошли като завоеватели и изградили крепостта от камъни, споени с хоросан (Александров 1999). Името на селото се споменава в турски документ от 1666 г., когато е имало 17 домакинства. В първите години на ХХ в. то е със 709 ж., които са се занимавали с варджийство и скотовъдство. В района се намира палеонтологично находище от плеистоцена.

Любопитно: Участието на селото в националноосвободителните борби се свързва и до днес с Дойчо Митрев

– Озировеца, Ботев четник. Името му, наред с имената на други герои, е изписано на стария паметник на Войводата в гр. Враца.

Топоними: Аламàнов дол, Àнгеловци, Белìш, Брàнището, Брèсто, Бръзèвица, Бùче, Вàлого, Вàрдище, Вòдната дупка, Гèров орех, Говнùшо, Дзидовèте, Жабокрък, Извòра, Илìнден, Калето, Калоян, Кàнчов рът, Кàцата, Ключ, Кòтля, Крещтà, Кръмòво кале, Кùклата, Лютì връх, Малà креш, Мìнчовото, Обрòко, Пàрезете, Рудинàта, Сипò, Сорàина кукла, Стрèшер, Сухì извòр, Топлìко, Татнjà, Цръквище, Чичератà и др.

Дружево (до 1952 г. *Дупни връх*). Село в Софийска област, община Своге, на 33 км северно от гр. Своге, в Дружевската/Дупнивръшка седловина. Състои се от отделни махали, разположени от 800 до 1000 м надморска височина в планината Козница, дял от Западна Стара планина на границата между областите София, Враца и Монтана. „Около селото – пише в юбилеен сборник от 1930 г. – има върхове с дупки по тях – оттам и името му“. В този случай народната етимология не бърка. *Дупни връх* – прил. от изчезналото **ду̀па* – *дупка*, от старобългарски със знач. „*дупка, яма*“, „*широка вдлъбнатина*“. Днешното село е възникнало в края на XVIII и нач. на XIX в. Първите жители са преселници от близки райони, които намират тук добри условия за препитание. Но землището е обитавано от дълбока древност. Три са неизследваните тракийски могили в м. Дралчовата ливада, и една – срещу Дупни връх, на запад от него. Запазени са останки от основите на две стари църкви. Едната е в центъра на Дружево, а другата – в ниско планинско дере, под днешното село. Според предание там е съществувала голяма махала, но след превземането на Видин турците я опожаряват. През XVII–XVIII в. районът е заселен от преселници най-вече

от Източна България. Махали: *Гладник, Валого, Поломо, Равнището, Доло, Крушите, Дравчова ливада, Селото, Градището* и др. Граници на района са местностите: *Петренски дол, Мушат, Метликите, Равнио камък, Соколец, Горелата падина. От реката Еловица, Цървената кукла, Лиса могила, Скревенико, по билото до Вачевата поляна, Кривото дърво, Козарнико, Хайдушки дол, Понор, Шиндарските дупки, Врапчов дол, Скоко, Танкио рид, Братанов дол.* Основен поминък земеделие, животновъдство и дърводелство.

Любопитно: Местностите около селото се свързват със събития от националноосвободителните борби. В последните юлски дни на 1867 г. през тайните пътеки на Козница преминава Панайот Хитов и неговата чета, с байрактар Васил Левски, на път за Сърбия. Възхитен от красотите ѝ, в своите спомени войводата пише за м. Равно буче: „Това място е твърде живописно. Аз мисля, че когато онзи българин е измислил песента „Горо ле, горо зелена и ти водица студена“, той се е намирал на това място. Аз не съм в състояние да опиша онова впечатление, което изпита сърцето ми, когато се там запрях...“ И днес пътеката, по която са минали четниците, се нарича „Пътеката на Левски“, а кладенчето, до което са почивали – „Хайдушкото кладенче“.

Знае се също, че сабята на Стоян Заимов е направена от майстор Михаил от Дупни връх – ковач. Селото е родно място на Стоян Терзиев, първият редник военен въздушен фотограф, снимал през Балканската и Първата световна война, приятел на народния поет Иван Вазов.

Елисейна Селото е разположено на слънчев склон на левия бряг на р. Искър (30 км южно от Враца). Старо селище, образувано още по времето на Българското средновековие. Името му е от параклис или оброк, посветен на библейския пророк *свети Елисей*. Популярна легенда ни

връща в годините на турското робство, когато страшната болест чума вилнеела по тези места. Злата болест щяла да измори всички, но се изплашила от една бабичка, която кладяла огън и избягала. Останали живи само бабата и нейната внучка. Преселили се. Когато детето запитало за своите родители, бабата все започвала отговора с думите: „Ей я, лесна работа! Ще порастеш, ще станеш майка...“ Така се научило и детето. Каквото и да го попитали, то започвало своя отговор с: „Ей я, лесна работа!“ Така останал и прякорът ѝ. Когато се омъжила, „Ей я лесна“ се завърнала с мъжа си в родното село, а след нея дошли и други. По прякора на първата заселница на селото останало и до днес името му – Елисейна.

Това е само легенда. Факт е обаче, че турските поробители са заварили селото с това име, както и този, че поради чумни епидемии и други бедствия то се е местило няколко пъти през робството в м. *Детковица* и *Гръстелниците*. Запазени са останки от укрепено праисторическо селище, съществувало през медно-каменна епоха на скалистата височина *Градище*. По-късно на мястото е построена късноримска крепост, която е била използвана от българите през Средновековието. Открити са антични предмети и една находка от бронзови и късноантични монети. Циркулацията на тези колониални монети показва и връзките на крепостта *Елисейско градище*. Записано като тимар (ленно владение) в османски документ от средата на XV в. В Елисейна има малко преселници от други места. Така през първата половина на XIX в. от с. Голямо Пещене дошли Пещенете, от с. Батулия – Батулинците, а от с. Ябланица – Ябукарците. Много са изселилите се в края на XIX в. семейства, които навсякъде носят селищното си име като родово – Елисейците. Животът в Елисейна не е прекъсвал за дълги периоди от време през робството, за което говорят и старинните имена на местности като Куманец, Шуман, Гръбеш, Крещта и др.

Край Елисейна се намира първото металургично предприятие в страната, открито през 1905 г. за добив на черна (нерафинирана) мед (нефункциониращо днес). Читалището „Христо Ботев“ е основано през 1927 г., училище (първото ок. 1886 г.) – прогимназия от 1920 г. След 1950 г. около железопътната сграда се основава нов квартал – поминъкът на заселниците му е свързан с работата в медодобивния комбинат и мина Плакалница.

Топоними: Арчаго, Бук, Гарван, Елисейско градище, Дълната ливада, Крецта, Лагята, Манастирище, Обрѝко, Свети Дух, Манастиро, Мѝча бѝра, У̀плазете, У̀плазо, Хайдушки кладенец, Чу̀й петѝл, Шумѝн и др.

Зверинѝ – найм. от звернь – „място, запазено за лов на големци“; от старобълг. зверн – „място за лов на царя, място в което има много диви зверове“. Мнозина подкрепят това твърдение с наличието в селото на м. Царева ливада и свързания с името на цар Иван Шишман Черепишки манастир.

Съществуват няколко предположения за възникване на наименованието (според народната етимология), в основата на които стоят легенди и предания. Така например, Зверино идва от Зоранино, защото рано изгрява зората. Жителите на съседните села го наричат Зоранино и Зорнино – от зор (трудност), защото в планината трудно се живее. Най-разпространена е легендата за Печената църква, дошла от времето на турското робство. Тогава селото било разположено през Искъра, там, където е местността Печената църква и веднъж по Великден, когато хората били в църквата, минали черкези, затиснали входа ѝ и я запалили. Изгоряла църквата, изгорели хората. Така останало името на местността. Останалите живи много боледували и умирали млади – от влагата и липсата на слънце. На левия бряг на Искър било слънчево и хубаво,

но диво – никой не ходел там. Пръв се преселил някой си Нено и заживя в дивото, при зеверовете – от там Звер-Нено – Зверино. Последвали го и други (Зверино 1990; Захариева 2011).

Разположено на двата бряга на р. Искър при устието на р. Златица (ляв приток на Искър). До моста се влива в него и р. Джърнъовица (десен приток на Искър), която идва от Ржана планина. Намира се на 30 км южно от гр. Враца. Състои се от махалите *Кемеро*, *Слого*, *Сивец* и *Долината*, по-скоро образувания кв. *Оданат*, *Крайще*, зад *Камик*. Землището е с преобладаващо планинска земя. Граници: на североизток – с мерите на Паволче, на изток – с Лютиброд и земите на Черепишкия манастир, юг – Игнатица, и мерите на Оселна и Зли дол, запад – Елисейна и Очин дол, север – с мерите на Згориград и Паволче. Старо поселище с открити артефакти от тракийски и късноримски поселения. Основано върху развалините на голямо средновековно селище. Местността *Слого* – средновековен некропол с християнски погребения и накити от XII до XIV в. Името му се среща в османотурски документи от 1430 г. – *Изверине*. Местността *Джурилова глава* – развалини от голяма средновековна охранителна крепост, разположена на стар римски път. В кв. Оданат е открито сребърно съкровище – накити от XV в. и турски и западноевропейски монети (Николов 1996). Църкви: „Св. Димитър“, осветена през 1907 г. на Димитровден, построена върху останки на по-стар храм. *Параклис „Рождество на Пресвета Богородица“*, изграден през 1995 г. в двора на черквата. Паметник „издигнат в чест на падналите борци в Турско-българската война 1912–1913 г.“ – в двора на църквата.

Топоними: Баздова могила, Бачище, Бошняшка падина, Бук, Веждата, Горна стага, Градище, Дамянов бук, Добролин, Долна страга, Дудил, Елешин камик, Жлътио камик, Златица, Змёйовец, Кошерен, Крецта, Липако,

Малите уши, Манастирище, Марков кладенец, Маркова могила, Меча дупка, Обрѝко, Орѝво гнездѝ, Пѝчена џърква, Поп, Рѝвни камик, Слѝна бара, Яворец и др.

Згориград – наим. – от старинен предлог за „зад“ + *горы* „планина“ и *град* – „укрепено място“. Преминаване (поради асимилация) на предлог „зад“ в „з“. Така името буквално означава „градът зад планината“. Селото е дало името и на една голяма тектонска гънка от пределите на Западна Стара планина – Згориградската антиклинала.

Село Згориград се намира в планински район, на 4 км югозападно от Враца непосредствено след прохода Вратцата. Разположено е сред затворена котловина по двата бряга на р. Лева на надморската височина 500–600 м. Землището е планинско и има площ от 28 467 дка.

Според местно предание селището е било част от средновековния град Вратица. За неговата старинност говорят многото запазени старобългарски названия на местности като *Докатски камик, Лева, Ошли грѝб, Плазовете, Плакалница, Ражище* и др. В по-старите туристически справочници от първата половина на миналия век се твърди, че до идването на турците „селището е главен и укрепен център“. Основен поминък на местното население още от дълбока древност е било рударството. Позовавайки се на различни археологически обекти от района, археолозите са категорични, че като се започне от медно-каменната епоха и се стигне до наши дни, в околностите на Згориград винаги е добивана медна руда (Николов 1996). Постепенно в поречието на р. Лева около прохода Вратцата възникнало голямо рударско селище, чиито останки и досега могат да се открият от местността Вратцата до южните части на землището на Згориград. Тук са минавали някои от най-важните древни пътища – първият: Враца-Згориград през Врачанския балкан, спускал се към с. Зверино, където през стария брод пресичал река Искър и

при с. Елешница се вливал в пътя Етрополе – София; вторият: Враца-Згориград-Елисейна, откъдето продължавал към Софийското поле; третият път вървял западно от Искърския пролом: Враца-Згориград-Осиково и слизал при устието на река Пробойница.

В Османските регистри за Згориград се споменава като за място, където са живели известни доганджийски фамилии, хора които са отглеждали, дресирали и доставяли ловни соколи на султанския двор. В началото на XVII в. притежателите на земеделска земя мигрират в покраищата на Врачанското поле, където имат възможността да работят, както своя земя, така и земя на богати български и турски земевладелци. Згориграждани са и скотовъдци, чиито животни пашуват през пролетта и лятото в т.н. „соват“ по билото на Врачанската планина. Част от селяните използват водата на р. Лева за изграждането на воденици „кираджейки“. По цялото поречие на реката работели над 30 воденици. В селото е имало училище още през XVIII в. През 1902 г. гръцкият предприемач Мавро Кордато, руски поданик жител на Цариград, с 12 души миньори – черногорци и италианци, започва работа в откупения от него район на рудник „Плакалница“, с което след дълъг период от време се подновява рудодобива. На 1 май 1966 г. дигата на хвостохранилището на мината в балкана се къса и село Згориград и крайните квартали на Враца са залети от 450 хиляди кубични метра кал и вода.

Високо над селото се извисяват скалните венци и върховете на Вратцата, Бабките, Тошина могила, Букувешки камък, Меднишки връх, Искри връх, Камена страга, Равнио камък, изградени от бели кредни варовици, които създават неповторима гледка. То е изходен пункт за хижите „Пършевица“, „Леденика“, водопада при Боров камък и екопътеките.

Топоними: Бабка, Бачище, Беглика, Боров камък, Букувешки камък, Войвòдин дол, Войвòдската нещера,

Гарван, Гарванец, Гърните уши, Гърното езеро, Долните уши, Дудил, Длъгата зареда, Замбина могила, Змѐйовец, Изворо, Искри връх, Йòвин кàмик, Куклата, Лèва, Манастирище, Мàркова могила, Мèдна плàнина, Пèшка, Плакàлница, Пършевица/Пръшевица, Рàжшице, Самодòвско игрище, Хайдушка дупка, Яворо и др.

Касинец /Късинец Старо българско село, основано преди XIV в. В турски документ фигурира с това име като владение на Махмут Челеби с 19 домакинства. Напаст от скакалци (за която се споменава в надпис върху сребърен кръст от 1511 г.) и последвалият голям глад и епидемии са най-вероятната причина селяните да напуснат Касинец. Мястото на обезлюденото село личи и днес под манастира в близост до владишкото здание. Върху землището му в началото на XIX в. преселници основават селището Суходолските колиби (на запад от Бистрец) в местността Суходол. Скоро обитателите се заселили в Бистрец, а землището му се намира в бистрешкото землище. (Николов 1996)

Краводер – разположено в равна лъка на двата бряга на р. Ботуня (17 км западно от Враца). Името е старинно по образуване от типа „търнокоп“ (подобно Козодер, Володер) – съст. от същ. име *крава* и глаг. основа *дер*. Месните разказват легендата за изгубената крава и наименованията на селищата в Ботунския край (Вж: Главаци).

През античността и средновековието тук е имало интензивен живот на тракийски общества – на югозапад се издигат шест тракийски могили. В една от тях е намерено погребение и тракийско въоръжение, което се състои от нож, два върха за копия и част от тракийска юзда, всички изработени от желязо. Второто тракийско селище е било в местността *Жънино бърдо*. В същата местност се издигат и две тракийски могили, непроучени. В района на Краводер

са открити няколко монетни находки, а в развалините на крепостта *Трънчово кале* – надгробие с латински надписи от III в. Около крепостта *Градище* е открито съкровище от сребърни грошове, сечени през времето на българския цар Иван Александър. Селото е заварено с днешното си име от османските завоеватели. Среща се в турски документи. В края на XVIII в. в района на Краводер е действала четата на хайдутина Върбан Глогов. През време на Освободителната война 1877/78 г. село Краводер дава четирима опълченци: Петър Стоянов Боев и тримата братя Годор, Петко и Косто Андрови. Първите двама братя Андрови загиват в боевете за Шипка, а оцелелият – Косто Андров се заселва в Брегаре, където днес потомците му са известни с името Комитите (Николов 1996). В землището на селото се намира Мътнишкият манастир „Св. Никола“. Много са местностите със старинни имена: *Щупо, Шупта, Биберница, Колница, Люба вода* и др.

„Просторът съвсем се изчисти. Слънцето усилено засмука росата от натегналата зеленина. Зад гърба на Големата Крец надигна глава кълбест облак. Някъде кука кукувица и гласът ѝ меко се стопява в зеленината. Чуват се като насън загубени по върхищата и в долищата гласове. Един папуняк пумка еднообразно и навява скръб. Над Мътница бавно размаха криле сива чапля и се спуска между върбалаците за лов. Едър щрък прави големи крачки и подтичва през мочурляка...

...В тази прелестна долина на Мътница някога имаше ханче – Мътнишкото ханче. Това беше във времето на волските кервани, на кираджилъка с мертеци и греди, времето на идиличните пътувания за Вършец с файтони. Беше приятно да поспрееш тук, да млъкнат гъгравиците на конете и пращането на пясъка под колелата и да те упои меката като кадифе тишина. Ханчето беше важна спирка. Прочуто беше между пътниците. Понякога кираджийте наклаждаха огън и тук прекарваха нощта, а над

тях, пристъпила мълком в мрака, тайнствено се издигаше в звездното небе Котля“ (Димитър Осинин. Срещу Огоста. Към манастира).

Топоними: Бранището, Буче/то, Голем Брайл, Градйице, Дерѝ вол, Еврейска могела, Ёзерото, Кална Матнйца/ Мътнйца, Лицето, Мътнишки манастир „Св. Никола“, Рупите, Червѝн венѝц, Чѝрни извор и др.

Крушовица Изчезнало средновековно българско село на планинци пастири. Намирало се е най-горе върху Базовския дял на Врачанската планина, западно от в. Околчица и югозападно от Паволче. В неговото землище са няколко местности – падината *Йолковица*, *Избата*, *Селището*, *Царево ливаге* и др. Крушовският извор е началото на Крушовска бара, която смесена с Дърводелска и Моравишка, се втича като ляв приток на река Искър. Кърджалийски банди го ограбват и опустошават в края на XVIII в. Жителите му го напускат и търсят убежище във Влашко. След десетилетия се завръщат, но се заселват в Оряховско. Така се образувало село Крушовица в Оряховско. Турската администрация дала във владение като вакъв част от землището на запустялото планинско село на Черепишкия манастир.

Кулата – от 1946 г. квартал на Враца със същото име. Намира се на 4 км северозападно от Враца и е разположено на равно място сред Врачанското поле. Сред селото изтича обилен извор, който дава началото на потока Биббар бара. Основано е в края на XVIII век върху източната част на землището на обезлюденото село Сениче, около кулата на турски чифликчия. Източно от селото е Мечкарския кладенец, където има останки от тракийско светилище. Тук е открита мраморна оброчна плоча с релефно изображение на богинята Диана, яхнала елен (Николов 1996).

Лютаджик – Селото е разположено в широка долина, образувана от планински разклонения (20 км югозападно от Враца). Под него река Глухарка се влива в Черна, десен приток на Ботуня. Рударско селище още от най-дълбока древност. По склоновете на местностите *Рупите* и *Осена бара* има останки от стари рудници, където са открити древни железни рударски инструменти; в местността *Бъкличарницата* се виждат купища сгурия от претопена руда, а в *Топилните* са открити късове стопена мед. Днешното име, според историци, е турцифицирана форма на *Лютница* – името, с което е записано селото в ръкопис от 1836 г. Според местно предание преди векове част от жителите се изселили на брега на река Огоста и така било образувано село Люта. Поради чумна епидемия по време на робството Лютаджик се е местило в местността *Селището*. Именно местонахождението му – заобиколено отвсякъде с планини и „ако стане нужда да преминат за селото и навън ще долютее на човека“, според друго предание, идва и името му. Основен поминък на населението в по-далечното минало е било рударството, а покъсно – скотовъдството, дърводобивът и производството на траверси за строежа на жп. линията Мездра-Видин. За това, че е старо поселище – още преди XIV в. – свидетелстват многото старинни имена на местности от неговото землище. От изчезнали стари лични имена са образувани наименованията на местностите *Добралин*, *Сасин* и *Старил*. Стари по поризход са имената на *Кладешки дол*, *Кладешко лице*, *Крещта*, *Обреца*, *Прелог*, *Преслап*, *Рупите*, *Слана бара* и др. Запазени са много имена по старото сложно склонение. Селото спада в зоната на така нар. „а“ говори с членуване на съществителните от мъжки род трето лице единствено число с „о“: *Бигоро*, *Брего*, *Бродо*, *Гарваньо* и др.

Любопитно: В землището на Лютаджик са познати множество пещери: Бигора, Долния бигор, Пановската

яма, Песопин камък, Пешови отвори, Соколска дупка, Терзийската дупка, Гърсов валог, Цонина дупка, Черната Меча дупка, Шиндарска яма и др. За много от тях се разказват и до днес чудновати легенди – например за Терзийската дупка се говори, че носи своето наименование от това, че тук била скритата шивачница на хайдутите, тук момите носели платното по тайна пътека, а майстор-шивач изработвал униформите на комитите.

Топоними: Бърките, Бреста, Буче/то, Глухарка, Градйце, Грънчар, Добрулин, Елов дел, Заглавките, Игрйце, Кладешки дол, Клен, Крецта, Куклата, Лютйца, Мурад, Обреца, Песопин камък, Петровец, Рупите, Сасин, Слана локва, Сокол, Темни/те падйни, У Вратници, Хайдуйска пльоча, Цръквице, Чапалец, Черна река, Черни извор, Ямата и др.

Лютиброд – разположено на стръмен скалист склон на десния бряг на р. Искър до скалния феномен Ритлите (16 км южно от Враца). Тук тече най-бързият брод на Искър, откъдето и селото е получило името си. До Освобождението е носило турското наименование *Гечидкьой* (Бродно село) или *Гечид кьосе*. Името *Лютиброд* местните обясняват с това, че реката ежегодно вземала жертви от преминаващите през брода – „*лют, опасен брод*“. Районът е изключително богат на исторически паметници: културното наследство на средновековния град *Коритен*; на запад от него – погребания от старожелезната епоха; в м. Заград – останките на тракийско селище и развалините на средновековно укрепление, а между Ритлите – развалините на антични и средновековни укрепления. До Ритлите е разкрита раннохристиянска базилика от V в., основата на която е върху тракийско светилище. Открити са интересни артефакти от различни периоди. В района има още няколко развалини от стари църкви и укрепления. До

идването на турците е съществувал важен отбранителен пояс от крепости и съоръжения и голямото българско селище Коритен или както го нарича местното население Коритенград. През 1871 г., посещавайки останките от крепостта австро-унгарският пътешественик Феликс Каниц пише: *„Изкустни във всичко, римляните и тук не закъснели да използват природните особености на местността. Чрез солидни постройките те затворили от двете страни солидния коридор между скалите, като го превърнали в здрава военна крепост с два обширни двора, които използвали за жилище на гарнизона. Местното население нарича тази крепост Коритен град“*. След като то е разрушено от нашествениците, животът тук постепенно замира и престава да съществува. През XVII в. жителите му се разселват в различни посоки като част от тях се местят на отсрещния бряг на р. Искър и основават днешното селище Лютиброд (срещащо се в османотурски документи с турското име Гечид). В селото идват много преселници в първите години на XIX в. Изключително богато на топоними, издаващи старинен произход, като *Бебереш, Виноград, Клетница, Бладен, Райменица и др.*, много от които са запазени от средновековния Коритенград (Николов 1996).

Любопитно: Тук се намират скалният феномен Ритлите, Черепишките скали и Черепишкият манастир с богатата духовна традиция. Непосредствено до Ритлите е разположена крепостта Коритенград, а в местността Шишманови пещери, според легендата, е намерил смъртта си последният български цар Иван Шишман, оставяйки скрито безценно имане. До Ритлите са останките от средновековната църква „Св. Георги“, която през 1965 г. е обявена за архитектурно-строителен паметник на културата с национално значение. Но легендите и преданията не свършват! Недалеч от Лютиброд е местността Рашов дол, лобното място на десет Ботеви чет-

ници, убити на 3 юни 1876 г. заедно с две овчарчета от селото – години след това Иван Вазов описва събитията в безсмъртния разказ „Една българка“. В околностите на Черепишкия манастир все още могат да се видят сградите на Духовната семинария, в която са учили немалко видни българи.

Топоними: Брусника, Валога, Веждата, Виноград, Градцие, Друма, Ёзерото, Елена бара, Заба, Заград, Заредите, Изворни дол, Илинец, Йскърски пролом, Ключни дол, Коритенград, Крецта, Лицето, Меча дупка, Оброчка, Панчице, Портата, Просечен камик, Рашов дол, Ритлите, Серапионовата пещера, Требежа, Уиите, Шишманови дупки, Шишмановец, Шишманово кале, Черепишки манастир, Черепишки скали и др.

Медковец (Метковец) – от 1943 г. квартал на Враца. Намира се на 2 км югоизточно от Враца и е разположено в малък дол в северните подножия на Врачанската планина. Селото е върху останките на тракийско селище от бронзовата и желязната епоха. Жилищните блокове на квартал „Младост“ (построен в землището на селището) се издигат буквално върху десет тракийски надгробни могили. В османски документ от XV в. пише: „Село Метковец, дава се като тимар на Касъм, който се задължи, докато селото се оживи, да плаща харча му от 500 акчета... Приход на Метковец в стария регистър е 600 акчета“ (Николов 1996). До Медковец са развалините на средновековния манастир „Св. Троица“, който е известен като книжовен център в миналото. Сред местните названия на природни обекти се срещат стари по тип: Гламео, Гнилата, Опълико, Плазеете, Промката и др.

Миланово – старо име *Осийково*, най-вероятно от *осика* (трепетлика) – дървесен вид. Селото е преименувано (1950) на родения в него септемвриец Милан Петров Труп-

льов. Народната етимология говори друго: „...Обградено от девствени гори – в хралупите на дърветата има много оси – оттам и името му“ (ВЖ: Българското село 1930).

Землището на с. Миланово (Осиково) се намира в южните части на Врачанската планина. Ландшафтът му е толкова разнообразен, че в него се откриват почти всички географски форми: върхове, могили, долове, падини, валози, равнини, седловини и най-вече широкото плато, върху което е заселено. Центърът на селото е на 820 м н.в. Най-високият връх, който е и най-висок във Врачанската планина, е *Бегличка могила* – 1482 м н.в., връх *Соколец* – на 1100 м н.в., хижа „Пършевица“ – 1300 м н.в. Други по-високи върхове са *Сокола*, *Кръстанова могила* и *Пършова могила*. Махали: *Старо село*, *Гувна*, *Аржища/Ръжища*, *Мрамор*, *Русинов дел*, *Лак*, *Припор*, *Кат*, *Ланища*, *Шаварец*, *Батина полена*, *Свражен*, разположени около извори с питейна вода.

Преданието говори, че селото е основано от преселници, избягали от насилствено потурчване, но според събраните документални свидетелства, когато от Родопите, от село Ариянци идва родът Арияни, тук вече има заселени три рода – едните били Пешуранци, другите два не се помнят. Според археолози Осиково е старобългарско селище, образувано на мястото на антично трако-римско селище на рудари, за което свидетелстват и останките от стари рудници в местностите *Виля глава*, *Герано*, *Котлината*, *Стакьовица*. В землището са регистрирани около 25 надгробни могилки, непроучени, които местните наричат „мацулки“. Заварено от османските поробители с днешното си име и се среща в турски документи от XV до XIX в. Местило се е няколко пъти. Землището му и в миналото се намирало на кръстопът: на пътя от София и Софийско за Берковско, Врачанско и Дунавската равнина по пеши и конски пътеки. Друг път, който минавал през земите му е от София през Годеч, Дупни връх (Друже-

во), Мушат, Друмо, Гладна и Шиндарски път за Враца. Основните занятия на осиковци в миналото са земеделие, животновъдство и дърварство. След Освобождението населението масово се разселва от Старото селище като се преселва в други части на района с по-благоприятни условия за препитание. Така до 30-те год. на ХХ в. се оформят пет махали, от които най-голямата е Гумна/Гувна, станала център на новото селище, до голяма степен обусловено от факта, че по това време през района минават пътищата от Лакатник за Вършец и Враца. Интересно е да се знае, че местният говор е различен от този на съседните села (под влияние на ботевградския говор – напр. *полена* – вм. *поляна*, спада към „а“ говорите, член. за 3 л., ед. ч., м. р. на „о“ – *герано, коньо, врато*), както и фактът, че осиковци играят уникални танци, също отличаващи ги от околните. На територията на землището има останки от стари свети обители. Такива са: черквата в местността Църквище, манастир или параклис „Св. Кирик“ в местността *Кирик*, манастир в *Калугерски дол*, манастир „Св. Врач“ в *Свражен*. Тук се срещат изключително редки и старинни имена на местности като: *Арижища, Занога, Жълти люб, Обрещата, Преслапо, Пробойница, Свражен* и др.

Църквата „Рождество Богородично“ в старото селище, наричано от местните *Старото село*, е една от най-старите в региона. Легендата разказва, че тя е построена на мястото, където най-рано изгрява и най-късно залязва слънцето. Това станало около половин век след образуването на *Старото село*. Паметен надпис сочи годината, в която строежът бил завършен – 15 юли 1492 г. – „...година 7000 от Сътворението“. Запазен надпис във вътрешността ѝ упоменава нейния патрон: „Храм на Рождеството на Пресветата наша Владичина Богородица и приснодева Мария“. Обявена за паметник на културата.

Топоними: Бегличка могила/Бегличка могила, Биляро, Вия глава/Виля глава, Войвудино валог, Греница, Делимарковите откоси, Друмо, Елов дел, Еребична кула, Изворо, Каличина бара, Кобилини стени, Коритата, Крушовица, Кърлени зареди, Осиковскио камик, Осиковско градище, Мездрата, Мечитете, Мушат/Мушатски дол, Очилата, Петър, Прдбойница /Прёбойница, Пършевица, Сапачур, Свражен, Соколец, Три кладенци, Хайдущки кладенец, Църквице и др.

Оплетня Селото е разположено в полите на южния склон на Врачанска планина. Започва от долината на река Искър и пълзи нагоре по стръмната долина на река Бяла вода. Намира се на 421 м надморска височина. Историческите смятат, че землището е обитавано от траките, а днешното поселище датира от преди XIV в. В турски документи от XVI в. се среща като село *Оплатна* и със сегашното си име: „Село *Оплетня. Домакинства – 10, неженени 2, приход 1460*“. С това име се споменава в данъчни документи от 1749 г., както и, заедно с Игнатица и Очин дол, в регистър на населението от 1866 г.: „с. *Оплетня: 12 ханета, 66 жители*“. Според авторите на популярния сборник „Българското село“, издаден през 1930 г., „името си е получило от лъкатушната и непроходима балканска местност *Оплетня*“. Начинът на изграждане на къщите, *оплетени* от лескови пръчки, дава и името, твърдят днес неговите жители. Според трета легенда името на селото идва от тъмните векове на робството, когато поробители оплели косите на една непокорна мома за най-голямото дърво.

Основният поминък бил земеделие и скотовъдство, характерно за планинските селища. Животът не бил лесен. В архива на археолога краевед Богдан Николов се съхраняват бележки за изселването на някои от фамилията – още през робството – в Бистрец, Нефела и Бели извор, а изселени от

село Оплетня – в Дръмките – 6–8 км от Враца няколко фамилии. Изселванията продължават и в средата на XIX в. (ТДА–Враца).

Любопитно: Известна е и духовитостта на местните жители, съхранили словесното богатство на предците. Те разказват легендата за дявола и дряна, в която дяволът решава да легне през пролетта под първото цъфнало дърво и да изчака да се нахрани от неговите плодове. Надявал се, че това, което първо е цъфнало, първо ще узрее. Така легнал под дряна, но си останал гладен. Защото дрянът цъфти първи, но зрее последен.

Мястото е свързано и с историята на Ботевата чета след смъртта на Войводата – в една от пеицерите намират убежище трима четници по пътя си към Осиково, но са предадени и само един от тях успява да достигне кошарите на осиковчени – това бил Сава Вълков от Драшан. По-сетне той престоява няколко месеца при овчарите от Оплетня под Кобилни стени. Лобното място на убитите двама четници се намира точно срещу железопътната спирка Оплетня на двадесетина метра над шосето.

Очин дол Смята се, че името е средновековно и произлиза от изчезналото лично име *Очо* и *-ин*. Друго становище е, че наименованието идва от естественото разположение на местността, която позволява да има голям кръгзор или че тя е открита срещу слънцето, което ще рече – *око*, *очи* и мястото, върху което е разположено селото – *дере*, наречено от местните хора – *дол*, *Очин дол* – твърди народната етимология.

Селото е на двата склона на речната долина на надморска височина 630 м. Землището му е планинско. До средата на XX в. то се състояло от основно селище и пръснати колиби, а днес от основно селище, с прилежащата към него махала – Реката. Старо поселище е, за което свидетелстват трите тракийски могили. До тях се на-

мира раннохристиянският храм (V–VI в.), разположен на най-високата точка в земите му. Археологът Георги Ганецовски определя като „характерна особеност наличието на рядко срещано кръстовидно кръщелно, разположено в средния малък кораб, непосредствено зад абсидата“. В м. *Мирово селище* са останките от голямо късноантично и средновековно селище. Първите писмени сведения за съществуването му са в турски данъчен документ от 1453 г. С днешното си име то се среща в османотурски документи от XV–XIX в. Местно предание разказва, че се е местило няколко пъти по време на робството, главно поради чумни епидемии (в местностите *Пресветица*, в *Манастирище* и *Мирово селище*) (Николов 1996). В землището има много топоними със старинен произход и значение – *Гноища*, *Лимчище*, *Прелог*, *Ражище*, *Тръпин раст*, *Чубавица* и др. Много от местностите и водоизточниците носят наименования по лични и родови имена – *Рачов трап*, *Ирина могола*, *Радини полени* и др. Не са малко и тези, с названия, свързани с преобладаващи дървесни видове на територията им – *Лещако*, *Бучето*, *Липино стране* и др. или пък свързани с някогашна животинска обитаемост – *Мечов рът*, *Козарника* и др.

Любопитно: Интересни са оброчните места на Очин дол – някога те са били пет и образували кръст по местоположение, който защитавал селото, твърдят местните. И до ден днешен са запазени ритуалите – оброци има в местностите Пресветица (оброк на мястото на разкрития раннохристиянски храм); Падеш – оброк „Св. Спас“; Шуман – оброк „Св. Дух“ – според преданието тук Свети дух е слизал при вярващите като вятър; м. Кръст – оброкът се е извършвал на Петковден; старите хора разказват, че под селото е имало още едно оброчно място. След откриването на паметника на Вазовия герой Дядо Йоцо и едноименния туристически комплекс край селото, е положено началото на нов оброчен обред,

който е посветен на Деня на слепия. Според библейското сказание това е денят, в който Иисус Христос е върнал зрението на ерихонския слепец. Оброкът се прави в Неделята на слепия. Това е единственото място в България, където се извършва обред, посветен на този библейски празник.

Топоними: Бандѐро, Бѐжков рът, Бр̀анището, Бук, Видинов камък, Горуня, Жабокрък, Жлътата заредка, Изв̀оро, Избица, Ключ, Крали Маркови ђткосе/Делимаркови ђткоси, Крещта̀, Куклите, Нѐнчов к̀мик, Обр̀око, Остра могила, П̀резете, Поп, Пр̀светица, Р̀дѐв връ(х), Скр̀дни дол, Тр̀ите б̀уци, У̀плезете, Ушѝте, Цр̀квата, Чуй петѐл, Шум̀ан и др.

П̀волче се намира на ок. 10 км югоизточно от Враца на територията на Природен парк „Врачански Балкан“. Разположено в скала на Врачанската планина върху силно насечен терен. Землището му е полупланинско. Няколко са предположенията за наименованието на селото, между които най-популярни са – от лично име *Павел* или *светеца Павел* (по предание в м. *Църквището* е имало параклис на името на светеца) със суфикс *-че*; и днес местните разказват, че селото носи името си от много вълчета, навъртащи се наоколо – „*на вълче*“, което на диалект означава „*пак вълче*“. В района съществува тракийски могилен некропол. В една от могилите – *Копана могила* – е открито погребение на тракийски воин и неговото въоръжение. В друга – също погребение на воин със снаряжение от II в. пр. Хр. В м. *Селището* са открити останки от голямо средновековно селище и погребения от неговия некропол – XII–XIV в. Според предание именно в тази местност е старото поселище, след което се е преместило в м. *Мало Паволче* и след това се е заселило на сегашното си място. Среща се с днешното си име в един от най-ранните осман-

ски документи от 1430 г. В първите векове на робството част от жителите били войнагани, които отглеждали в Цариград султанските коне.

Църквата „Св. Иван Рилски“ е построена през 1932 г. В двора ѝ се намира паметник на загиналите във войните и при злополуки. Два са курбаните, които се поддържат в Паволче: на „Св. Илия“ – против градушка и на храмовия празник „Св. Иван Рилски“ за здраве.

В района на селището има три водопада: водопада на Дълга, на Крушовица и най-големия – Шопката. Друга забележителност са пещерите Пукоя, Дядова дупка, Боркова дупка, Пчеляшка дупка.

Любопитно: Скалите тук носят наименования, свързани с формата, която наподобяват. Най-популярно е Слончето. Близо до него са скалните образувания Альоша (сходен с паметника Альоша в Пловдив), както и Майката – фигурата на чакащата майка срещу него. На изток в подножието на паметника на вр. Околчица е т. нар. „Янчова чукла“, скала със скалното образувание Дядо Янчо, напомнящо седнал човек, с гръб към каменна маса.

Селото е свързано с похода на Ботевата чета и трагичната гибел на трима четници при Вайо – наречен от местните след случката Кървавия камък. На мястото при реката през 2009 г. е поставена паметна плоча и всяка година по време на Ботевите чествания ученици и читалищни дейци поднасят цветя.

Певческата група към читалището пази живи традиции на местните певици, а в библиотеката се съхранява богата сбирка с краеведски и фолклорни материали, събирани от старите жители на селото. Освен записи на песни, обичаи и обредни практики, легенди и предания, в нея се пазят и стотици автентични фотографии от близкото и по-далечно минало на балканджии от Паволче.

Топоними: Бигòро, Бошняшка падìна, Бук, Бучеви полени, Вайò, Веждàта, Видинов камък, Двèте дупки, Длъгио зъбер, Дрùмо, Избàта, Йòлковица, Камàрата, Качуля, Кòшеро, Крушовица, Крушовски водопад, Куклите, Купèно, Курдовица, Ланджовица, Лескòвото кладенче, Мàло Пàволче, Мàркова могила, Нèнова грамада, Окòлчица, Прòсечен камик, Пчелèшка дупка, Скòковете, Тусунов мост, Тушàница, Хайдушка дупка, Цàрево ливàге, Червèната чу-кла, Шòпката и др.

Патлейна – изчезнало средновековно българско селище. Намирало се е на платото южно от водопровода Скакля. В неговото землище са били местностите *Патлейна, Совата, Скравенико, Света гора, Светогорскио камик, Топилките* и др. Образувано е преди края на XIV в. от планинци овцевъди. Носи името си от *Свети Панталеймон*. Археолозите смятат, че през Средновековието в местностите *Света гора* и *Светогорски камък* е имало параклис или оброк на светеца. В края на XVIII в. кърджалийски банди заграбили овцете и опожарили селото. Оцелелите жители се разбягали – някои минали във Влашко, други във Враца. Преди 1950 г. върху землището му имало мандри и кошари на каракачани, които по-късно се заселват във Враца (Николов 1996).

Стояново Селото се намира по средата на пътя от Враца към Монтана, на 10 км от разклона към Вършец. Разположено на 27 км източно от Берковица в долината на река Ботуня. Полупланинско селище. Наименования: до 1934 г. – Сердар чифлък, до 1951 г. – Сердар и Стоян Лилково. Според местни предания носи името си от подвизавалия се в този край през осемнадесети век Стоян войвода. С чета от десетина души причаквали турски кервани по пътя за Видин, а после се криели из околните хълмове. Заради близката река прескачали и до първото село, то-

гава именувано Сердар, за да се почистят и изперат. Пак според местно предание, преди да бъде наречено Сердар чифлик, се е казвало Джалиловски чифлик – „на някой си Джалил, прекръстено на друг турчин – Сердар“. Първо поселище в м. *Общинското*. Основен поминък на жителите – земеделие и скотовъдство. Смята се за по-ново селище от околните, създадено около чифлика Сердар. Стари родове са: Андреите, Гайдарци, Динковци, Първановци, Якимовци и Янкинци.

Любопитно: Построяването на железния мост в местността Сопово на река Ботуня край Стояново има интересна история. Той е наречен през XIX в. „Чудото на Северозападна България“. На това място е имало дървен мост, който често е бил отнасян от буйните води на реката, по която работели шестнадесет тепавици и още толкова воденици. При първото посещение на княз Фердинанд във Вършец през 1891 година каляската му засяда по средата на реката, защото мостът за пореден път бил отнесен. Тогавашият кмет Симо Господинов създава организация и с биволски впрягове изтеглят каляската от реката. Фердинанд изпраща благодарствено писмо до кмета и го награждава с орден. Ангажира инженери от италианска фирма за построяването на Железния мост. През 90-те години на XX в. италианската фирма, построила моста, изпраща известие в Общината, че 100-годишната гаранция за неговата здравина изтича, след което мостът е ремонтиран и подсилен.

„В миналото мостовете са правени само когато някой цар закъсвал през някоя река. Така, разправят, са изникнали и мостовете при Главаци и Сопово. Мостът на Сопово е първото „чудо“ на тоя край и първият железен мост, който аз съм видял в живота си. В моето детско съзнание той винаги е заемал почетно място, заема и до днес.“ (Димитър Осинин. На Сопово.)

Топоними: Андровото, Атманскио дол, Биволчето, Бранището, Глалео, Гърлото, Желѐзни мост, Керкѐзкото, Ковѐрките, Крещта, Лицето, Малѐ креш, Обрѐко, Палѐ лулѐ, Свидня, Сердар, Сѐново, Тѣтнята, Червѐн петѐл и др.

Челѐпек Селото е разположено на 10 км югоизточно от Враца върху силно нагънат източен слънчев склон под скалния откос Стагата от Базовския дял на Врачанската планина. Името Челопек е двусловно и е съставено от същ. *чело* и глаг. основа *пек*. Тук може би местните, които твърдят, че селото носи името си от „чело“ – по-неже е високо и през целия ден е огрявано от слънцето, имат пълно право. Землището му граничи със землищата на селата Паволче, Очин дол, Зверино, Лютиброд и Моравица и по-важните местности, които обхваща са: *Студения трап, Бучето, Базовата могила, Липата, Дълга, Валозите, Свинския връх, Ушите, Дорутова падина, Моравешка падина, Бранището, Колчаковец, Орешка, Ляшкия връх, Крайщето, Друма, Гробо, Лицето, Бачището, Остриката, Сабриската падина*. На повечето от тях има стари оброци, на някои били построени кошари. Първоначално селището се е намирало в местостта *Църквата*, където има средновековно гробище и развалини от параклис. Среща се с това име в турски документи от XV в. В края на XVIII в. е ограбено и опожарено от кърджалийски банди, жителите се пръснали из близките гори, а когато се върнали, заселили сегашното място около извора *Излако*. Към средата на XIX в. в Челопек идва голяма преселническа вълна от старопланинските села Осенов лак, Очин дол, Лакатник, Игнатица, Еленов дол, Зверино, Бов, Лютидол, Паволче, Оплетня и Левище. Старата народна носия е белодрешковска.

Любопитно: С трагичната съдба на Ботевата чета е свързана и една от легендите, която народният поет и писател Иван Вазов чува в Челопек и така се ражда

разказът за баба Илийца – истинската българка, който днес е част от литературната ни класика. Разказът „Една българка“ възниква в периода между юли и октомври 1899 г., а през ноември е обнародван в „Българска сбирка“ под заглавие „Челопешката гора“. От повторната му публикация (три години по-късно) личи, че Вазов е продължил да работи над него и е внесъл многобройни поправки в текста, както и далеч по-изразителното заглавие „Една българка“. По повод на написването му авторът съобщава на проф. Шишманов следното: „Това е написано след пътуване до Волът, дето ходих да видя мястото на Ботевата гибел. На едно ханче ми разказваха за подвизите на тая българка.“ Пътуването до Вола Вазов предприема през лятото на 1899 година. През месеците юни и юли той гостува на Черепишкия манастир и прави излети до различни местности около Искърския пролом. В пътеписа „Волът“ описва своето пътуване по пътя на Ботевата чета във Врачанския балкан. За баба Илийца научава най-вероятно или от своя водач – бай Цене Койнин от Лютиброд или от мъжете, с които разговаря в селската кръчма в Челопек.

Къща-музей „Баба Илийца“. Намира се в центъра на с. Челопек, по пътя за Околчица. Възстановена е през 2003 г. от признателни и родолюбиви българи и е стопанисвана от МК „Ботев път“. През годините се превръща в културно средище на региона, където се показват местни обичаи, демонстрират се традиционни занаяти, честват се исторически събития и личности.

Топоними: Артърска дупка, Бабките, Бандѐро, Бачище, Бранището, Бук, Веждата, Дреньова могила, Еванова могила, Езерото, Заберо, Илнден, Камико, Кòшеро, Крещтá, Кривульо, Лицето, Лòчките, Окòлчица, Погледèц /Погладèц, Празна воденица, Пресèчен камик, Прòмка/та,

Пчелѐшка дупка, Сабрѝска падина, Свѝнски врѣх, Тѐмната дупка, Улео, Ушите, Црѣквата, Ямата и др.

ВТОРА ЧАСТ

МАНАСТИРИ

*Манастир „Св. Иван Пустини“ /
Бистрешки манастир „Св. Иван Рилски (Пустини) –
Касинец“*

Намира се на около 12 км северозападно от град Враца недалеч от местността Касината, мястото, където планината рязко се скосява, „къса се“, откъдето идва и едно от прозвищата, с които е известен манастирът – „Св. Иван Касинец“. В различни исторически периоди е носил имената „Св. Йоан Богослов“ и „Св. Йоан Рилски“. Наричан е от местните „Св. Иван Пустини“, свързано с легендите за св. Иван Рилски Пустинножител и многото „запуствания“ на обителта. Разположен е на малка поляна в горния край на един от стръмните долове, спускащи се от Балкана към Врачанското поле. От юг и от запад поляната е оградена от отвесни, високи около 50 м варовикови скали. В основата им се образува плитка, но висока и широка пещера с карстов извор. На северната ѝ стена неизвестен зограф изписал пет сцени от житието на свети Димитър и свети Нестор. Стенописът се намира на 12 м височина и обхваща площ от 15 кв. м, а в надписа под сцените се сочи годината – 1544. Върху западната стена на пещерата са запазени следи от скални икони с образите на св. Иван Рилски и св. Йоан Богослов. Под тях е свещеният извор с езерото – за водата му се вярва, че е лековита. Тя минава покрай църковната сграда и пада от скалите, като образува малък водопад. В близост до него има скална ниша, където с традиционни водолечебни и климатолечебни способности в миналото се лекували душевно болни. Фреските в пещерата и някои от стенописите в църквата показват, че тя е възстановена през XVI в., но създаването на манастира се отнася в епохата на

Второто българско царство и се свързва с крепостта, намираща се на рида югоизточно от него. Откритата в и около пещерата тракийска керамика свидетелства, че тук вероятно е имало светилище в предримската епоха (IV–I в. пр. Хр.), а може би и по-рано. Предполага се, че манастирът е основан като скален и монасите първоначално обитавали тази и околните пещери.

Сегашната църква е построена върху останките на по-стара, като част от нея е вградена в новата сграда. Тази по-стара църква може би е принадлежала на селище към крепостта. Върху варовата мазилка на църковния храм личат следи от три стенописни слоя – от XII в., от XVI в. и 1867 г. През XVII в. в манастира процъфтява занаятчийството – известната златарска работилница, която е във връзка с прочутата Чипровска школа. Най-популярното произведение на майсторите от школата, изработено в Бистрешкия манастир, е сребърен кръст с позлата и цветни камъни от 1611 г. Запазени са също и художествено украсен сребърен жезъл и сребърно-позлатената обковка на Черепишкото четвероевангелие – истински шедьовър на българското средновековно калиграфско и приложно изкуство. В манастира „Св. Иван Касинец“ се е намирала и една от първите по нашите земи меднощампарски работилници. Образци от изработена в светата обител църковна утвар, шампи и икони се съхраняват в историческия музей във Враца.

Въпреки че е един от най-малките манастири във Врачанската епархия, зиме и лете той е обект за посещение от стотици поклонници през всички времена, откакто го има. Значителен принос за все по-голямата му популярност в началото на XX в. имат врачанските туристи. След учредяване на туристическото дружество през 1900 г., пътят до Касината става един от любимите маршрути за членовете му и за техните гости. При възобновяването на манастирския комплекс на 16 септември 1928 г. той е осветен с името „Св. Иван Рилски“.

Над манастира е пещерата Постницата, разположена върху отвесна скала и до там се стига изключително трудно без помощта на стълба. В нея на височина петшест метра в малка скална ниша е изградена (вероятно по-късно) миниатюрна църквичка със свод от преплетени лозови пръчки, измазан с вар, на който все още може да се разпознае фигурата на Христос Вседържител. Според легендите това е най-старата част на манастира – тук живял четирийсет дни в пост и молитви най-почитаният и най-обичаният български светец Иван Рилски. Постницата е уникална за нашите земи.

През 2008 г. ремонтираният и обновен манастир е пресветен от Врачанския митрополит Калиник в присъствието на стотици миряни. Днес той продължава да бъде притегателно място за поклонници и туристи, да събира хората от цялата околност на традиционния курбан на Богородица, организиран от читалищата в селищата Бистрец, Бели извор и Кулата, да бъде живо огнище на вярата и съхранено кътче красота и духовност.

*Манастир „Седемте престола“ /
Осеновлашки манастир „Рождество Богородично“*

Манастирът се слави далеч зад пределите на Стара планина със своята архитектура, с неповторими културни и художествени богатства. Църквата е изградена по план, който е уникална разработка – особеното и необичайното е вътрешното ѝ разпределение и наличието на седем отделни олтара, както отбелязва още през 1931 г. видният български историк Петър Мутафчиев („Из нашите старопланински манастири“). Четирите основни олтара образуват кръст и са отделени от главната зала с вътрешни стени. Други два са в близост до вратата и са още по-изолирани – до тях се стига през малките входи на два параклиса. Последният, 7-ми олтар, е непосредствено срещу

входа на църквата. Всеки престол всъщност представлява отделен параклис със собствени стенописи и иконостас. От тези седем престола (олтара) се явява и името на манастира, а легендата разказва, че той е съграден от седем братя боляри, които създали и седем селища в близост до манастира – Осеновлаг, Огоя, Оградище, Буковец, Лесковдол, Желен и Лакатник. Друго предание говори, че по турско манастирът бил разрушен и опожарен. Вълчан събрал войводите и решили да го вдигнат наново. Войводите били седем: Вълчан войвода, поп Мартин, Спирос Димитър, Маленко сърбин, Емин бей, Али бей и Петър. В тяхна чест църквата била направена със седем престола. Вълчан намислил всичко, за да скрие входа за подземието на калето. Там, в подземието, имало римско съкровище.

Това са легенди, но истинско безценно съкровище е големият дървен полилей, наречен „Хорото“, изработен през 1815 година от петнадесет части и украсен с изящна резба. В средата на всяка от съставните му части се открояват образите на Исус, Богородица и апостолите, изографисани от иконописеца Стою от Троян; над тях – двуглав орел с корона, а от страни – ажурни розети и цветя.

Храмовата чудотворна икона се нарича „Рождество Богородично“ – за нея казват, че я донесъл онзи тайнствен отец Гаврил чак от полуостров Атос.

Богатство са прекрасните стенописи на повече от сто години и многобройните предания за вековното минало на манастира, вдъхновили и народния творец Иван Вазов: за Софроний Врачански и дякона Левски, за игумена бунтовник Христофор, за родения в Осеновлаг Вълчан войвода и поп Мартин... И разбира се за братята на цар Петър Делян – Дамян и Георги.

*Манастир „Св. Никола“ /
Мътнишкият манастир „Св. Никола“*

Намира се на около 3 км западно от Бистрешкия. Интересно предание разказва писателят и фолклорист Димитър Осинин в своя пътепис „Мътнишкият манастир“: „Преданието говори – каза о. Симеон – че по северния склон на Врачанската планина, от Враца до Сопово, е имало 12 болярски манастира. Този (Мътнишкият – б. м.) е десетият. На запад от него е имало още два“. Археолозите смятат, че черковната сграда, в най-ранния си вид, е била малка еднопространствена, едноабсидна и без притвор. По-късно е била удължена на запад и добавен куполът. Жилищната сграда е изградена най-вероятно през 20–30-те год. на XX в. Стопанските постройки са били каменни в приземните етажи. На около 600–700 м югоизточно от манастира се намират останки от средновековна крепост, разположена на десния бряг на малък поток, на естествено защитена стръмнина. От направените археологически изследвания – анализ на останките и връзките между тях, се налага изводът, че Мътнишкият манастир е възникнал на мястото на изчезнало селище. Книжовно средище, подържал тесни връзки с близкия Бистрешки манастир. Известни са ни три опита за възстановяване на Бистрешкия манастир преди Освобождението като в моментите, когато манастирът не е функционирал, най-ценната утвар е съхранявана в Мътнишкия. В първите десетилетия, та чак до средата на XX в. манастирът е с богато стопанство и колоритни стопани, описани в пътеписите на Димитър Осинин и разказите на Ст. Ц. Даскалов.

Редно е да споменем каменната пластика над входа на църквата – обърнати една срещу друга ламии с дълги извити опашки. От 2012 г. всяко лято в близост до манастира по инициатива на читалището в Краводер се организира „Празник на водата“.

„Аз не знам в българско друг манастир, като се изключи Рилският, който да е така сполучливо поставен в природна пазва, та изведнъж да откъсва съзнанието от „света“ и да го насочва към вечния живот на битието. Но докато Рилският манастир, сам богат и величав, потиска със своята архитектурна сложност и свързаниите с тая сложност потайни кътчета – при Мътнишкия манастир всичко е докрай опростено, сведено до най-необходимото, до елементарната схема на манастир. Той дори няма ограда, ако се не смятат струпаните отпред камъни с отвор за влизане и величествените скали с гората наоколо. Тук нищо скрито не потиска, защото всичко е открито като на длан, безпретенциозно и велико в простотата си. Това е място, което веднага разтоварва душата и я кани на трапезата на такъв богат отдих, какъвто тя никога и никъде, особено в днешното бурно време, не може да намери.“ (Димитър Осинин. Мътнишкият манастир.)

Манастир „Успение Пресветая Богородици“ / Черепишки манастир

Най-големият, действащ и днес манастир във Врачанска епархия, Черепишки манастир „Успение Пресветая Богородици“ е разположен южно от гр. Враца, при северния изход на Искърския пролом върху тясна речна тераса, близо до с. Лютиброд, между гигантски, рядко живописни скали. Предполага се, че е възникнал едновременно със средновековния *Коритенград*, който се намирал при Ритлите край Лютиброд. Легендите свързват основаването му с името на българския цар Иван Шишман и последните му, отчаяни битки с турските нашественици. В документи от XV в. манастирът е споменаван с имената *Черепец*, *Черепиш*, *Челбиш*. Възникнал през XIV в., разрушаван и опустошаван по време на войните и робството, в началото на XVII в. той е възобновен

от преподобни Пимен Зографски. През ноември и декември 1797 г. тук намира убежище свети Софроний епископ Врачански. Килийното училище, основано през XVII в., изиграва голяма роля за опазване на българския език и писменост по време на турското робство. Освен множеството преписи на богослужбни книги, били създадени и някои от най-ценните български средновековни творби – Черепишкото четвероевангелие от 1612 г., истински шедьовър с позлатен обков, изработен в 1621 г. от чипровските златари Никола и Павел; Данаиловото евангелие (1616 г.), Апостол (1630 г.) на книжовника Яков, сборник с поучения на поп Тодор Врачански – „Маргарит“ (1762 г.). През XIX в. в манастира работил книжовникът Дамаскин Хилендарец. И през XIX-ти в. монасите от манастира продължили да работят за просвещението и освобождението на България. Името му се свързва със съдбата на Ботевата чета.

През 1921 г. в манастира се създава свещеническо училище, а през 1938 г. се открива Пастирско-богословски институт, който функционира до 1948 г. От 1950 г. до 1989 г. тук се намира Софийската духовна семинария. Запазени са църковният храм и още няколко сгради в типично възрожденски стил: Владишката, Данаиловата, Училищната, Приемната, Складовата и Рушидовата къща. Интерес представлява Костницата.

Архитектурният тип на днешната съборна църква потвърждава, че е строена в края на XVI в. Тя е еднокорабна, масивно засводена с абсида, преливаща плавно към корпуса. Към 1836 г. манастирският храм е изографисан от Йоанникий поп Витанов, но при сондажи е установено, че под тях са запазени старите стенописи, рисувани от Пимен Зографски. Осмостранныят купол на църквата е изграден през 1888 г. по времето на йеромонах Епифаний от Лютиброд. През 1908 г. са прибавени нови изображения в удължената част на църквата от дебърския зограф Велко Илиев, изографисал заедно с брат си Мирон множество църкви във

Врачанско. Забележителностите на Черепишкия манастир и историческите местности около него са повод за две посещения на народния поет Иван Вазов през 1889 и 1907 г. Спомените на местното население оживяват в безсмъртния му разказ „Една българка“.

Широко разпространено е преданието за основаването и името на манастира. То се отнася за времето на Второто българско царство и се свързва с последните, отчаяни битки на цар Иван Шишман срещу турските нашественици. В една от близките пещери царят и царицата скрили царското съкровище, след като и последният от царевите войни бил убит в сражението. Нарича се Шишманова пещера и днес. Други смятат, че **Черепиш** станало от „*черепи виж*“ – че там било последното сражение и там са избити всичките войници. Цялата местност била осеяна с черепите им. Друго предание насочва вниманието ни към физическите особености на близките скали. Според него наименованието на обителта също произлиза от „череп“, но в случая става въпрос за уподобяване. Някои свързват името на манастира с вида на скалите, които заради цвета си и пещерите са уподобявани на черепи, а според други, защото скалите приличали на черепи и пещерите били като дупки за очите. Един от изследователите му, акад. Иван Гошев също смята, че името произлиза от череповидните кухни, пръснати в скалите наоколо (Гошев 1945). Изказва се и мнението (Димитър Йоцов), че „*черепич*“ идва от „*кирпич*“ – варовитите скали (Йоцов 1945).

Названия на манастирски сгради и топоними, свързани с легенди и предания за тях:

Алѐковата скала – Алекова скала, която се намира недалеч от Шишманова пещера, край шосето Мездра-Елисейна на левия бряг на река Искър се свързва с посещението на Алеко Константинов през 1897 г., след което се ражда популярният пътепис „Българска Швейцария“. Неговите по-

читатели наскоро след смъртта му, вдъхновени от пътеписа, организират през август 1897 г. първия в България туристически излет с влак.

Вазовата тераса и Вазов кът – малък музеен кът, разказващ за престоя на Вазов в манастира. Според преданията патриархът на българската литература пиел кафето си на тази тераса, заслушан в шума на Искър.

Кòстницата – През 1888 г. се изгражда кубето на църквата и се освещава храмът-костница „Отсичане главата на св. Йоан Кръстител“. Тя е малка постройка с купол. Намира се високо в една пещера над манастирския двор. Там почиват костите на боголюбиви и заслужили люде. Предполага се, че в нея са прибрани и костите на дванадесетте Ботеви четници, убити в Рашов дол на 21 май 1876 г.

Манастирската падина – ливади до Черепишкия манастир, разположени югоизточно от него.

Рашов дол – местност, близо до манастира, където на 21 май (ст. ст.)/3 юни 1876 г. са обградени и избити 12 Ботеви четници, предвождани от Георги Апостолов – член на щаба на Ботевата чета и двете овчарчета.

Рушидовата къща – построена през XIX в. от Рушид бей, разказва преданието, от благодарност за излекуваната му тук тежко болна дъщеря. Според друго предание в тази къща е взето фаталното решение за обира на орханийската поща от група революционери под ръководството на Димитър Общи на 15 август 1872 г. В нея, разказват монасите, някога е крита и Ботевата сабя, която дълги години се съхранявала в манастира.

„На една от скалите, непосредствено до стените на манастира, е издигната т. нар. „Рушидова къща“ от началото на XIX в. Легендата разказва, че е построена от Рушид бей, врачански управител. Той имал тежко болна от туберкулоза дъщеря. Една нощ на момичето се явила жена, която ѝ казала да отиде в Черепишкия манастир. Отчаяни-

те родители веднага завели дъщеря си в манастира, където ѝ чели молитва за здраве и тя действително оздравяла. В знак на благодарност боят построил върху непристъпните скали Рушидовата къща“ (Маджуров 1983: 121).

Серapiидновата пещера – В целия район до Черепиш има много пещери. В една от тях – Серapiионовата, е живял дълго монах отшелник, на когото са я нарекли.

Софрониевата пещера – пещера, която се намира на десния склон на Ключни дол, в която се криел Софроний Врачански, приютен от избягалите в нея монаси от Черепиш, по време на размириците, предизвикани от Осман Пазвантоглу. **Топлица** – както е популярна сред местните, е една от най-високо разположените пещери в този район. Наречена е така, защото през цялата зима температурата се запазва висока – над 10°.

Шишманец (местност в близост до манастира) и **Шишманови дупки, Шишманови пещери, Шишманица** – пещери, в които според преданието е прекарал последните дни от живота си цар Иван Шишман и в които е скрито царското съкровище.

Шишмановец – извор в землището на Лютиброд, наречен на последния български цар Иван Шишман, свързан с преданията за последните му битки с турците.

Ямата – дълбока пропаст в землището на с. Челопек, в която, според преданието, се хвърлили измамани от предатели Ботеви четници, тръгнали да търсят спасение в манастира.

ТРЕТА ЧАСТ

РЕЧНИК НА МЕСТНИТЕ ИМЕНА

Азмàновото – връх с ливади (7 км южно от Враца).
Наим. – по прякора *Азмана*.

Алботѝнски дол – пасище (6,5 югозап. от Бистрец).
Наим. – по родово име.

Алдѝмирица – лозя, 1 км южно от Горно Озирово.
Наим. – от изчезнало старинно лично име **Алдѝмир*.

Алèковата скала – **ВЖ: Черепишки манастир**. Названия на манастирски сгради и топоними, свързани с легенди и предания за тях.

Алèксов кладенец – извор (5 км североизток от Очин дол). Наим. – по личното име – *Алексо, Алекси*.

Алèксова шинда – непроходим дол, 3 км източно от Горно Озирово. Наим. – по личното име и *шинда* – „букова дъска“ в говора.

Алèксово бранище – връх с гори (5 км североизток от Очин дол). Наим. – по личното име – *Алексо, Алекси*.

Алèксово лице – южен равен склон с ливади (6 км североизток от Очин дол). Наим. – по личното име – *Алексо, Алекси*.

Аламàнов дол – гори, 5 км североизточно от Долно Озирово. Наим. – по родово име от фр. през тур. *alaman* – „немец“.

Алпийски поляни – **ВЖ: Лакàтнишки скали**

Ангелàкова стубла – извор (4 км северозап. от Враца).
Наим. – по личното име – *Ангелаки*.

Àнгелоска (Àнгеловска) могила – връх с пасище (6 км югозап. от Челопек). Наим. – по родово име.

Àнгеловци – махала на Долно Озирово (в източния край).

Андрешковото – наклон с ниви (2 км северно от Бистрец). Наим. – по лично име.

Андровото – 1/ горист рът, 1,5 км от Долно Озирово; 2/ рът с лозя, югозап. от Стояново. Наим. – по родово име.

Андроска (Андровска) кошара – рът с пасище, южно от Главаци. Наим. – по родово име.

Андроски (Андровски) брод – място за минаване на р. Ботуня (2 югозап. от Главаци). Наим. – по родово име.

Андроски (Андровски) кошари – равни ливади (2 км северно от Краводер). Наим. – по родово име.

Андроски (Андровски) ливади – рът с пасище (5 км югозап. от Челопек). Наим. – по родово име.

Анов кладенец – извор (1 км западно от Лютаджик). Наим. – по лично име.

Анова мрътвина – рът с ниви, 2 км източно от Горно Озирово.

Аноска (Ановска) кошара – рът с ливади и пасища (6 км южно от Лютаджик). Наим. – по родово име.

Апостол Филип – оброк (1 км северно от Горно Озирово).

Арчаго – рът, 2 км западно от Горна Бела речка. Наим. – от изчезналото *арчаг – „голям рът“.

Аржишкио (Ръжишкио) камик – ВЖ: Лакатнишки скали

Аржишкио подмол (Аржишката пещера) – ВЖ: Лакатнишки скали

Артарска дупка – естествена пещера (3 км източно от Челопек). Наим. – от родово име – Артарете – от рът с метастаза а<ъ – рат; рътлак – голям рът.

Артарска ливада – рът с пасище и ливади (3 км източно от Челопек). Наим. – от родово име – Артарете – от рът с метастаза а<ъ – рат; рътлак – голям рът.

Арчаго – рът, изтъпено място с ливади и храсти (6 км северно от Елисейна). Наим. – чл. според говора от арчаг – диал. „голям рът“.

Атм̀анскио дол – под Хасанов връх, 2 км западно от Стояново. Наим. – по местно име – *Атаман.

Ба̀бино седало – седловина, разп. североизточно (2,5 км) от Горна Бела речка. Наим. – от ба̀ба.

Ба̀бински връх – връх в землището на Бели извор. Наим. – от ба̀бка – „трапчива низина с подвир на плитка подпочвена вода“ или „яма, трап, дупка“

Ба̀бка – 1/връх на Стрешерския дял от Врачанската планина (6,5 км югозап. от Згориград); 2/ дол с плитка подпочвена вода (7 км югозап. от Бистрец). Наим. – от ба̀бка – „трапчива низина с подвир на плитка подпочвена вода“ или „яма, трап, дупка“.

Ба̀бката – падина в землището на Горно Озирово, на ок. половин км северно от селото. Наим. – от ба̀бка – „трапчива низина с подвир на плитка подпочвена вода“ или „яма, трап, дупка“.

Ба̀бките – 1/ дол с ливади (4 км югозап. от Враца); 2/ низина с подсмърч на плитка подпочвена вода и ливади (4 км югозап. от Челопек). Наим. – член. мн. ч. от ба̀бка – „трапчива низина с подвир на плитка подпочвена вода“ или „яма, трап, дупка“.

Ба̀зова могила – заоблен планински връх (1314 м) (8 км североизточно от Зверино). Наим. – прилагателно от б̀въз по местен изговор а<ъ „б̀възак, място обрасло с б̀въз“.

Ба̀ка̀рището – голи скали и пропасти край Студен кладенц, 3,5 км югозап. от Горна Бела речка. Вер. от изчезналото *ба̀ка̀рище – „място, където е пладувал добитък“ – от тур. ба̀кар – „едър рогат добитък“.

Ба̀нд̀еро – 1/най-високият връх в землището на с. Очин дол (1392 м), в м. Бук. Местните твърдят, че при хубаво време от него могат да се видят сребристите води на Дунав. По мест. диалект ба̀нд̀ера е железен стълб – заемка от испански – „знаме“.; 2/в земл. на с. Челопек – **ВЖ: Камико**.

Ба̀ните – Пещерите носят своето наименование от изворите и пещерните езера в тях. *Баните* са разположени в скалния пролом Вратцата, пред любимата на алпинистите Централна стена, непосредствено до откритата през 2009 г. наследствена пътека „Антична и средновековна Вратица“. Имената на цар Константин и царица Елена и техните дъщери се свързват и с тази природна забележителност във Врачанския балкан. Старите врачани разказват, че тук царските чеда – чудно хубави девойки се къпели в бистрите пещерни извори и посрещали „чисти“ на високите скали първите слънчеви лъчи (*Божият мост 2012*).

Ба̀рките – 1/двете рекички са разположени на 5 км източно от Горно Озирово, 8 км югозап. от Бистрец и 5 км източно от Лютаджик, на границата на трите землища, в съседство с валога Мижичница във валога Чавките. 2/ *Мухнати барки* – обрасли барички, рекички – наричаната днес местност Барките, където са разположени 23 пещери, с номера – от *Барка 1* до *Барка 23*. *Барка 14* е втората по дълбочина в България. Върхът над тях е Косъов връх.

Ба̀тини ниви – 3 км северно от Горно Озирово.

Бачѝще – 1/ равно пасище, 3 км югозап. от Главаци; 2/ връх с пасище, 6 км северно от Зверино; 3/ рът с пасище, 4 км западно от Згориград; 4/ връх с пасище, 3,5 км от Паволче; 5/ наклон с пасище, 3,5 южно от Челопек. Наим. – *от бачищице* – „място, дете е имало мандра“.

Бачѝище – ниви и ливади, западно от Стояново. От *бачищице* – „място, дете е имало мандра“.

Беглѝка – 1/ наклон с ливади, 4 км югозап. от Главаци; 2/ планинска височина с пасище, 8 км югозап. от Згориград. Наим. – от *беглик* (истор.) – данък в натура или в пари за феодал, владетел – бей в Османста империя; данък върху овцете и козите в натура или в пари след Освобождението.

Беглѝчка могила/Беглѝшка могила – връх от Бегличкия дял на Врачанската планина – 1481 м в землището на Миланово. Наим. – от *беглѝк* (истор.) – данък в натура или в пари за феодал, владетел – бей в Османста империя; данък върху овцете и козите в натура или в пари след Освобождението; човекът, събирал данъка, бил наричан *бегличкия*.

Беженѝя – горист дол, 3 км югозап. от Долна Бела речка. Наим. – старо прил. от личното име *Бежан*.

Бел мѝжду бърда – планинска пътека, 3 км западно от Горно Озирово. Наим. – вер. от тур. диал. *бел* – „планинска пътека, падина“.

Бѝла рѝка – събира се от *Черни извор* и *Сухи дол*, тече край Горна Бела речка и Долна Бела речка – десен приток на *Ботуня*.

Бѝли камъни – северозападно до Горно Озирово.

Бѝлѝш – пасище, 6 км северно от Долно Озирово. Наим. – от *бѝлиш* – „вид трева“.

Белорѝчките връвища – пътища за Бела речка, 3 км западно от Горно Озирово.

Бѝляр – Пещера, с дължина 2600 м и няколко зали в землището на Горно Озирово до обширна поляна, от която се вижда цялата скалиста част на Котля. Между Бѝляр и Острио връх започва варовиков венец, под който върви пътека.

Бѝволчето – равни ниви, западно до Стояново. Наим. – умалит. от *бѝвол*.

Бѝволѝрски връх – връх от Стрешерския дял на Врачанската планина (1114 м), с пасище (6 км югозападно от Бистрец). Някога в местността е имало ограда за биволи. Наим. – от прил. *бѝволар* – „пастир на биволи“.

Бѝгоро – 1/и с член „а“ днес. Естествено находище на травертин в землището на с. Паволче, наречен *бѝгор*, органигенна скала, която се използва като материал за външни и вътрешни облицовки, за декорации и подови настилки. Карьера. По-голяма част от къщите в селото, оградите и църковният храм са от бѝгор. 2/ скали от варовиков туф, 6 км

северно от Зверино; 3/ извор и водопад над с. Зверино под м. Бигоро, който е единственият водопад с по-голяма широчина – 10 м от височината му – 7 м; 4/ извор сред бигор, 4 км южно от Згориград; 5/ извор сред шуплести скали, 4 км югоизточно от Медковец; 6/ шуплести скали, 5 км югозап. от Бистрец. Наим. – от *бигор* – „шуплив варовик“. 7/ Също и *Соколски бигор* – водопад, 18 м.

Бѝлото – горист връх, разп. на запад (3,5 км) от Долна Бела речка. Наим. – геогр. от *било* – „гребен на планина или рид“.

Биля̀ро – 1/пещера (4 км южно от Враца); 2/ местност в землището на Миланово – при рекичката Петър, близо до Пробойница под Осиковското градище. Наим. – член. от *биля̀р* – „лечител с билки“.

Бѝстрец – голям карстов извор над квартал Бистрец, от който води името си селото. Наим. – от старобългарски *быстръ* – „бърз, буен“ и *-ец*, като водно име само от прилагателно.

...За двата стари оцелели до днес манастира – Бистрешикия и Мътнишкия се знае интересна легенда. Те носят имената на два балкански извора или както нашепват преданията, изворът е един, но още горе високо под земята се дели на две – част от водата тръгва бистра надолу: това е изворът Бистрец в село Бистрец, водата му никога не помътнява, дори и в най-големите бури... Тук е Бистрешикият манастир. От другата страна пък е Мътнишкият манастир – той се намира до пещерата и извора Мътница, откъдето потичат мътните води на планинския ручей в местността Мътница... (Бистрешикият 2012)

Бѝстрешки манастир „Св. Ив̀ан Рѝлски (Пѝсти) – Касѝнец“– ВЖ: Манастир „Св. Ив̀ан Пѝсти“

Бѝжков рѝт – пасище (3 км източно от Очин дол). Наим. от лич. име – *Бѝжко*.

Бѝйни дел – скалите са разположени на север (2,5 км) от Долна Бела речка. Наим. – старо прил. от *бой*. Първото пред-

положение на езиковедите е свързано с вероятността тук да се е състояла битка, сражение. Второто – от бой – *„удар, пад на водата“.

Бòров кàмък (Бòров кàмик) – скалиста височина от южното бедро на Згориградската антиклинала, обрасла с борова гора (8 км южно от Згориград). Местността е популярна с *водопада Боров камък*. В последните десетилетия той е един от основните туристически обекти на територията на парка. Разположен на приток на р. Лева, която в продължение на векове е дълбаела твърдите скали, докато е изваяла тази истинска приказка. През студените зимни месеци водопадът замръзва и тогава предлага възможност за търсачите на силни усещания – алпинистите – да осъществят истинско ледено катерене по замръзналите му води.

Името на водопада идва от местността, която се нарича Боров камък – учените предполагат, че е единственото естествено находище на черен бор във Врачанския Балкан. Разположена върху площ от 160 хектара тя е обявена за защитена местност. На територията ѝ се срещат ценни растителни видове като: обикновена кандилка, лаврово бясно дърво, черен бор, орхидеи, гълъбови очички, съсънки, жълтурче, лисичина, мъхове и др.

Местността е свързана с историята на рудодобива – в началото на миналия век, през 1909 г. тук е основана рудничарска секция на миньорите от мина „Плакалница“.

Бòтев път – Ботеви места; Места, свързани с похода на Ботевата чета – Мемориален комплекс „Ботев път“ се намира във Врачанска област и е разположен на територията на шест общини – Враца, Козлодуй, Мизия, Бяла Слатина, Борован и Мездра. Обявен е за групов исторически паметник на културата от национално значение (ДВ бр.99 от 1993 г.). Представлява сложно съчетание от Ботева алея, паметници, паметни знаци, веществени следи и мемориални кътове и кътове за отдих. Двата обекта, които бележат началото и края на мемориалния комплекс са вклю-

чени в списъка на стоте национални туристически обекта: 17. Лобното място на Христо Ботев и 18. Национален музей-параход „Радецки“, паметник на Христо Ботев и неговата чета. На територията на Врачански Балкан, освен включените в мемориалния комплекс места, има много места, останали в народнатата памет като Ботеви места, свързани със събитията след разгрома на четата и „пътеките на спасението“ в Балкана, по които тръгват да търсят спасение героите.

Ботуня – Река Ботуня извира югоизточно от Тодорини кукли в Берковската планина, образува се от Драгиева бара, Крушечка бара, Хрелкьова бара и др. под името *Стара река*, – десен приток на Огоста. Дълга 69 км. Няколко са предположенията на езиковедите за произхода на името: 1 – от глагола *бутам* и *-ун* – „река, която бута, блика“ (реката тече бързо по склоновете на Козница); 2 – свър. с диал. *ботуня* – „*блатиста почва*“, поради тинестото корито на реката; 3 – от личното име – *Ботун* и *-ја*.

Бошняшки уши – 1/ проход през скали (2 км югоизточно от Згориград); 2 / прорез през скалите (4 км североизточно от Зверино). Наим. – по родово име – Бошняците.

Бошняшка падина – 1/ ливади (7 км северно от Зверино); 2/ пасище (6 км западно от Паволче). Наим. – по родово име – Бошняците.

Бранището – 1/ гора, западно до Горна Бела речка; 2/ гора, 1,5 северно до Долна Бела речка; 3/ ливади, източно от Долно Озирово; 4/ гора, южно до Стояново; 5/ равнище с ниви, 5 км югоизточно от Краводер; 6/ рът с гора, 5 км югоизточно от Лютибрлод; 7/ равнина с ниви, 5 км северозап. от Очин дол; 8/ височина с пасище, 4 км югоизточно от Паволче; 9/ дол с храсталак, 5 км южно от Челопек. Наим. – от *бранище* – „гора, забранена за изсичане“.

Братята – ВЖ: Черепишки скали

Бреста – рът с пасище, 2 км западно от Лютаджик. Наим. – член. от *брест*, *бряст* – *дървесен вид*.

Брѐсто – горист рът, 2 км северно от Долно Озирово. Наим. – член. от *брест, бряст* – дървесен вид.

Брусник – горист рът западно от Горно Озирово. В Горно Озирово разказват, че стопаните от селото използват камъните от този дол за направа на брусове за точене на селскостопански и домашни инструменти и затова и така го наричат. Действително от *брусник* – „място, откъдето вадят брусове“; „място с юрски червени мергели“.

Брусника – 1/ червен пясъчник, 3,5 км южно от Згориград; 2/ червени пясъчници, 3 км югоизточно от Лютиброд. Наим. – от *брусник* – „място с юрски червени мергели“.

Бръзѐвица – извор, северно от Долна Бела речка; речка, тече Ю-С край Долно Озирово, приток на Черна при Долно Озирово.

Бук – 1/ извор с гърло от буково дърво (6 км северно от Елисейна); 2/ връх с букова гора (8 км северозап. от Зверино); 3/ извор (6 км северно от Очин дол); 4/ извор с чучур от буково дърво (3 км югоизт. от Паволче); 5/ връх от Базовския дял на Врачанската планина (1394 м, 6 км югозап. от Челопек). Наим. – от диал. *бук* – „извор с гърло или улей от буково дърво; планински връх, където расте бук“.

Буковешки камък – скала на връх Бук (6 км източно от Згориград). Наим. – от *бук* – „планински връх, където расте бук“.

Булина дупка – 1/ пещера, където гнездят бухали (6 км южно от Бистрец); 2/ пещера в района на долния източен масив на Вратцата (диаклазна цепка с дължина 34 м, хоризонтална и суха). Интересна е с единственото си образование, наречено Була – разположено в началните части на галерията, на ок. 7 м височина върху оформен малък втори етаж. Сталагмитът с интересната форма дава и наименованието на пещерата. Наим. от диал. *булин, буляк* – пил. от *бухал* – „нощна птица“.

Бутов дол – ливади и стрелбище на 35-ти пехотен врачански полк, 2 км западно от Враца.

Буче/то – 1/ горист рът, 5 км западно от Горно Озирово; 2/ дол в Котля, 4 км източно от Долно Озирово; 3/ кладенец с гърло от бук 7 км югозап. от Бистрец; 4/ извор, 4,5 км южно от Краводер; 5/ кладенец с гърло от бук 6 км източно от Лютаджик. Наим. – от *бук – буче* – „*младо буково дърво*“; от диал. *бук* – „*извор с гърло или улей от буково дърво*“.

Бучева полена – 1/ висока тераса с букови дървета, 4 км южно от Згориград; 2/ равен склон с букова гора и пасище, 4 км североизточно от Очин дол.

Бучеви полени – два равни склона, разположени един до друг, с букови дървета и пасища, 6 км югозап. от Паволче.

Бучйл – стръмен дол с поток и прагове (2 км североизточно от Паволче). Наим. – от изч. *бучйл* – „*водопад*“. Местните свързват името също с бученето на водата – при моста с водопада водата пада от височина 5–6 метра във вир и се получава силно бучене.

Бързия – река, извира от северните склонове на Козница, десен приток на Огоста. Наим. – от изчезналото съществително **бързия* – „*бързане, бързо течене*“.

Вазовата тераса и Вазов кът – ВЖ: Черепишки манастир. Названия на манастирски сгради и топоними, свързани с легенди и предания за тях.

Вайò (Кървавия камик) – голям камък край Барата в м. Бигора до село Паволче. Едно от Ботевите места във Врачански Балкан.

... Там довели трима брадясали млади мъже, облечени в бели дрехи. Кана Петрова е била малко момиче, когато това се случва и нейната майка се е опитала да ѝ скрие очите с престилката си, но тя от любопитство е надничала. Видяла е как замахват със сабята и с отсичането на главата на първия мъж, пада и тялото му, на втория – по същия начин, но на третия не са успели да отсекаат главата с първия замах, затова го посичат няколко пъти – не е паднал веднага, а обезглавеното тяло

направило крачка и чак тогава се е стропило. Турците се изплашили, започнали да крещят: „Вай, Аллах!“. След като им преминала уплахата набучили главите на колове и заминали за града с тях. Четниците са закопани там. Най-интересното е, че единият от тях е бил турчин – „Най-главният от турците като разбрал, че между посечените има техен сънародник, е рекъл: „Щом и нашите са тръгнали с тях, няма да ни я бъде държавата.“ Някои казват, че от това „Вай, Аллах!“ е останало и името на камъка – Вайо... (Ботьов 2008) **ВЖ и: Ботев път/Ботевите места. Места, свързани с похода на Ботевата чета и сраженията във Врачанския балкан.**

Вàлога – ливади (2 км южно от Лютиброд). Наим. – чл. от вàлог – „падина, долчина“.

Вàлого – 1/ планинско пасище (6 км югозап. от Бистрец); 2/ пасище (4 км северно от Зверино); 3/ ливади (3 км южно от Медковец); 4/ ливади (5 км югозап. от Паволче); 5/ пасище (5,5 югозап. от Челопек); 6/ падина (6 км източно от Долно Озирово). Нечленувано – вàлог – „падина, долчина“ с прил. – *Биволарски, Леденишки, Меднешки, Пършевски и др.*

Вàрдище – кръстопът за местностите Лъго и Тесни рът, северно от Долно Озирово. Наим. – вер. от изчез. *вардище – от диал *варда* – „място, дето пази стража“ (Вж: Михайлова 1986).

Веждàта – 1/ скалист хребет (2 км северозап. от Зверино); 2/ извит скален венец (4 км северно от Лютиброд); 3/ извит скалист варовиков откос, с който завършва Базовски дял на Врачанската планина (4,5 км западно от Паволче); 4/ извитата скалиста зареда с пасище (4 км южно от Челопек). Наим. – член. от *вежда* по прилика с формата.

Под скалния рът *Веждата* (Паволче) се намира ендемита Келереров центрантус, защитено растение, както и *естествен пчелен кошер*, изграден в скална ниша над селото. **ВЖ: Камикò.**

Великината кръв – ВЖ: Кървавата скала

Вельова падина – гора, 4 км източно от Горна Бела речка. Наим. – по личното име.

Венецо – скалист връх, 1/разположен източно до Долна Бела речка; 2/ 4 км североизточно от Горна Бела речка. Наим. – геогр. понятие – „скала във форма на венец“.

Видинов камък – местността в землището на Паволче носи наименованието си от родово име. По предание при една от чумните епидемии, когато цели семейства от Паволче бягали, едно от тях се настанило край *Видинов камък*, а друго – край *Ценков камък*. Тези камъни са огромни скали, които служели за подслон на семействата. Намират се на километър южно от старото селище и са разделени от Жабокръкското дере (в землището на Очин дол).

Винени брод – дол с лозя, разположен северно (0,5 км) от Долна Бела речка. Наим. – прил. от *вино*. Според местно предание, при поройни дъждове през есента „е текло вино от лозята“.

Виноград – 1/ южен склон с някогашни лозя (4 км северно от Зверино); 2/ наклон с пасище, където в старо време е имало лозя (4 км северозападно от Лютиброд). Наим. – в Банишкото евангелие – „лоза“ и „лозене“ се използват за означаване на *лоза*, а *ВННОГРАД* за означаване на *лозе*.

Вия глава – местността в землището на Миланово се нарича между върховете Мечитете и Соколец до Друмо. Старите в Миланово я наричат *Вия глава*.

Вълкас – рът с ливади 1/ 5 км източно от Горна Бела речка 2/ 8 км югоизточно от Долна Бела речка 3/ при Дружево – с наименование *Вълкас*, наричан в Миланово *Стакьовица*. Наим. – изцяло от изчезнало лично име – *Вълкась*. Местността е гранична за селищата.

Водната дупка – пещера с дължина 30,5 км северно от Долно Озирово. Някога овчарите са слагали съдинки, за да събират капещата вода.

Воднѝо бик – разлив на р. Лева (2 км западно от Враца). Наим. – от найм. на една водна птица, наречена *воден бик*, *Botaurus Stellaris (L)*.

Водопад, водопади – постоянни и по-големи непостоянни, изброени от изток на запад:

Шопката – постоянен водопад, 77 м в Лесков дол, землището на Паволче. Наим. – фиг. от шопка – „чучурка от извор“ в говора.

Женската вода – постоянен водопад, 45 м в Манастирски дол, землището на Медковец. Място, където жените перат вълна.

Десен близък – 24 м и **Ляв близък** – 20 м – непостоянни, в Манастирски дол, землището на Медковец.

Чеслѝцо – 38 м, в Медковски дол, землището на Медковец.

Крушовски водопад – в землището на Паволче, местността Крушовица – обезлюдено селище.

Ска̀кля – най-големият, 141 м, непостоянен, един от символите на Враца. **ВЖ: Ска̀кля.**

Боров камък – 67 м в местността Боров камък. **ВЖ: Боров камък.**

Касината – непостоянен водопад под манастира „Св. Иван Пустѝ“ – *Бигоро*. Наим. – по найм. на местността и изчезналото селище Касинец/ Късинец. **ВЖ: Манастир „Св. Иван Пустѝ“.**

На река Чѝрна – в началото – *Бигоро 1 и Бигоро 2*. **ВЖ: Чѝрна.**

Песѝпин/Сѝпин камък – 14 м, непостоянен водопад, който потича при дъждове от долния вход на едноименната пещера. Водопадът е със сравнително голям дебит.

Войвѝдин дол – дол с гора (3 км североизточно от Згориград). Една от най-популярните местности до Вратцата, за която легендите и преданията се разказват и днес.

...*Някои казват, че град Враца е основан наскоро след идването на турците по нашите земи. Главно селище на областта дотогава е било днешното село Згориград, чийто упра-*

вигел бил Раден войвода – смел и безстрашен мъж. Когато наближили турците, той се укрепил с населението на Вратцата, дълго време отблъсквал всички нападения и не допускал турците да нахлуят във Врачанската планина. Но когато разбрал, че са останали малко от силите му и не ще може да удържи задълго нашествениците, той убил дъщеря си над долната скала на Вратцата, която турците по-късно нарекли **Капиташии**, а сам побягнал в планината. Оттогава долът, който се намира над Вратцата, носи името **Войводин дол**.

Раден войвода доста се скитал из планината и после слязъл из Софийското поле, където загинал в бой с турците. Врачанското поле задълго останало безлюдно и пусто – населението му избягало. Затова полето и планината били наречени **Пусто Загоре**. Но постепенно оцелялото население се връщало в равнината и се заселвало близо до старото си селище. Така се образувал днешния град Враца... (От Дунав до Балкана 2005)

Войвòдино валог – в землището на Миланово, до Пършови могили.

Войвòдински дупки – пещери в скалите над Войводин дол (3 км североизточно от Згориград).

Войвòдската пещера – в местността Войвòдин дол (3 км североизточно от Згориград). Наричана още Хайдутска и Вълчанова.

„Старите хора разказват, че в тази пещера се криели хайдутите още в началото на османското робство. По-късно войводата Вълчан я използвал продължително за свое убежище, тук отсядал с дружината си през студените зимни месеци. Някъде в нейните гънки скрито лежи златото, грабнато от турските кервани...“ (Легенди за хайдушките пещери)

Вòла – скалист връх от Базовския дял на Врачанската планина (1058 м). На него е била разположена позицията на турците в сражението с Ботевата чета на 20 май 1876 г. Наим. – членувано от вол.

Воловòрникo – равни ливади югоизточно от Горно Озирово. Ним. – от воловòрник – „обор за волове“.

Вражълковец – извор (4 км южно от Лютиброд). Наим. – от нарицат. *вражълко*, умалително *от вражалец* – „баяч, лечител“ и –*ов-ец*. На този извор идвали да пият вода и да се мият на Млада Неделя, на Свещта за здраве.

Врата – естествен проход по пътеката от Бутов дол за Леденика.

Вратници – интересните като природна забележителност скали приличат на сводове на мост – „само от там може да се премине“. Разположени са източно (5 км) от Горна Бела речка. Наим. – мн. ч. от *вратник* – „плетена външна врата“.

Вратцата. Популярният геоложки феномен Вратцата е обект с естетическа, научна, етнографска и идентичностна стойност, разположен югозападно от гр. Враца. Представлява карстово ждрело на р. Лева с широчина до 50 м, разпол. на 430 м надморска височина. Стените му са изградени от вертикални мезозойски варовикови пластове, издигащи се на височина до 150 м над реката. Обявен е за природна забележителност през 1966 г., през 1980 г. е обявен за историческо място, а през 1989 г. е включен в Природен парк „Врачански Балкан“. Заема най-тясната начална част от ждрелото на р. Лева, което има дължина около 1,8 км и завършва при южния край на гр. Враца. Защитената площ на Вратцата обхваща малки части от двата склона в началото на ждрелото. Отвесните и стръмни скални стени, оформени по напречни и коси пукнатини във вертикалните пластове на варовиците, се издигат амфитеатрално над реката и пътя на височина 80–150 м.

Вратцата е един от най-популярните природни обекти в Северозападна България. Той е символът на гр. Враца и е с висока идентичностна стойност за населението от региона. По различно време тук са се провеждали културни и етнографски инициативи. Поради близостта си до града и асфалтовият път за с. Згориград и пещерата Леденика, живописната теснина е привлекателен туристически обект. „... Скоро навлязохме в амфитеатър, горните етажи на

който завършваха с натрупвания от варовикови маси. В подножието ѝ са нападали насипи, подобни на трибуните на партер, които се спускат вертикално до един поток. Обвити са в бедна растителност, под която има монолитни, огромни камъни, които заплашват да паднат и да засият шумящото поточе. Светложълтият варовиков циркус при Враца, магията на който обхваща посетителя с принудителната сила на величаво творение на природата, има своя равностоен съперник във фантастичния червен пясъчников свят на Белоградчик“. („Изгориградското дефиле“, 1873 г. Феликс Каниц)

Вратцата е притегателен обект за алпинистите. По отвесните ѝ стени са маркирани турове, по които се провеждат национални и международни състезания. Многобройните пещери около прохода, скалните образувания и различни местности и природни обекти, свързани с историята на близките поселища превръщат мястото и в прекрасна легендарна съкровищница. Кървавата скала, Крал-баир и Колесницата, Войводин дол и Баните са само част от емблематичните за врачани легендарни места.

Врачанска планина – карстово планинско възвишение, разположено в западната част на старопланинската верижна система. Състои се от три дяла – Базовски, Беглички и Стрешерски, изредени от изток към запад. Наим. – по селищно име – Враца.

„Едно изкачване на пътя ме доведе скоро така близо до планината Котла, че можех да различа ясно дълбоките безбройни врязвания в нея. Тя е сравнително средно издигната и гола и представлява северозападният ъгъл на огромният варовиков хребет, извесетен като Врачански Балкан, който на 4 и половина мили югоизточно оттук достига до Искъра. Пътувахме почти успоредно на почти отвесно спускащите се около 300 м високи скали към платото със зелени дъбови гори и царевични ниви. Само на няколко места високата варовикова скала има по-дълбоки врязвания – например при

манастира „Св. Йован“ и при с. Бистрец, близо до което за първи път пресякохме едноименната река, идваща от Враца.“ (Феликс Каниц. Дунавска България и Балканът)

Врътешница (Въртешница) – другото име на р. Лева (в Ботунския край), десен приток на Ботуня. Наим. – от нариц. *врътешница* „вртешница“ – в говора *вртешка* – „врте-лежка“, поради многото завои.

Вълчовица – чешма във *Вълчова ливада* – разп. южно (1 км) от Долна Бела речка. Наим. – от лично име – *Вълчо и -ица*.

Вълчово кошарище – под паметника на Околчица срещу Дедова могила. Наим. – от личното име.

Гайтан – махала в източния край на Горна Бела речка. Наим. – вероятно декомпозирано от *Гайтан махала* – от *гайтан* – „плетен шнур; вид шарка“.

Гара Лакатник – ВЖ: Лакатник, Лакатнишки скали

Гарван – 1/ планински връх с пасище, 6 км южно от Враца; 2/ връх с ливади, 4 км югоизточно от Елисейна; 3/ връх с гора, 5 км западно от Згориград. *Големю и Малию гарван*, планински върхове югозап. от Бистрец. Наим. – от *гарван* – вид птица.

Гарванец – 1/ планински връх, 5 км югозап. от Враца; 2/ поток, десен приток на река Лева, 2 км североизточно от Згориград. Наим. – от *гарван* – вид птица.

Гарѝще – горист рът, разп. югозападно (4 км) от Горна Бела речка. Наим. – от *гарѝще* – „горяла гора“.

Геров орех – рът с лозя, 5 км източно от Долно Озирово. Наим. – по личното име.

Герова грамада – купчина камъни до Долна Бела речка, южно. Наим. – по личното име.

Главарка, още Черна – река, образувана от *Черни извор* и *Чегорилска река*, тече изток-запад край Горно Озирово и североизток до Долно Озирово – приток на Ботуня под Долно Озирово. Наим. – произв. на *глава* – „начало на дол, на извор“.

Гла̀мео – 1/ гола височина и под нея извор със същото име, 3 км източно от Враца; 2/ гола височина, 4 км южно от Медковец; 3/ рът с ниви и лозя, южно до Стояново; 4/ рът с ниви и ливади, 3 км западно от Долно Озирово. От *гламейо* с член от изчезналото *гламей, образувано от *глама* с ей – от староб. *глама* – „голяма гола скала“.

Глу̀харка – поток, десен приток на река Черна (6 км източно от Лютаджик). Наим. – по името на растението – *глухарка*, *глухарче*.

Говну̀шо – рекичка, изтича от Изворо в Бранището при Долно Озирово и при Варниците в Стояново се влива в Ботуня. Наим. – от говно – „изпразнение“ – т.е. минава покрай места, където е лежал добитък.

Голѐм Бра̀йл – планински връх (5 км северозап. от Краводер). Наим. – от рум. лично име *Браил*.

Голѐма бежания – горист дол, 3 км югозап. от Долна Бела речка. Наим. – по личното име – Бежан.

Голѐма Елòвица – извира от Каменна стръга, югозападно от Горна Бела речка и заедно с *Мала Еловица* обр. *Бела река*, десен приток на *Ботуня*. Наим. – прил. от *елà* и *-ица*.

Голѐма пещерà – пещера 5 км източно от Горно Озирово.

Голѐмата пещерà – ВЖ: Манастир „Св. Иван Пусти“, Бистрешки манастир.

„Над пещерата има тракийска крепост, от която слизали по пещерата до тракийско светилище долу. Там се хвърлят монети за здраве. Има и друг вход – шипка, под която има плоча. Отхлупи ли се плочата, влизали комити през турското робство. Горният вход е известен, трудно ще бъде да се отвори долният, където личи една цепнатина, задънена с чакъл в 1942 г., когато дошла голяма вода. Самият манастир е свързан с Никола Войводов. По негово време, 1864–1865 г., един калугер продал овце, за да им даде пари, да образуват чета в Румъния.“ (Легенди за хайдушките пещери)

Гòляк – местност, дол с извор в землището на Горно Озирово. *Гòляк* – от прил. *гол* – диал. *голяк* – „гола мест-

ност“. Долчината събира водите си от извора в м. Котля над Чокойските кошари, от кладенците на няколко фамилии. Извора Гòляк не пресъхва и водите му се използват за напояване.

Гòрен лаг – равни ниви край река Черна, югоизточно до Горно Озирово. Наим. – от старобългарски – „горист дол“

Гòрен пльочак – скали, 2,5 северозап. от Горна Бела речка. Наим. – от *плоча* – в горора.

Гòрна Матница/Мътница – началото на река Матница/Мътница, 3 км югоизточно от Главаци.

Гòрна стага – път, прорез през теснина, 4 км северно от Зверино. Наим. – *стага* – „гол скален масив, скален откос, рид от голи скали“. В речника на Н. Геров думата е със значение „въже, с което се връзва добитък за рогата“.

Гòрни бучеви полени – равен наклон с букови дървета, 6 км югозап. от Паволче.

Гòрни водици – долчина с извори, 6 км южно от Бистрец.

Гòрни чукари – ливади, 1,5 км западно от Горна Бела речка.

Гòрнио бели камик – висока бяла скала, 6 км югозап. от Бистрец.

Гòрнио валог – 1/ пасище, 6 км югозап. от Паволче; 2/ долина с храсти и ливади, 4 км южно от Челопек.

Гòрните млàки – низина с ниви и локви, 3 км северно от Бистрец. Наим. – *млака* – „мочур, влажно място“.

Гòрните уши – 1/ две изправени една до друга скали, 2,5 км източно от Згориград; 2/ пътека между две изправени скали, 5 км южно от Лютиброд; 3/ път между две връхчини, 5 км югозап. от Паволче.

Гòрното езеро – карстов извор, 1/ 5 км югоизточно от Згориград; 2/ 5,5 км югозап. от Паволче.

Горùня – връх с пасище, 5 км североизточно от Очин дол. Наим. – от *горун* – вид дъб.

Градйще – Наим. от *градище* – „място, където някога е имало град или крепост“. Някои от местностите са

познати и под наименованието *Кале/то*. 1/ рушавини от антична и средновековна крепост (8 км източно от Враца). Археологическото проучване на античната и средновековна крепост, разположена в местността Градище продължават, но находките, открити до този момент доказват съществуването на тракийско селище в местността през IV в. пр. Хр. То вероятно прераства в династичен център, управлявал племенния съюз на трибалите, който е населявал земите на днешна Северозападна България. Местните владетели са погребани в гробниците на Могиланската могила, която се намирала в центъра на днешния град Враца. Възможно е раннохристиянската църква от VI век, останки от която са разкрити от арх. екип, по-късно, след приемането на християнството в Средновековна България, да е реконструирана и допълнително застроена. Вероятно в местността Градище е съществувал религиозен център още през VI в. Неговото функциониране е свързано с приемането на християнството в земите на тракийското племе трибали, което запазва своята езическа идентичност по време на господството на Римската империя. *Наследствена пътека „Антична и Средновековна Вратица“*. Кръговият маршрут е изграден от разкритите археологически обекти в местността Градище, непосредствено до прохода Вратица, където според историческите сведения е възникнал град Враца; 2/ останки от голяма средновековна крепост (3 км южно от Горно Озирово); 3/ основи на късноантична крепост (1 км югоизточно от Елисейна). На скалистата височина *Елисейско градище* са останките на праисторическо селище, съществувало през медно-каменната епоха. По-късно е построена римска крепост, използвана и от българите през Средновековието. Открити са интересни артефакти, между които и една находка от бронзови и късноантични монети, част от които колониални; 4/ стени от средновековна крепост (4 км северно от Зверино). В местността Джурилова глава са развалините на

голяма средновековна крепост, която вероятно е охранявала пътя от Враца за София, минавал по поречието на река Златица. Запазени са порутени стени до 4 м. височина и керамика от XII–XVI в.; 5/ останки от старо укрепление (1 км южно от Краводер). Около крепостта *Градище* е открито съкровище от сребърни грошове, сечени през времето на българския цар Иван Александър; 6/ антично укрепление между Ритлите (2 км югозап. от Лютиброд); 7/ естествено защитена тераса (6 км югозап. от Лютаджик); 8/ руини от старо укрепление (4 км югоизток от Очин дол).

Градището – 1/ висока естествено защитена тераса (4 км югозап. от Бистрец); 2/ следи от средновековно укрепление (2 км югозап. от Враца); 3/ естествено защитена висока тераса (6 км южно от Главаци); 4/ останки от крепост (1,5 североизточно от Долно Озирово), нар. и *Калето*; 5/ останки от антично и средновековно укрепление (5 км югозап. от Краводер), наричано още *Трънчово кале*. В развалините на крепостта е открито надгробие с латински надписи от III в.; 6/ махала на Дружево (Дупни връх); 7/ Градището или *Осіковското градище*, е популярна местност в землището на село Миланово, която е получила името си по запазените останки от охранителна крепост, разположена на това място. Тя е непроучена археологически. В предание се разказва за това, че крепостта на Градището е една от последните, паднали под турска власт – половин век след падането на България. Турците с хитрост и измама прекъснали водопровода и принудили защитниците да се предадат. Една баба ги научила как да открият вода за конете – като наобоят един кон и го държат жаден няколко дни. Тогава той сам отишъл на мястото на водопровода и започнал да рови с крак. Някои смятат, че с водопровод на Градището е отведена водата от Милушов кладенец и Стубело.

„На върха на средната височина човек е построил кастел, а в подножието на останалите - две други укрепления, руините на които увеличават броя на установените от мен антични крепости из пролома на Искър на осем. Този

голям брой кастели е още едно доказателство за голямата стратегическа важност, която римляните са придавали на пътя през Искърското дефиле. Този път е свързвал Солун и Дирахуим през Стоби, Сердика и Ескус с Траянова Дакия. През средновековието голяма роля е играла крепостта върху средния връх, наречена *Осиковско градище*“. Легендата разправя, че тя е била непревземаема, дълго е обсаждана от неприятели, докато някакво момиче, влюбено в един от враговете, идва до идеята да отклони водата на дълбокия по това време Искър чрез една стена.“ – Пише австро-унгарският пътешественик Феликс Каница в „Дунавска България и Балканът“ (1860–1879).

Вековното дърво Греница на Градището, с пречупен от мълниите връх, привлича вниманието и с легендата за скрито имане, според която в основата на дънера са открити монети, събрани в глинен съд, покрит с плоча. Интересни местности, намиращи се до Градището (с. Миланово) са **Горния и Долния (Малкия и Големия) стол** – тяхната форма наподобява стол за сядане, откъдето носят и името си.

Грънчър – планински връх (7 км югозап. от Лютаджик). Наим. – от нариц. *грънчър* или от *грънчарник* – „място с грънци“.

Грънчаро – извор, разп. източно (4 км) от Горна Бела речка. Наим. – персонифицирано от приток *Грънчар* (срав. Грънчар – езеро в Рила).

Гуняко – ВЖ: Лакътнишки скали

Гъбата – ВЖ: Черепишки скали

Гърлото – тясна падина, разпол. 2 км северно от Стояново. Наим. – от *гърло* – геогр. понятие – „*тясна падина*“.

Дамянов бук – височина с пасище, където имало вековно дърво (5,5 км североизточно от Зверино). Наим. – по личното име *Дамян*.

Дамянов кръст – оброк на св. Врачове (4 км северно от Зверино).

Дамянова пишура – извор с чучурка (3 км югозап. от Лютиброд). Наим. – по личното име *Дамян*.

Двѝта скока – дол с два прага (4 км южно от Бистрец).

Двѝте дупки – две съседни пещери (4,5 западно от Паволче).

Дели Марков камък/Марков камък – върхът „след Кочиите“, както го определят згориграждани, е наречен на Крали Марко. Под него е Войводин дол.

Делимаркови откоси – **ВЖ: Крали Маркови откосе**

Дерѝ вол – стръмен път, от който воловете се изморяват, 6 км южно от Краводер.

Дѝсен близнак – **ВЖ: Водопад, водопади.**

Дзидовѝте – останки от крепост, 2 км северно от Долно Озирово. Наим. – мн. число от *зид*.

Длибѝка падина – 1/ пасище, 5 км югозап. от Бистрец; 2/ храсти и пасище, 6 км югоизточно от Враца; 3/ храсти и ливади, 6 км югозап. от Згориград; 4/ ливади, 3 км южно от Бели извор. Наим. – диалектно от *дълбок*.

Длъбѝката млака – мочурливи ливади, западно до Горна Бела речка. Наим. – от *млака* – „мочур, мокро място“.

Длъбѝки дол – пасище, 2 км северозап. от Згориград.

Длъгио зъбер – скален венец, 6 км югозап. от Паволче.

Длъгио рѝт – издължена височина с пасище, 3 км северизточно от Лютаджик.

Добралѝн/ Добрелѝн – 1/ рѝт с ниви, южно от Горно Озирово. Носи наим. вероятно по изчезнало лич. име, развито от *Добрѝл* (както *Драголин* и *Радолин*) или по изч. *Добрѝл*. Старо по образуване наименование; 2/ рѝт с ливади, разп. източно (5 км) от Горна Бела речка. Наим. – вер. дисимиляция по изчезнало лично име, развито от *Добрѝл* (същото наим. има и местност в Лютаджик) или по изч. *Добрѝл*.

„Тогава старите хора бяха жива връзка с робското минало. За него те говореха като за изживяно, а не прочетено в книга. Говореха и плачеха. Сами бяха бягали от черкези, сами като момичета си бяха чернили лицето да скрият хубост и

маладост, сами бяха чували писъците на отвлечени роби, сами са били между бегълците в гората, оставили името на двете Бежаниш, сами приветствували пролети хайдутите по Средни дел и Добрелин. И когато те пееха или разказваха, ази сам виждах вдигнатите от черкезки конници прахове по пътищата на настръхналата робска земя, сам чувах писъците, които те, сърдечните старици, бяха чували в черната си малдост...“ (Димитър Осинин. По близки на сърцето ми места.)

Добролин/Добралин – връх с гора и пасище (5 км югозап. от Зверино). Наим. – изцяло от изч. лично име *Добролин*.

Добрулин – височина с пасище, 6 км южно от Лютаджик. Наим. – от личното име *Добрулин*.

Додил – ВЖ: Дудил.

Долна Матница/Мътница – река, десен приток на Ботуня, 3 км източно от Главаци. **ВЖ: Матница/Мътница.**

Долна страга – прорез през скали с пътека, 4 км северно от Зверино. Наим. – от страга (диал. от *стра̀га=стръ̀га* – „проход, през който пропускат овцете при доене; пътека, по която преминава добитък“). Думата *стръга* е със старобългарски произход и е със значение „стоя на стража, пазя“. В случая е стопанско понятие.

Долната ливада – височина с пасище, 4 км североизточно от Елисейна.

Долни бучиви полени – равен наклон с букови дървета, 6 км южно от Паволче.

Долни водици – извори, 5 км южно от Бистрец.

Долни чукари – ливади, 2 км западно от Горна Бела речка.

Долнио бели камик – висока бяла скала, 6 км южно от Бистрец.

Долнио валог – пасище, 6 км югозап. от Паволче.

Долните уши – 1/ две изправени скали (4 км югоизточно от Згориград); 2/ път между две връхчини (5 км югозап. от Паволче). Наим. – пренасяне на образа.

Долното езеро – карстов извор (5 км източно от Згориград).

Дреньова могила – заоблен връх, където расте дрян (4 км североизт. от Челопек).

Дружевска седловина – ВЖ: Дупнивръшка седловина

Друма – стар път за Враца (северно от Лютиброд). Наим. – член. от *друм* – „път“.

Друмо – 1/ стар път за Враца (2 км северно от Паволче); 2/ местност под Челопек. Наименованието си носи от това, че през нея е минавал стар път (пред. от Римско време, свързващ Коритенград край Искър с Враца), който в турско време е бил оживен от керванджиите, минаващи от Орхание за Враца. На оброка в едноименната местност някога селяните каждали риба, „за да не бие град“ посевите. 3/ местност в землището на Миланово, при Вия глава, стария път за Враца; 4/ път в землището на Миланово – от Аржища при Осиковското градище и слиза при Пробойница. Наим. – член. според говора от *друм* – „път“.

Дудил/Додил – 1/ рът с пасище (4 км северно от Зверино); 2/ наклон с ливади (3 км източно от Згориград); 3/ извор, ляв приток на р. Лева над Боров камък. Наим. – вер. от *дуд* – „черница“ + *ил*.

Дупнивръшка /Дружевска седловина – седловина между планините Козница и Врачанска, с прокаран автомобилен път от гр. Вършец и от Враца за гара Лакатник в Искърския пролом. Наим. – по името на селището – *Дупни връх* – прил. от изчезналото *дуна – *дупка*, от старобългарски със знач. „дупка, яма“, „широка вдлъбнатина“.

Евѐнова ливада – наклон с пасище (5 км южно от Челопек). Наим. – по лично име.

Евѐнова могила – заоблен връх с пасище (4 км югоиз. От Челопек) Наим. – по лично име.

Еврѐйска могела – заоблен връх с ливади (4 км южно от Краводер). Наим. – по родово име – *Еврѐите*.

Еврѐйското кале – под Осиковското градище при махалата Самотвор.

Ѐзерото – извори 1/ 2 км западно от Бистрец; 2/ 3 км югозап. от Враца; 3/ 1 км южно от Главаци; 4/ 5 км югоизток от Згориград; 5/ 6 км южно от Краводер; 6/ 4,5 югозап. от Лютиброд; 7/ 2 км западно от Паволче; 8/ 2 км южно от Челопек; 9/ местност с извори, източно от мандрата на Медна и северозападно от нея.

Елѐна бара – дол с поток, стар оброк на св. св. Константин и Елена (4 км южно от Лютиброд). Наим. – от *Еленја*, старинно прилагателно – „*Еленина*“.

Елѐновско корито – извор с водопой (5 км югозап. от Згориград). Наим. – по сел. име *Еленов дол*.

Елѐшин к̀амик – скалист връх (3,5 км северно от Зверино). Наим. – прил. от *елша*.

Елѐн кръст – оброк на Илинден (1 км югоизточно от Горна Бела речка). Наим. – с е<и от *Илин кръст* – по името на празника – *Илинден*.

Елисѐйско градище – ВЖ: Градище

Елѐте – височина с ели (8 км южно от Враца).

Елѐв дел – височина, водораздел с Миланово (6 км югоизточно от Лютаджик). Наим. – прил. от *ела*.

Елѐва падина – гора (5 км южно от Горна Бела речка). Наим. – от *ела*.

Елѐвица – поток, ляв приток на река Ботуня. Наим. – прил. от *ела* – „*дървесен вид*“.

Енѐв дол – гори 1/1 км северно от Горно Озирово; 2/ 4 км източно от Долно Озирово. Наим. – от личното име.

Ергѐленица – планинско пасище за коне (7 км южно от Враца). Наим. – през турски от перс. (*х*)*ергеле* – „*табун коне*“ и *-ица*.

Жабата – ВЖ: Черепишките скали

Жабокрък – 1/блато (1,5 км северозап. от Долно Озирово); 2/ извор и локва със застояла вода (2,5 км северозап. от Очин дол). Наим. – от *жабокрък* – „*кръкане, кръкот от жаби*“.

Желѐзни мост – мост на река Ботуня при Стояново. **ВЖ:** Стояново.

Жѐнска/та вѐда – извор с поток, водопад (5 км южно от Медковец). Наим. – прил. от *жена*, защото там жените перат вълна от овцете.

Живков прелог – наклон с ливади (3 км югоизточно от Згориград). Наим. – по личното име – *Живко*.

Живково грѐло – проход през теснина от скали (3 км северозап. от Згориград). Наим. – по личното име – *Живко*.

Житѐлюб/ Жѐлти люб – извор, **ВЖ:** Лакѐтнишки скали

Жлѐтата заредка – редица от жѐлти скали (2 км северно от Очин дол). Наим. – прил. от *жлѐт* – „*жлѐт*“ в говора.

Жлѐтио камик – връх с жѐлтеникава скала (4 км северно от Зверино). Наим. – член. прил. от *жлѐт* – „*жлѐт*“ в говора.

Забѐ – висока изпъкнала скала (2 км южно от Лютиброд). Наим. – член. от *заб* – „*зѐб*“ и с а<ъ.

Зѐберо – 1/ издадена остра скала (6 км югозап. от Челопек); 2/ висок остър камък (4 км западно от Паволче). Наим. – член. от *забер* – „*зѐбер*“ с а<ъ.

Завѐските – отвесни скални образувания (2 км югозап. от Враца). Наим. – по прилика на формата със *завѐска* – умал., член. мн. ч. от *завѐса*.

Заглѐвките – височина с остри изпъкнали скали (3 км южно от Лютаджик). Наим. – фигуративно от *заглавка* – „*остър дървен клин*“ в говора.

Зѐград – тераса, оградена от три страни с река Искър, а от четвъртата – със скали (3 км южно от Лютиброд). Наим. – от старинен предлог „*зад*“ и *ограда, град*.

Зѐмбина могѐла – заоблен връх с пасище (1208 м), 5 км западно от Згориград. Наим. – по родово име – Замбовци. Стар врачански род – във Враца е запазена къщата на възрожденца Иван Атанасов Замбин.

З̀апoкь – равна поляна между Горна и Долна Бела речка. Наим. от *з̀апoкь* – „усойно, сенчесто място“, което е с обеззвучаване в края от *з̀апoгь*.

Зар̀едата – скали (4 км южно от Горна Бела речка). Наим. – от *зар̀еда* – „редица от скали“ от старобългарски *ЗАРЕДЪ* – „един зад друг, в реда“.

Зар̀едите – височина с редица от камъни (5 км югоизточно от Лютиброд). Наим. – член., мн. ч. от *зар̀еда* – „редица от скали“ от старобългарски *ЗАРЕДЪ* – „един зад друг, в реда“. В земл. на всяко селище, разпр. като наименование и природен обект в ед. и мн. ч.: *Дл̀гата зар̀еда* при Згориград, *Червените зар̀еди*, *Кърлени зар̀еди* при Миланово и т.н.

Зьб̀р̀ец – гребен на височина с остри камъни (4 км югоизточно от Згориград) – Наим. умал. с *е* <ъ от *з̀ьбер* с *–ец*.

Злат̀ица – рекичка, ляв приток на река Искър със златоносен пясък (Зверино). Наим. – от *злато* с *–ица*.

З̀лио з̀ьб – стръмна висока скала над Вратцата (2,5 км югозап. от Враца).

З̀лио скок – стръмен дол с праг (6 км южно от Бистрец).

З̀мейова дупка – пещера с чудновати скални образувания (4 км югозап. от Бистрец към Биволарски връх). От входа започва 50–метрова леко наклонена пропаст, от която се отваря стъпаловидно разположена зала, разделена на две. По пода има дълбоки езерца, а най-голямото от тях е украсено от три каменни лилии. Стените са червеникави и бодливи от кристали, а сводът е изпълнен с бели и червеникави образувания. Пещерняците я определят като „една от красавиците на подземния свят на България“. Попада в границите на резерват „Врачански карст“ и е обявена за защитен обект. За пещерата се разказват различни легенди, най-разпространената сред местните я определя като обиталище на крилат светец змей, който отвлича хубавици от седенките и хората по селските мегдани и ги донася на крилете си тук. Наим. – от змей – „митично чудовище в тяло на змия и криле“.

Змѐйов камик – скала пред пещерата *Змейова дупка* (4 км. югозап. от Бистрец към Биволарски връх). За нея се разказва, че тук кацал змят, веднага щом излезе от пещерата и оглеждал цялата околност. Наим. – от змей – „*митично чудовище в тяло на змия и криле*“.

Змѐйовец – 1/ извор (2 км североизток от Зверино); 2/ извор (3 км югоизточно от Згориград). Според местно предание изворът е наречен така, защото е пазен от змей. Чудовището излизало нощем и затова закъснели пътници се пазели да не минават оттам; 3/ извор (6,5 южно от Медковец). Легендата разказва, че змей му пие водата. Наим. – от змей – „*митично чудовище в тяло на змия и криле*“.

Ибѝшов овал – валог, северно от горния край на лифтовата станция. Наим. – вер. от лич. име на някогашния владетел на местността – Ибиш.

Игнатишки кръст – каменен кръст и оброк на Сретение Господне, поставен някога и почитан от игнатчене, разположен над Черепишкия манастир (4 км южно от Лютиброд). Наим. – от сел. име – Игнатица (село във Врачанско).

Игрѝще – висока тераса с пасище (6 км югоиз. от Лютаджик). Местните разказват, че това място е самодивско игрище – красиви митични създания с бели дрехи и венци от горски цветя се събирали тук и играели до зори. Невидими свирци им свирели на невидими свирки. Само смехът и думкането на тъпана се чувал.

Изб̀ата – трапове от уземни къщи на обезлюденото в края на XVIII в. село Крушовица (3 км западно от Паволче). Хората в Паволче твърдят, че „там е съхранявано сиренето – при най-голямата суша там има вода“. Намира се недалеч от лобното място на Христо Ботев. На 20 май 1876 г. през нея преминава Ботевата чета.

Избища – южен равен наклон с ливади, където имало стари лозя и изби за съхраняване на виното (3 км северно от Очин дол). Наим. – мн. ч. от *избище* – „*място с изби*“.

Извòрни дол – дол, с няколко извора, разположени един до друг (5 км южно от Лютиброд). Наим. – мн. ч. от *извор*.

Извòра – извор, 1 км североизточно от Долно Озирово.

Извòро – от *извор* с член *-о*: 1/ 1 км южно от Бистрец; 2/ 2 км югозап. от Згориград; 3/ 4 км северно от Очин дол; 4/ 2 км западно от Паволче; 5/ извор в землището на Миланово. Намира се в Петренски дол под Папирската кукла. През 80-те год. е каптиран. Дебитът му е голям, част от водата тече из дола. При Сини вир се слива с р. Пробойница и се влива в р. Искър. По-голямата част от дъното на речното корито е плоча и водата е образувала по-големи и по-малки вирове, които са изключително интересни за туристите. Мястото е прекрасно за отдых. Местните твърдят, че който веднъж го е посетил, се е връщал многократно. Вододайна зона за Миланово и Мушат.

Извòрци – низина с много извори (5 км северозап. от Зверино).

Илнден – оброци по името на празника – *Илнден*, *Св. Илия*: 1/ североизточно до Долно Озирово, непосредствено до селото; 2/ 1 км. североизточно над Зверино; 2/ 3 км югоизточно от Челопек.

Илинèц – извор и оброк на Илнден (2,5 северозап. от Лютиброд).

Иманьето – пещера (3 км югоиз. от Челопек). Според местно предание в пещерата и до днес има заровено имане. Популярна и в иманярския фолклор. Наим. – член. от *имане*.

Искрì връх – височина със стари медни рудници (6 км югозап. от Згориград).

Искър – река, десен приток на Дунав. Извира от Рила планина и се образува от сливането на реките Черни Искър (лява съставяща) и Бели Искър (дясна съставяща), на 500 м северно от село Бели Искър. Дължината ѝ е 368 км, заедно с река Бели Искър, която ѝ отрежда 2-ро място сред реките на България. Дължината само на река Искър е 340 км – най-дългата изцяло българска река. Антично найм. – на лат: *Oescus*, *Ескус*.

Широко разпространена е легендата за Искър и Места, които някога били братче и сестриче и живеели заедно, но били разделени от майчина клетва. Непослушни били децата и много се карали, а тяхната майка Рила много ги обичала и ги учела на сговор и разбирателство. Но напразно – останали те глухи за нейните съвети. Така един ден, разлютена от техните свади, вдигнала ръце и ги проклела никога повече да не се виждат и да не се срещат. Така и станало: хукнали те в две различни посоки – Места към Бяло море, Искър към Дунав...

Искърски пролом – Районът започва северно след град Своге и завършва при Лютиброд, като обхваща дясната част на пролома на река Искър. Още в началото има резки стеснения и ясно очертани завои, с издигащи се отстрани каменни стени от бял и червен пясъчник бели варовици, особено изразени при Лакатнишките скали.

Испийскио кладенец/Испийски кладенец – 3 км североизточно от Горно Озирово. Мандрата под Котля. Наим. – от *спахийски*.

Йованова чукар – скалиста височина (5 км югозап. от Медковец). Наим. – по лич. име – *Йован*.

Йовин кàмик – изправена скала (4 км южно от Згориград). Наим. – прил. от женското лично име *Йова*.

Йòлковица – голяма падина с ливади, заобиколена от върховете Камарата, Купена и Дългия зъбер на 2 км югозап. от връх Околчица (3 км югозап. от Паволче). Наим. – от лич. име – *Йòлко с -ов-ица*. Разположена в землището на Крушовица – изчезнало средновековно българско село на планинци пастири. Намирало се е най-горе върху Базовския дял на Врачанската планина. **ВЖ: Част 1 – Селища – Крушовица.**

Калето – 1/ планинска тераса, където е имало старо укрепление, днес там е *Хижата* (1 км южно от Враца); **ВЖ: Градище и Градището.**

Калоян – кладенец 1/ 4 км западно от Горно Озирово; 2/ 1,5 югоизточно от Долно Озирово. Наим. – по личното име.

Калоянска могила – пасище 2 км западно от Горно Озирово.

Каличина бѐра – местност с поток в зелището на Миляново. По време на турското робство е имало хан, наричан Боюк хан, държан от Кереевжи. Наим. – прил. от ж. лично име *Калица*.

Кална Матниџа/Мътниџа – рекичка, ляв приток на река Матниџа/Мътниџа, изтича от Изворо (6 км южно от Краводер). Наим. – от кал, понеже е мътна. **Вж: Мътниџа.**

Камарата – скалист продълговат връх на Врачанската планина (1219 м). На него е била разположена позицията на Ботевата чета в сражението с турците на 20 май (ст. стил) 1876 г. (3 км западно от Паволче). Наим. от *камара* – „продълговат куп камъни“. **ВЖ и: Ботев път, Ботеви места. Места, свързани с похода на Ботевата чета и сраженията във Врачанския балкан.**

На югоизточния склон на връх Камарата над падината Йолковиџа се намира лобното място на Христо Ботев. Посочено е от единствения останал жив свидетел на Ботевата гибел – Никола Обретенев, който е участвал в комисията за определяне лобното място на Войводата през 1927 г. Означено е с голям каменен знак през 1961 г. и на него е изсечен стих на Елисавета Багряна – „На великия Ботев, Изпълни се пророчеството твое – жив си ти“ 20 май 1876 г.“

Камѐн дел /дол – извор и рекичка, приток на Черна (1 км западно от Горно Озирово).

Камико – **ВЖ: Лакѐтнишки скали.**

Камико – В Челопек се издигат Високата могила, Бандеро и Вѐждата, наречени общо *Камико*. Разказва се, че след разбиването на Ботевата чета селяните помагали на оцелелите четници и били подгонени от турците, които заплашили, че ще опожарят селото. Тогава много от местните напуснали домовете си и се криели „в дупките в Камико“.

Канчов рѐт – гори (1 км северно от Долно Озирово). Наим. – от личното име.

Касинàта/Късинàта – стръмен скален откос на Стрешерския дял на Врачанската планина (8 км западно от Бистрец). Наим. – вер. от *късина* – „нещо, което не е дълго“. Но има и становище, че е свързано с глаг. „късам“ – „разделям нещо“ – място, където планината рязко „се къса“.

Касинец /Късинец – лек наклон с ниви и овощни градини на мястото на изчезнало селище под манастира „Св. Иван Пусти“ край Бистрец в близост до м. Касината.

ВЖ: Част I – Селища – Касинец.

Кàцата – извор, 1,5 м северно от Долно Озирово. Често срещано име на извори, на които е поставена каца, за да не се мъти водата.

Качуля – остър планински връх (1087 м) (6 км зап. от Паволче). Наим. – от *качул* – „качулка“ – поради острата форма, която има.

Керкèзкото – равни ниви, разпол. на 3 км западно от Стояново. Наим. – прил. от *керкез* – „черкез“.

Кладèшки дол – пасище (2 км северно от Лютаджик). Наим. – от *кладеш* – „място с гнезци дървета, клади“.

Кладнишки дол – местно наим. от *клада* – „паднало дърво в гората“. Според озировчани, местността носи това наименование, защото камъните по долчината са събрани „на клади“. Те се използват за строителен материал и днес. Основният извор на този дол е *Марков кладенец* в м. *Добралин*. Събира водите си от *Васковото* и *Танките ръчини*.

Клен – наклон с век. дърво (2 км източно от Лютаджик). Наим. – по името на дървесния вид – от *клен*.

Ключ – 1/ път за Котля, 1,5 км източно от Долно Озирово. Наим. – вероятно от *ключ* с изчезнало значение „извит път“. Първоначалното значение на думата вер. „нещо криво, кривина“; 2/ Използва се и за място, където се сключват височини – *Горнио* и *Долнио ключ* – пасища при Очин дол.

Ключни дол – 1/ тук се сключват доловете от Равна кръст и Бука, северно от Заград 4 км северозап. от Люти-

брод; 2/ сключват се два малки дола, 6 км. югозап. от Паволче. Наим. – прил. от *ключ*.

Кобилини стени – величествено скално образуване, разположено на границата между селата Миланово и Оплетня. Мястото е почти непристъпно, над скалата има стръмен скат, а под нея – дълбок сипей. От този сипей извира рекичката, която минава през Оплетня и се влива в Искъра. Местните разказват, че в Кобилини стени Вълчан войвода е криел имането си, което мнозина са се опитвали да достигнат, но не могли, защото го пазел някакъв змей със светещи очи. От Кобилни стени извират два извора. В Миланово се разказва легендата, че на една от скалите е имало Калоянова наблюдателница.

Ковърките – скален венец в Сопово, североизточно до Стояново. Наим. – с член от *ковърки* мн. ч. „*криви пръти на чергило на кола*“, *ковърка* – „*чергило на кола*“, поради формата.

Козарника, Козарниците – рът с бодливи храсти (разп. на 2 км северно от с. Очин дол) – чл. и мн. ч. от *козърник* – „*кошара за кози*“.

Кòзия крак, Калето – останки от старинна крепост в землището на Горно Озирово, непроучени.

Комплекс „Вестителят“ – Вж: Хижата

Константиновото кале – Останки от стара крепост в земл. на Горно Озирово. Многобройни легенди за него: четири метрова стена свидетелства за мащабите на средновековната крепост, таен проход, според местните, свързвал замъка на крепостта с подземна църква. Легендите го отреждат като владение на цар Константин, откъдето е останало и наименованието му.

Коритата – 1/ местността, разпол. на 2 км. северно от Долна Бела речка води наим. от дървените корита за водопой, разп. при извора в нея; 2/ няколко извора в землището на Миланово на пътя за Враца, където дивите коне идват на водопой. Има кошари.

Коритенград – средновековно селище, **ВЖ: Лютиброд, Ритлите и Черепишки манастир.**

Кòтля – 1/ северозападната част на Стрешерския дял; 2/ скала, която задържа вода, разположена на 3 км североизточно от Горно Озирово и 2 км североизточно от Долно Озирово; 3/ дълбока скалиста падина (6 км югозап. от Бистрец). Наим. – прил. с –ја от *котел* – „метален съд за течности“ по прилика по форма.

Костенурките – ВЖ: Черепишките скали

Кòстницата – ВЖ: Черепишки манастир. Названия на манастирски сгради и топоними, свързани с легенди и предания за тях.

Кочиите – ВЖ: Крал-баир

Кòшерен – името на местността, разположена в землището на с. Зверино (4 км западно), идва от многото кошери в нея и около нея. Рът с ливади и стари пчелини.

Кòшero – пещера с диви пчели: 1/ 4 км южно от Медковец 2/ 3 км южно от Паволче. По предание се знае, че в пещерата след разгрома на Ботевата чета се криели четници; 3/ 4 км югоизточно от Челопек.

Крал-байр, Колесницата, Кочиите – При скалния пролом Вратица край град Враца се издигат скали, наречени Крал-баир или Колесницата. Няколко каменни фигури сякаш са поели път нагоре през планината. Може да се види каменна колесница, впрегната в каменни коне, главата на едър мъж с брада, женска фигура. Според една легенда това е колесницата на бягащия цар Йоан Срацимир, според други – колесницата на цар Костадин и царица Елена – повелителите на небесния огън.

Още през 1877 г. Ф. Каниц предава една легенда за тази местност, която е свързана с владетеля на Видинското царство Иван Срацимир: „Според преданието, тук именно разгневеният християнски Бог е наказал чудно по вечно видим начин предателството на последния български цар Йоан Срацимир Шишман. Високо върху „Крал-баир“ на десния бряг на реката се вижда тоя Йоан, който от страх предал земята си на турците, вкаменен при опита му за

бягство. Но не само коварният предател, но и неговата дъщеря, колар, кола и четирите впрегнати коня постигнала същата съдба. Тяхната кръв е почервенила скалите на онова място.“ (Крал-барл 2000)

Съществува предположение, според което етимологията на топонима Крал-баир трябва да се търси във връзка със старата българска дума *каралюк / каралък* – „вид птица от рода на соколите, която се е използвала за лов на малък дивеч“ (Регионално краев. д-во, О. Пищиков).

Трета легенда свързва скалните образувания *Кочии-те* с османските нашественици и цар Костадин. Когато османлиите с голяма войска нападнали крепостта, бранителите ѝ се сражавали храбро, но били малко на брой. Преди падането на крепостта цар Костадин я напуснал с колесницата си през Войводин дол към Патлейна. Там срещнал жени да берат дини. Той ги благословил, като им казал: „Днес да сеете, утре да берете!“. На другия ден дошли османците и ги попитали кога е минал царят, а жените отвърнали: „Когато сехме дините.“ Преследвачите се отказали и се върнали, като помислили, че царят е минал преди много време.

Кралі Маркови откосе (Делімаркови откоси) – Над Кобилини стени (разп. на границата между селата Миланово и Оплетня) в ливадите има каменни образувания, които наподобяват откоси. Легендата гласи, че това са откосите на Крали Марко – *Делімарковите откоси* – те са широки и дълги и само юнак като него може да ги направи. В другата легенда се разказва за това, как Крали Марко се разхожда с коня Шарколия над скалите, когато насреща се дочуло цвилене на кобила. Конят скочил от скалите и се приземил в местността Падеш. От четирите места, където стъпили краката на коня, извряла вода. Такъв извор наистина съществувал.

„Тук Марко е косил трева и същата трева се е вкаменила и са станали камъни също като откоси по четири – девет метра широки. Конят му пасял на една могилка там.

Разказват, че като видял под близката канара други коне, скочил при тях направо, без да заобиколи. Където паднал, като скочил, копитата му потънали в земята и там избликнала вода. Наблизо се виждат и по-малки каменни гънки – откосчета. Там пък, казват, косило Дете Големеше, верен Марков побратим“ (Крал-баир 2000).

Кр̀алин чукар – гора, разпол. северно (2,5 км) он Долна Бела речка. Наим. – по ж. лично име *Кр̀аля*.

Кр̀аст̀анова могила – заоблен връх с останки от тракийско светилище и стар оброк, 6 км югозап. от Згориград. Наим. – по личното име.

Кр̀ещ̀а̀ – 1/ стръмен планински склон с пасище (6 км северно от Елисейна); 2/ връх с пасище (5 км северозап. от Зверино); 3/ стръмодол с пасище (4 км западно от Лютиброд); 4/ камениста височина (2 км зап. от Лютаджик); 5/ каменлив наклон с храсти (3 км югоизт. от Медковец); 6/ височина с пасище (4 км югоизт. от Очин дол); 7/ каменист рът (3 км западно от Долно Озирово); 8/ камениста височина (3 км южно от Паволче); 9/ каменлив връх (2 км североизточно от Челопек); 9/ връх с пасище 0,5 км източно до Стояново. От често срещано в района *кр̀ещ̀* – *каменисто пасище*; чл. от *кр̀еш̀* – старинно и рядко – „гола канара, покрита с мъх или дребна гора“ (ВЖ: Михайлова 1986). **ВЖ също и:** *Мала кр̀еш̀*.

Кр̀ива пад̀ина – ливади и пасище, 3 км южно от Бели извор.

Кр̀ивульо – Паметен знак на лобното място на Перо Херцеговинеца. На 21 май (ст. стил) 1876 г. тук, в м. Кривульо, над с. Челопек загива в престрелка с черкезите подвойводата на Ботевата чета Петър Спасов Симеонов – Перо Херцеговинеца. **ВЖ и:** *Ботев път. Ботеви места. Места, свързани с похода на Ботевата чета и сраженията във Врачанския балкан.*

Кр̀ушовица – 1/ изчезнало средновековно българско село на планици пастири – западно от вр. Околчица и югозападно от Паволче. **ВЖ: Част I – Селища;** 2/ в землището на Миланово до Горна Троица, има параклис.

Крушовски извор, Крушовски водопад. Крушовският извор в м. Крушовица е началото на Крушовска бара, която смесена с Дърводелска и Моравишка, се втича като ляв приток на река Искър. Крушовският водопад под връх Околчица, непресъхващ и много красив.

Кръмово кале – По предание крепостта, която се намирала в местността Кръмово кале (Долно Озирово) е била опора на българския *болярин Кръм*, който се подчинил на турците, но после той и наследниците му защитавали населението.

Куклата – 1/ изправена скала (2 км западно от Згориград); 2/ гола скала (7 км източно от Лютаджик); 3/ горист връх (4 км югозап. от Долна Бела речка); 4/ гол връх (3 км западно от Долно Озирово). Наим. – член. от кукла – географ. термин – „каменна чука“.

Куклите – 1/ каменни чуки (7 км южно от Враца); 2/ скалисти височини (3 км югозап. от Згориград); 3/ изправени скали (4 км северозап. от Очин дол); 4/ скалисти върхове (4 км южно от Паволче); 5/ два върха (4 км западно от Горна Бела речка). Наим. – член. от кукла – географ. термин – „каменна чука“. *Еребична кукла* в землището на Миланово. *ВЖ: Лакътнишки скали*

Кумино – разположената на 4 км югоизточно от Горно Озирово пещера получава наименованието си поради прилика по форма – от *кумин*.

Купено, Купено – гол и каменлив коничен връх от Базовския дял на Врачанската планина, мястото, където е била една от позициите на Ботевата чета и по време на сражението от 20 май (стар ст.) 1876 г. (3 км западно от Паволче). Наим. членувано според говора от *куп -ен*. **ВЖ и: Ботев път, Ботеви места. Места, свързани с похода на Ботевата чета и сраженията във Врачанския балкан.**

Курдовица – височина с пасище (4 км западно от Паволче). Наим. – от личното име – Курдо – от тюрк. – турски *kurd/kurt* – „вълк“ – като стар тотем на различни племена. Мястото е в землището на селище, етимологията на което мест-

ните обясняват с легендата за многото вълци (**ВЖ: Част I – Селища. Паволче.**) и възможността името на местността да е свързано с дивите животни е голама. Това „Вълче място“, твърят балканджии, е било собственост на Димитър Мазната и затова те го наричат още и *Мазновото* и *Стръмнище*. Там е минала и спряла Ботевата чета – в кошарите на Мазната.

Кървавия камък ВЖ: Вайо (с. Паволче); ВЖ и: **Ботеви места. Места, свързани с похода на Ботевата чета и сраженията във Врачанския балкан.**

Кървавата скала (Великината кръв, Кървав камик) – (3 км югозап. от Враца) намира се на самия проход Вратцата над река Лева. Наим. – поради цвета на камъка. Легендите са няколко, но най-разпространената е свързана с турското нашествие и Радан войвода – защитник на града. Когато юнаците му паднали под турския ятаган, той убил едничката си щерка на най-стръмната скала, за да не попадне жива в ръцете на неверниците, а след това убил и себе си. И днес кръвта на невинната девойка може да се види – червено обагрената скала се забелязва отдалече (Крал-баир 2000). Паметникът на Радан Войвода се намира срещу *Наследствена пътека „Антична и Средновековна Вратица“*.

...На хвърлей място от град Враца е Вратцата – тесен проход сред високите скали. Към пладне каменистата стена от лявата страна на прохода става черна, тукашните стари хора разказват, че това е Великината кръв. Наблизо са и Згориград, и Войводин дол... (От Дунав до Балкана 2005)

Лагѐро – поле с пасище (2 км източно от Кулата). Някога тук имало военен лагер на 35-и пехотен врачански полк и оттам е останало името.

Лагѐта – брод на река Искър, където е имало ладия за преминаване на реката (1 км югоизт. от Елисейна).

Гара Лакатник – Лакатнишки скали. Наименование: Лакатник – от *лъка/лака* (крайречие, крайречна долина). По многобройните лъки, обграждащи старото село.

Село Лакатник е разположено на височина ок. 800 м в подножието на в. Яворец, на юг от Врачанския Балкан и на ок. 8 км от Гара Лакатник. Старо поселище. По предание то е образувано от три села, намиращи се в землището му. Открити са артефакти от римската епоха, а името му се споменава през XVII в. в османо-турски документи. След Освобождението жителите на селото се изселват по кошарите и така възникват многобройните кошари и махали. В землището на селото се намират два минерални извора, единият от които е в близост до съседното село Оплетня. Смятани са за лековити.

Лакатнишките скали са комплекс от скални венци, откоси, пирамиди и стълбове, пещери и карстови извори, разположени по западния склон на долината на р. Искър между р. Пробойница, западно от *гара Лакатник и Турския дол*. Те представляват най-атрактивната част от забележителния каньон на р. Искър. Основата на скалните венци е на надморска височина между 400 и 500 м, а максималната височина достига до 700 м. Обявени са за природна забележителност през 1989 г. Високата естетическа стойност на Лакатнишки скали се дължи на впечатляващия скален венец съставен от отвесни стени, откоси, скални пирамиди и стълбове, пещери и карстови извори, продукт на многоетапната дълбочинна ерозия на р. Искър в триаските скали. Те се намират в местностите *Рагъвово лице, Алпийски поляни, Равна поляна и Камико*.

Лакатнишките скали се намират на територията на природен парк „Врачански Балкан“. Оживен туристически обект по всяко време на годината. Високите голи отвесни скали са любимо място за скално катерене. Включени са в международен туристически маршрут, част от който е маршрутът „Ком-Емине“. Гара Лакатник предоставя удобен изходен пункт за посещение на балнеолечебния център Вършец, х. Пършевица и х. Пробойница, както и маршрути към рида Козница и вр. Околчица.

„На левия бряг на Искър, който при брода има 360 м надморска височина, се издигат три варовикови върха, имащи

много хоризонтални ниски тераси, през които протичат сравнително широки потоци. Те разделят средния връх от останалите два, които по височина и вид са почти еднакви и образуват заедно един триъгълник. Когато човек ги наблюдава, смята, че се намира пред колосално произведение на човешката ръка, но всъщност то е дело на ерозията.“ (Феликс Каниц. Дунавска България и Балканът.)

Популярните в най-ново време под наименованието „**Лакатнишки скали**“ скални образувания са всъщност наричания в Осиково (Миланово) *Аржишкио* (*Ръжишкио*) камик, а живеещите в Лакатник – *Осиковскио камик*, познат и като *Осиковската стена*. С тях завършва красивото Осиковско плато, на сред което е разположено с. Осиково (днешното Миланово). Отделните скални образувания имат имена, като *Нечов камик* или *Мечов*, *Рагъов камик*, *Високата кукла*, *Суодолскио подмол* (*Темната дупка*), *Равнио камик*, *Прозорчето*, *Гуняко*, *Топли рът*, *Аржишкио подмол* (*Аржишката пещера*) и др. Тук погледа привлича величествената скална група, наречена *Куклите*. Скалите са свързани с историята на българския алпинизъм. Под *Куклите* е построен от алпинисти-катерачи заслонът „Орлово гнездо“. До него може да се стигне или чрез катерене по скалите, или чрез спускане с въже. Красивата природа вдъхновява народния поет Иван Вазов, които в пътепис и стих я възхвалява.

Най-впечатляващото от подземните чудеса тук е пещерата **Тёмната дупка**. Състои се от четири етажа и две основни галерии и представлява сложен лабиринт от входи, галерии, водопади, прагове, сифони, езера и подземни реки. Цялата система е с обща дължина от около 4500 м., което я нарежда на първо място по дължина сред старопланинските пещери. Проучванията на галериите продължават, като се предполага, че общата им дължина надхвърля 9000 м. През нея протичат водите на извора *Житолоб* – един от най-големите карстови извори в страната, рожба на две подземни реки. Температурата е почти постоянна през цялата година, което благоприятства за развитието на богат и многообразен животински свят.

Темната дупка, според местните, носи името си от „тъмна/темна, мрачна“, „тъмнина, мрак“, които са нейна характеристика. Наричат я също и Суодолската дупка.

„Долу Искърът шуми. Над него високи диви върхове и чукари. Напластяват се един над други се по-високи и сиви, някъде облечени с ниски зелени дъбове лесове, някъде голи и плешиви. Но най-любопитни и необикновени са скалите, които се издигат отвъд реката. Те образуват жълтеникава грамада, право отсечена стена, вратоломно стръмна и пробита тук-там от пещерни дупки. Атмосферни влияния са изваяли по нея високи островърхи обелиски, които сякаш на всеки час заплаиват да се катурнат в пропастта, във вълните на Искъра. В самото подножие на тази грамада, непристъпна отвесна стена зее пещера, из която изтича буйно някакъв подземен поток и се влива в Искъра. Високо горе на стената зее най-голямата пещера. Тя прилича на някаква тайнствена и тъмна църква, издялана в скалата. Чудните сталактити и сталагмити, провесени от свода, бяха изгладени и един от други по-странни... Мракът се съгъстява и ходът става по-труден; стъпките ни силно кънтят в глухотата, стените повтарят по няколко пъти гласа ни... Ние се чувствуваме вече отчуждени от света и живота... ...Когато излязохме, душите ни се препълват от възторг: пак прекрасни, осветлени от слънцето върхове, гори, скали. Хубавият Божии свят е перд нас чуден, величествен. Каква радост!...“ (Иван Вазов. Екът на Лакатнишките канари.)

Ланджовица – 1/ връх от Базовски дял на Врачанската планина (8 км югозап. от Враца); 2/ наклон с пасище (6 км югозап. от Паволче). Наим. – по лич. име Ланджо от Ланчо –Миланчо и –ов-ица.

Лѐва – река, десен приток на река Ботуня, която изтича от извора Лева над Згориград и след Бели извор приема името *Врътѐшница* (1 км южно от Враца). Реката и пролома Вратцата са част от символиката на герба на гр. Враца. През първата половина на ХХ в. на нея са били разположени (от Згориград до Червения площад във Враца) повече от осемнадесет воденици.

Леденѝка (Леденѝко) – пещера, с ледени и скални образувания, сега туристически обект (северозап. от Згориград). Пещерата е дълга 320 м и има 10 зали. В първата зала, температурата пада до минус 20 градуса и се образува огромна ледена колона. Това е феномен, тъй като в самата пещера температурата е постоянна и е около 8–16 градуса. Влажността на въздуха е 92 %. *Леденика* има едни от най-красивите зали и формирвания – „Езерото на желанията“, „Проходът на грешниците“. Тук се намира и най-атрактивната пещерна зала на Балканите – „Концертната зала“, която притежава невероятна акустика. Врачанската филхармония изнася в нея симфонични концерти. Оттук по железни мостове се преминава през Малката и Голяма пропаст, през коридора „Завеските“ и се достига до „Бялата зала“. Най-високата точка в Леденика се нарича „Седмото небе“. Крокодилът, Главата на великана, Соколът, Дядо Коледа, къщичката на Баба Яга, Свекървиният език, Жената на великана, Слонът, Къпещата се девойка са само част от многобройните скални приказни герои.

Пещерата е един от 100-те Национални туристически обекти на България. Развлекателен парк „Леденика“ функционира от 2014 г. Той е създаден по европейски проект, съвместно с община Враца – „Туризмът без сезони“, на основата на природния феномен пещерата Леденика.

Любопитно: Пещерата е една от визитките на гр. Враца, заедно с прохода Вратцата и стария Ботев паметник, още в началото на ХХ в. Такава е и днес – век по-късно. Имотът, включващ пещерата със 100 дка земя около нея, е дарен от благодетеля на врачани Христанчо Матов на 9 юли 1923 г. на туристическо дружество „Веслец“. За посетители е отворена през 1961 г., като 1962 г. е обявена за природна забележителност.

Лескàта – дол с леска, 4 км западно от Очин дол. Наим. – от леска – „вид храст“. Извора Лесковец в същото землище.

Лескòвото кладенче – извор в долчина с леска, където през 1876 г. Ботевата чета отсяда на кратка почивка, 4 км северозап. от Паволче.

Липа̀ко – 1/ наклон с липова гора, 3 км източно от Зверино; 2/ наклон с липи, 3 км югоизточно от Медковец; 3/ височина с липови дървета, 3 км югоизточно от Очин дол; 4/ рътлина с пасище, 4 км южно от Паволче; 5/ гора, 4 км югозап. от Долна Бела речка.

Лицето – 1/ каменист рът (3 км югозап. от Враца); 2/ наклон с южно изложение, лоза (3 км южно от Краводер); 3/ равен рът с ливади (3 км южно от Лютиброд); 4/ слънчев склон на Манастирски дол (3 км югоизт. от Медковец); 5/ слънчев склон с лозя (2 км югоизт. от Челопек); 6/ рът с ниви южно от Стояново. Наим – член. от *лице* – „местност с южно изложение, припек, присое“.

Лочките – две малки непостоянни локви по пътеката от м. Градище в землището на Челопек към Кошерен и Заград.

Лудото езеро – езеро при Вратцата (сега изворът е каптиран). За него старите врачани разказват, че когато водите му придойдат, затваряли пътя през Вратцата. Тогава згориграждани карали чували, натъпкани с вълна и запушвали с тях дупката на езерото. Разказват се легенди.

Лъвът – ВЖ: Черепишките скали

Люба̀ вода – извор с хубава за пиене вода 1/ югозап. до Бистрец; 2/ 2 км южно от Краводер. Наим. – от диал. *люба̀* – „хубава“.

Лютѝ връх – горист връх (3 км северно от Долно Озирово). Често име на стръмен склон и остро надвесен връх. Също – *Люти дол* – „лют, стръмен дол“.

Лютица – старото име на Лютаджик, запазено име на крепостта Градище в околността му. Наим. от *люто* – „много стръмно“ в говора с *-ица*.

Ляв близък – ВЖ: Водопад, водопади.

Маджа̀р дупка – пещера (3 км югозап. от Бистрец). Наим. – етноним от *маджарин* (като *чемшир порта*).

Ма̀зна стена – 1/ отвесна стена, която винаги е мокра, 7 км югозападно от Бели извор; 2/ влажен скален откос (8 км югозападно от Бистрец). Наим. – прил. от *мазен* – „влажен“.

Малà креш – 1/каменист рът, 2,5 км западно от Долно Озирово; 2/ каменисто пасище, 1 км северозападно до Стояново. Наим. – **ВЖ: Креща**.

Малите уши – 1/ две изправени скали (6 км югоизточно от Згориград); 2/прорез с пътека през Белата стага (3 км североизточно от Зверино). Наим. – като геогр. термин *уши* – „две съседни височини или прорез, който наподобява уши на животно“.

Малкото бр̀анище – връх (1095 м) в Базовски дял на Врачанската планина. Наименов. от *бр̀анище* – „гора, забранена за изсичане“.

М̀ало П̀аволче – котловина с лозя, където някога се е местило с. Паволче. (2 км югоизток от Паволче).

Манастир „Св. Тройца“ край Медковец – ВЖ: Манастирски дол

Манастѝрище – 1/ основи на стар параклис (3 км североизточно от Елисейна); 2/стар оброк (1 км северно от Згориград); 3/ оброчен кръст от камък (2 км северозап. от Краводер); 4/ на р. Искър, притежавана от Черепишкия манастир (6 км източно от Зверино); 5/ на р. Искър, притежавана от Черепишкия манастир (2 км югозап. от Лютиброд).

Манастѝро – 1/ стар оброк на св. Неделя (3 км югозап. от Враца); 2/ стар оброк, 3 км североизточно от Елисейна; 3/ стар оброк при Дружево.

Манастѝрска стубла – извор до развалините на манастира „Св. Тройца“ в Манастирски дол.

Манастѝрски дол – Намира се източно от Враца (3 км) по пътя за Околчица. Развалини от средновековния манастир „Св. Тройца“. Манастирът е известен като книжовен център. Благодарение грижовността на монасите и на игумена-книжовник Варлаам (който е между първите хаджии от Врачанско) в него било създадено едно от най-старите килийни училища за Северозападна България.

Легендата разказва, че около манастира се криели хайдутти, които причаквали турските кервани по пътя от Видин за Цариград. Случило се веднъж един от тях да отиде на сватба

в съседно село, като върху хайдушките дрехи облякъл овчарски. Залисал се и заиграл хоро, хвърлил овчарските дрехи и черкезите го погнали. Скрил се, но те довели въоръжена дружина от Враца и ограбили и изгорили манастира. Заграбеното злато още е скрито в околните пещери, твърдят в близкия квартал Медковец. В една от тези пещери, намираща се над манастира, в ляво от Манастирски дол, според друго предание, се криел няколко месеца един от Ботевите четници, след разбиване на четата и смъртта на войводата.

Маова глава – връх с ливади, разположен на 4 км северно от Горно Озирово. Наим. – по лич. име – *Ма(х)о*.

Марков камък (камик) – гол скалист връх (5 км югозап. от Враца).

Марков кладенец – 1/ в землището на Зверино. Местните разказват легендата, че оттам е минал Крали Марко и пил вода от кладенеца 2/ извира в м. *Добралин* (ок. 2 км южно от Горно Озирово) и носи наименованието си от легендата за Крали Марко, който като стъпил, извряла вода. Чешмата с три корита е построена през 1940 г. от хората на селата Долна Бяла речка, Горна Бяла речка и Горно Озирово.

Маркова могила – 1/ връх на Базовския дял на Врачанската планина (1321 м) (5 км североизточно от Зверино). Наименованието е често срещано сред топонимите, отнасящи се до Врачанския балкан; 2/ височина с пасище (5 км югозап. от Згориград); 3/ скалист връх (5 км югозап. от Паволче). Наим. – по личното име – *Марко*.

Марково иманье и Марков кладенец – скалист рът, според преданието тук е укрито съкровището на Крали Марко (6 км северно от Зверино). Местните разказват легендата, че Крали Марко е „напил“ водата от кладенеца.

Матнйца – ВЖ: Мътнйца

Медковец/Метковец – от 1943 година квартал на Враца. Намира се на 2 км югоизточно от Враца и е разположено в малък дол в северните подножия на Врачанската планина.

ВЖ: Част I – Селища – Медковец.

Медна планина – находище на медна руда във Врачанската планина (6 км южно от Згориград). **ВЖ:** също и **Плака̀лница**.

Меднешка вода – извор с ручей под Медна планина (5,5 км южно от Згориград).

Меднешки валог – валожина с пасище до Медна планина (6 км южно от Згоригарад).

Мездра̀та – останки от градеж, в землището на Миланово до *Пешурански валог* и *Конска могила*.

Меча ба̀ра – 1/ извор с поток (4 км югозап. от Елисейна); 2/ дол и поток, име на колиби (1 км североизточно от Очин дол). Наим. – прил. от *мечка*.

Меча вода – 1/ два малки карстови извора (6 км югозап. от Враца); 2/ извор (2 км северно от Згориград). Наим. – прил. от *мечка*.

Меча дупка – пещери 1/ 5 км югозап. от Враца; 2/ 6 км северно от Зверино; 3/ 5 км югозап. от Лютиброд; 4/ 3 км южно от Медковец. Наим. – прил. от *мечка*.

Мечитете – връх в землището на Миланово, разп. между Коритата и Кобилни стени. Там минава пътека. Наим. от мечите – „знак“.

Мижй̀шница – 1/ местност с едноим. извор (разп. на 7 км югозап. от Бистрец) – по диал. *мижшишник* от глагола *мижа* – „примижава, гледа с полуотворени очи“; 2/ Пещера, която събира водите на околните въртопи, излизаци на каптирания извор при с. Бистрец.

Милушов кладенец – **ВЖ:** **Градището – Осйковско градище**

Мйнчовото – горист рът, 5 км източно от Долно Озирово. Наим. – по личното име.

Мйнчов рът – гори, 3 км източно от Горно Озирово. Наим. – по личното име.

Мислителят – **ВЖ:** **Черепй̀шките скали**

Мйшкова падина – поляната, на която излиза старият път от Медковец към Патлейна.

Морàва – рекичка, ляв приток на Искър, образува се от вливането на Дърводелска бара и Крушовишка бара и е тясно продължение с това име. Наим. – от морава – „място, покрито с млада зелена трева“.

Мурàд – връх с ливади (6 км източно от Лютаджик). Наим. – изцяло от лично име.

Мухнàти барки – ВЖ: Барките.

Мушàт/Мушàтски дол – дол, граница между Дружево и Миланово, пограничен и за териториятана парка. Наим. – от влашки – *мушат* – „хубав“.

Мътница/Матница – Река Мътница извира от Черни извор над Мътнишкия манастир и по течението си събира още няколко малки притока – десен приток на Ботуня. Наим. – от диал. *мътница* – „мътна вода“.

Мътнишки манастир ВЖ: Манастир „Св. Никола“

Нèнова грамàда – скалист планински връх (1165 м) (6 км югозап. от Паволче). Наим. по лич. име *Нèно* и *грамàда* – „много голяма купчина от пръст, камъни, предмети“.

Нèнчов кàмик – скалиста височина (2 км южно от Очин дол). Наим. – по лично име.

Нèнчовски обрòк – оброк на *Тудорица – Тодоровден*, почитан от Ненчовци, които били известни коняри. След прекадяване на оброка, те имали обичай да се ритат един други, за да бъдат здрави конете.

Нишàница – пещера с врязани знаци (3 км югозап. от Враца). Наим. – от *нишан* – „знак, белег“.

Обрещà – от *обреш* – от изчезнало в говора, но запазено като геогр. понятие същ. от ж. р. със значение „местност под или около връх“ – *òбреш*. 1/ горист връх (1 км западно от Долна Бела речка; 2/ каменист връх (2,5 западно от Долно Озирово); 3/ южен продълговат наклон с пасище (5 км югозападно от Лютаджик).

Обрòка – *обрòк* – култово място, от глаг. форма *обричам* – на Спасовден (2 км северно от Лютиброд).

Обрòко – член. спорд говора от *обрòк* – култово място, от глаг. форма *обричам* – 1/ в Градището (северозап. до Долно Озирово); 2/на Илинден (4 км северно от Елисейна); 3/ на Илинден (3 км северно от Зверино; 4/ на св. Тройца (2 км южно от Очин дол); 5/ рът с ливади (западно до Стояново); 6/ на Илинден (2 км североизточно от Челопек). За оброците във Врачанската планина **ВЖ: Традиции, обичаи, местности и растения, животни и птици. Места на традиционно водолечение и климатолечение. Оброци.**

Озйрвица – мочурливи ливади, 4 км северно от Долно Озирово.

Озйровица – горист рът, 3 км северно от Горно Озирово.

Озйрово – Вер. прил. от местно име *Озйр* – изчезналото *озйр* – от „*озирам се*“. **ВЖ: Горно Озйрово, Долно Озйрово – Част I – Селища.**

Околчица – скалист заоблен връх (1132 м) в Базовския дял на Врачанската планина (3 км западно от Паволче, на границата с Челопек). През 1901 г. комисия, в която участват и девет Ботеви четници обхожда местата на сражението от 20 май 1876 г. Тя взема решение да се издигне паметник на връх Околчица, като на: „... място видно, достъпно и близко до последното сражение...“. През 1926 г., по повод 50-годишнината от гибелта на Ботев, е поставен железен опълченски кръст. Решението за издигане на паметник на Околчица е взето през 1936 г. Изпълнителният комитет за въздигане на паметника възлага проектирането и строителството му на архитектурно-инженерното бюро на арх. П. Дограмаджиев и инж. Н. Новоселски. Проектът предвижда висок 26,60 м железобетонен опълченски кръст. Строи се в годините от 1936 до 1939. През 1947 г. е взето решение паметникът да бъде преустроен в петолъчна звезда и в този си вид той просъществува до 1991 г., когато е възвърнат първоначалният му вид – опълченски кръст. Тържествата на връх Околчица

започват през 1901 г. Всяка година на 2 юни в подножието се провежда всенародно поклонение, на което присъстват държавни ръководители и хиляди Ботеви поклонници. Тук завършва и националният туристически поход по пътя на Ботевата чета „Козлодуй – Околчица“.

Наим. от *околчест* – „кръгъл“ с *-ица* – от изчезналото *околък*, старобългарски *околъкъ* – „кръг“. *Голѐма, Мѐла и Сре̑дна Околчица*. Местните твърдят, че при хубаво време от Околчица може да се види Дунав.

Рано сутринта на 20 май Ботевите четници започнали да се изкачват по стръмната пътека към връх Вола. Спрели за почивка край кошарите на Димитър Мазната, от който взели агнета, които не били още изпечени, когато постовете докладвали, че откъм Враца идва турска войска. Войновски определил за позиции на четата върховете Камарата, Купена, Дългия забер и Околчица. Неравният бой се водил през целия ден. Привечер турската трёба свирила отбой и войската се изтеглила в изходни позиции. Четниците се отправили към Крушовския извор за да утолят жаждата си. Ботев, заедно с членовете на щаба Перо Херцеговинеца, Георги Апостолов и Никола Обретенев приседнали под един шипков храст на югоизточния склон на връх Камарата за да обсъдят по-нататъшните действия. В един момент Ботев станал да види накѐде са трёгнали четниците. Неочаквано отекнал изстрел той залитнал и паднал пронизан смъртоносно в сърцето.

След гибелта на Ботев четата се разделя на няколко групи, като безспорен факт е, че всички се насочили на юг, към река Искър, тёй като тази част на Балкана била сравнително чиста от неприятелски части. Основното ядро на четата води сражение в м. Кривульо, където загива подвойводата Перо Херцеговинеца. Групата на Георги Апостолов се спуска в м. Рашов дол. В ожесточено сражение тук загиват всички четници, както и приютилите ги в кошарата малки овчарчета Петко и Герго. Групата, останала с Войновски се озовава в Троянския балкан. Попада в засада на 13 юни. В

престрелката е убит Войновски, Стоян Ловчанлийчето се самоубива, а останалите се предават (История 1976).

Връх Околчица е любимо място на делтапланеристи от страната и чужбина и предпочитано място за отдых през почивните дни на врачани и гости на града и околните села.

ВЖ: Ботев път, Ботеви места; Места, свързани с похода на Ботевата чета

Орела – ВЖ: Черепишките скали

Орлова кукла – горист връх (4 км югозап. от Горна Бела речка). Наим. – прил. от *орел*.

Орловец – 1/ връх на Базовския дял на Врачанската планина (3 км южно от Враца); 2/ гол скалист връх (6 км южно от Медковец). Наим. – прил от *орел* с *-ов-ец*.

Орлово гнездò – скалист планински връх (1163 м), разположен на север (6 км) от с. Зверино, където са гнездели орли. Наим. – прил. от птицата *орел*. С това наименование са популярни и други две местности, обитавани от орли във Врачанския Балкан – висока канара, рап. южно от Враца и скалист връх до Паволче. Наим. – прил от *орел*.

Орлово гнездò, заслон – ВЖ: Лакатнишки скали

Осеновлашки манастир „Рождество Богородично“ – ВЖ: Част II – Манастири – Манастир „Седемте престола“

Осийково – старто име на село Миланово, обл. Софийска. **ВЖ: Миланово.**

Осийковскио камик, Осийковската стена – ВЖ: Лакатнишки скали

Осийковско плато – ВЖ: Лакатнишки скали

Осийковското градище – ВЖ: Градището б.

Òстра могила – планински връх (1332 м) и местност с ливади (6 км североизточно от Очин дол). Наим. – от кач. прил. *остър*. Наподобява тристранна пирамида, две от страните на която са покрити с вековна букова гора.

Òстри връх – връх от Стрешерски дял на Врачанската планина (1050 м), 7 км югозап. от Бистрец.

Очилàта – два отвора в скалата Рагьов камик (в землището на с. Миланово) (място, собственост на рода Рагеви). Наим. – упод. на очила, по външна прилика.

Палì лулà – 1/ стар квартал и средновековен некропол на гр. Вратица (1 км югозап. от Враца); 2/ рът с поляна, североизточно до Стояново. Наим. – сложно име с първа част повелителна глаголна форма – името е от типа Дери вол, Стърчи опашка със значение на хан или страноприемница; както и място за почивка.

Панìчище – 1/ обла падинка до пещерата Леденика; 2/ заоблена падина с пасище (6 км южно от Лютиброд). Наим. – от *паница* – по прилика на формата.

Пàрезете – 1/ горист рът 3 км североизточно от Горно Озирово; 2/ горист рът 1 км северозап. от Долно Озирово; 3/ наклон с пасище 4 км южно от Главаци; 4/ височина с овощни градини 5 км югоизточно от Краводер; 5/ рътлина с изоставени стари лозя 3 км югоизточно от Очин дол. Наим. – от *парез* – „напуснато лозе“.

Пàрезо – 1/ наклон с изоставени ниви поради неплодородна почва 2 км южно от Бистрец; 2/ наклон с напуснати стари лозя, залесен с борчета 2 км източно от Медковец. Наим. – от *парез* – „напуснато лозе“.

Парìте – планински сипей 2 км югоизточно от Медковец. Тук някога са намерени стари монети.

Патлèйна – високо планинско пасище (8 км южно от Враца). Местността се свързва с изчезналото средновековно българско селище Патлейна. **ВЖ: Част I – Селища – Патлейна.**

Песòпин камък – пещерата, с дължина 174 м е разположена в землището на Лютаджик. При дъждове от долния вход потича водопад със сравнително голям дебит. **ВЖ и: Водопад, водопади.**

Пèтровец – 1/ стар оброк на Петровден (1 км източно от Бистрец); 2/стар оброк (2 км южно от Краводер); 3/ оброк (4 км североизточно от Лютаджик). По името на светеца – св. Петър.

Пётрово кладенец – извор с оброк на Петровден (3 км южно от Главаци).

Пётър – рекичка в землището на Миланово, която се влива в река Пребойница. Мястото също се нарича Пребойница. Наим. – вероятно по името на местността, където извира – от личното име. Граница между Миланово и Дружево.

Печена църква – развалини от опожарен средновековен параклис (2 км южно от Зверино).

„... Според народното предание наименованието идва от намиралата се там изгоряла стара църква... Днес квартал Оданат, където все още личат основите на старинна сграда... Вероятно църквата е била изгорена при османското нашествие. Преданието разказва, че при отчаяната съпротива на християните част от неуспелите да избягат са затворени в църквата и изгорени...“ (Зверино 1994: 6)

Пешка – 1/ планински връх от Стрешерския дял на Врачанската планина – 1106 м (8 км югозап. от Бистрец); 2/ малка пещера (4 км западно от Згориград). Наим. – умал. от *пеш*, *пещ* – „пещера“.

Плака̀лница – име на стар рудник (6 км южно от Згориград). Наим. от изч. нарицателно *плакалница* – „съоръжение с под от дъски, на които се изсипва рудата, за да се приеме и да остане чист концентрат“. Според народната етимология обаче името на рудника идва от времето на римляните и от сълзите на робите, които копаели синьо-зелените каменни късове. Ето и легендата, която се разказва от местните жители: *Завоевателите открили богатството на Медна планина и докарали тук роби, които започнали да къртят и да събират камъче след камъче. Жените изнасяли и трупали късовете на купища край буйните огньове, заривали ги със зачервена жар и пръст и от бляскащите парчета потичал метал – мека червеникава мед. Един ден мъжете не излезли от мината. Дебелият пласт се срутил и ги оставил завинаги в хладната си прегръдка... Ден и нощ плакали жените и децата. И за да изхранят себе си и челяд-*

та си, поели шилата и заместили мъжете. Плакали жени-те под тежестта на непосилния труд под земята, плакали и децата, от жал заплакал целият връх, гората, тревата... И затова, когато хората минавали наблизо, казвали: „А там под самия връх е „Плакалница“. Тъй и останало името на мината – Плакалница. ВЖ и: Медна планина.

Плезй гъз – стръмен планински път (8 км южно от Враца). Наим. – от заповедната глаголна форма *плезй* – „плезя се от напрежение“ и *гъз* – „задник“, хумористично от типа *Дуй дупе*.

Погледец /Погладец – висока скала, стар оброк (1 км югоизточно от Челопек). Наим. – от *поглед*, поради обгледния характер на местността. Наречена от народния поет Иван Вазов „природен олтар“. В близост е *Кривульо* – мястото, където е убит подвойводата на Ботевата чета Перо Хрцеговинеца. ВЖ и: Кривульо.

„...Погледец е една балканска полянка, дето уединена горица от орехи и круши дава хубава сянка. Тук обядвах, като се насладих на омайната картина на врачанското поле, художествено напъстрено с разни зелени тонове и златисти петна на зрели ниви. Един каменен кръст тук показва, че това е оброчище. От преживяното на сенчестата поляна в този природен олтар се дължи написването на стихотворението „Каменният кръст“.“ (Иван Вазов)

Понорете – карстова местност с много пропасти, в които водата пропада (6 км югозап. от Враца). Наим. – член. мн. ч. от *пнор* – „водна пещера, дупка, в която водата се губи в земята“.

Поп – 1/ планински връх, 1163 м (8 км северно от Зверино). Наим. – от старобълг., зап. в диалектна форма *поп*, която означава „височина, връх“. 2/ Връх с това название има и в землището на с. Очин дол (4 км югоизточно).

Порезо – разцепена скала (7 км югозап. от Бистрец). Наим. – член. от диал. *порез* – „порязано, разцепено“.

Портата – тесен проход през скалите (4 км западно от Лютиброд). Наим. – член. от *порта*.

Пòстницата – 1/ скална ниша за един човек, място за уединение и постене над Бистрешкия манастир. **ВЖ: Част II – Манастир „Св. Иван Пустя“**; 2/ развалини от постницата на манастира „Св. Тройца“ (3 км източно от Медковец).

Почивалцето – от *почивка*, място за почивка – местност в землището на с. Зверино по пътя за съседното Очин дол, където местните сядали да почиват след изкачване на височина.

Празна воденйца – непост. водопад, който се образува при дъжд от Стагата (4 км. западно от Челопек). Наим. – заради непостоянния характер – шеговита форма.

Прèки камик – скален венец (4 км югозап. от Медковец).

Прèсветица – мастност, с останки от раннохристиянска (V–VI в.) триабсидна църква (югоизточно до Очин дол), построена върху тракийски могилен некропол. Стар оброк на св. Тройца. Църквата е интересна и с наличието на рядко срещано кръстовидно кръщелно, разположено в северния малък кораб, непосредствено зад абсидата.

Прèслапо – 1/ седловина, 2 км югоизточно от Очин дол; 2/ път на 2 км североизточно от Долна Бела речка; 3/ седловина на межда с Враца, 5 км североизточно от Долно Озирово. Наим. – от *преслап* – „седловина, превал“. *Също и Зрелъво и Баличин преслап в земл. на Миланово.*

Пресèчен камик – 1/ височина със скала, поразена от мълния (4 км югозап. от Враца); 2/ скала, прорязана за да мине път (2 км южно от Лютиброд); 3/ откъснатата скала (4 км южно от Челопек).

Прйгио плат – висока скалиста тераса (7 км. югозап. от Бистрец). Наим. от диал. *приг* – „пряк, напречен на друг“.

Прòбойница – реката, (с река Понор) извира от Крушачки връх. Влива се в Искър при Лакатник. Възрастните жители на Миланово уверяват, че наименованието на записаната в съвременните географски карти река *Прòбойница* е всъщност *Прèбойница* – така е останало от някога, така я наричат и днес.

Прометей – **ВЖ: Черепйшките скали**

Промка/та – 1/ теснина с пътека за промъкване, 8 км североизточно от Враца; 2/ пътека през теснина, 4 км южно от Згориград; 3/ път през теснина, 6 км югозап. от Паволче; 4/ прорязан в скалите път, 4 км южно от Медковец; 5/ теснина с козя пътека между две скали, 4 км югоизточно от Челопек; 6/ проход по стара пътека от Лютиброд към Зверино през Кошерен; 7/ в землището на Миланово – при Корита. Наим. – от *промка* – „теснина за минаване, за промъкване“ разнов. на *пролука*.

Просечен камик – скала, просечена, за да мине път (6 км западно от Паволче). **ВЖ и: Пресечен камък при Лютиброд.**

Пчелар – 1/ извор, около който се въдят диви пчели, 4 км южно от Бели извор; 2/ скалист дол, обитаван от пчели, 5 км южно от Бистрец.

Пчелешка дупка – Според местните тя носи името „Челяшка дупка“, но с течение на времето името се променя на *Пчелешка дупка*. Разказват, че някога, щом чуели, че по Друмо минават татари, хората от Паволче тичали, та се криели там. Същност малката пещера, разположена на 2 км южно от Челопек е наречена така, защото е обитавана от диви пчели.

Пръшевица/Пръшевица – гол планински връх, висок 1427 м (8 км югоизточно от Згориград) – от народното *пършев* (необрасъл) и *-ица*. Средният склон пък, заради „мъртвилото, студено и влажно“ е наречен *Пръшевишка мъртвица*, а пасището под върха носи наименованието *Пръшевишки валог* – (*валог* – „падина, долчина“). В землището на Миланово.

Равни камик – 1/ плоска скала (4 км северно от Зверино); скална тераса (2 км западно от Згориград).

Равни камик – скалиста тераса (5 км югозап. от Бистрец).

Равни камик, Осиковската стена – ВЖ: Лакатнишки скали

Радов връх(х) – местността, разположена между Оплетня и Очин дол е пасище, по което има останки от стара крепост (873 м, 5 км югозап. от Очин дол). Наим. от лич. име *Радови*.

Р̀ажище – височина с пасище, 2 км южно от Згориград; 2/ лек наклон с ниви, 2 км западно от Очин дол. Наим. – от р̀ажище – „нива, засята с р̀аж“ с а<ъ.

Р̀ангел – оброк, разположен северно до Горно Озирово. Наим. – по името на оброка. Местните хора и днес си спомнят как в средата на ХХ в. тук са изсечени десетки вековни дървета – „горуни и церове“.

Р̀агово лице – ВЖ: Лак̀атнишки скали

Р̀ашов дол – местност на левия бряг на река Искър на Рашовци от Коритен, изселени през XVIII в. в с. Долна Кремена (2 км северозап. от Лютиброд). В дола, близо до Ритлите, на 21 май (ст. ст.)/ 3 юни 1876 г. са обградени и избити 12 Ботеви четници, предвождани от Георги Апостолов – член на щаба на Ботевата чета и двете овчарчета Петко и Герго. В горната част на стр̀мна поляна е запазена автентичната кошара, край която се е водило сражението. До нея е изграден малък параклис, а малко по-надолу е поставена мемориална плоча. В Рашов дол всяка година на 3 юни се провежда възпоменателно тържество и възстановка на сражението от жителите на с. Лютиброд.

Р̀имскио мост – стар каменен мост над Голема бара (2 км северно от Паволче).

Р̀ип̀алото – дол с поток и водоскок, водопад 37 м (4 км южно от Медковец). Наим. – от *рип̀ало* – „водоскок“.

Р̀итлите са един от най-известните геоложки феномени у нас. Това се дължи както на неповторимата им красота, така и на местоположението им в една от най-интересните части на Искърския пролом. Един от първите защитени обекти в България – обект с естетическа, научна, етнографска и историческа стойност. Разположен е на 250 м надморска височина на брега на р. Искър в южната част на с. Лютиброд. Скалните стени, наричани „Литри“ или „Ритли“ (името идва от тяхната форма – разположени са така, че наподобяват страничните капаци на конските каруци) са разположени в най-горните нива на Лютибродската свита. Те представляват вертикални пластове от здрави песьч-

ливи варовици и варовити пясъчници, издигащи се като дълги до 200 м и високи до 50 м каменни стени. Скалите на Лютибродската свита са образувани преди около 110–120 млн. г.

По десния склон на долината на р. Искър, от южния край на с. Лютиброд до втория тунел на шосето за Черепиш, ландшафтът е обусловен от редуването на същите здрави и неустойчиви пластове. Високо над шосето се намира старият римски път, който до началото на XX в. е единственият проход през най-тясното място на Искърския пролом при Черепишките скали. По римския път се открива забележителна гледка към Ритлите и северната врата на Искърския пролом при Черепиш, увековечени в акварели от Феликс Каниц през 1873 г. Тук се намира и т. нар. *Сечен камък*, наричан и *Просечен*, *Пресечен камък* който представлява проход, изсечен през долните ургонски варовици при прокарването на римския път.

Представен е от изключително разнообразни седиментни скали – пясъчливи варовици, мергели, варовити пясъчници, алевролити и смесени скали, богати на вкаменелости – колониални и единични корали, орбитолини, миди, охлюви, амонити, белемнити, брахиоподи, морски таралежи, бриозои и ожелезнени останки от сухоземна кредна растителност.

Защитената територия се отличава и с интересни археоложки и религиозни обекти. Между двете последни ритли е съществувала римска крепост Коритенград, а на няколко десетки метра североизточно от последната ритла има останки от раннохристиянска базилика и средновековна църква.

Рогачевата дупка – Бистрешкото землище, третото дере от селото на северозапад. Пещера, която се вижда от гр. Враца. От нея вероятно хайдутите са наблюдавали движението в подножието на планината. Местни са открили някога пушки тук. Наим. – от *рогачи – елени*, които някога са обитавали мястото.

Рогачевата падина – Бистрешкото землище, третото дере от селото на северозапад. По нея върви пътеката към Говедарника и валога Чавките. Наим. – от *рогачи – елени*, които някога са обитавали мястото в планината.

Рогачевата поляна – Бистрешкото землище, третото дърво от селото на северозапад. Наим. – от *рогачи* – *елени*, които някога са обитавали мястото в планината.

Рудината – рът с ниви и гора (3 км северно от Долно Озирово). Наим. – от *рудинà* – „*планинско пасище*“.

Рудниката – ливади (5 км източно от Горно Озирово). Наим. – умалит. от *рудинà*.

Рушидовата къща – ВЖ: Манастир „Успение пресветая Богородици“, Черепишки манастир. Названия на манастирски сгради и топоними, свързани с легенди и предания за тях.

Рупите – 1/ скали с дупки (2 км източно от Лютиброд); 2/ скали с дупки (3 км южно от Краводер); 3/ местност (6 км югоизточно от Лютаджик) със стари рудници и шахти за добиване на медна руда; 4/ скали с дупки (2 км южно от Челопек). Наим. – мн. ч. от *рупа* – дупка, трап от извадени камъни или плитка руднична шахта.

Русàля – оброк в местността Убовица (1 км източно от Горно Озирово). Наим. – по името на празника – *Русàля, Русàлска неделя*.

Русинова кошара – наклон с пасище, 5 км югоизточно от Бели извор. Наим. – по личното име.

Русинова падина – ливади и пасище, 5 км южно от Бели извор. Наим. – по личното име.

Сабри́ска падина – дол с бели скали (2 км южно от Челопек). Наим. – видоизменено от *сребриска* – „*сребърна*“, поради цвета на скалите. Според местно предание, мястото носи името на Сабри ага, който имал чифлик в тази местност преди повече от 200 години.

Самодивско игрище – поляна с пасище (4 км южно от Згориград). Според преданието тук идвали самодиви, играели, викали, смеели се. Изчезвали призори. На мястото не е хубаво да се замръква, да се спи, казват местните овчари.

Самòтникът – ВЖ: Черепишките скали.

Сапачур – рекичка в землището на Миланово, която тръгва под Старото село и отива към махала Свражен, приток на Искър. Наим. – вер. от „*сап*“ – „дръжка на мотика, лопата, чук“ и *чучур*.

Сасин – връх с гора (4 км югоизточно от Лютаджик). Наим. – неясно (Вж: Николов 1996).

Света Богородица – 1/стар оброк (1 км източно от Лютаджик); 2 / оброк в Каров дол (8 км северно от Враца).

Света гора – горист връх и стар оброк на св. Троица.
ВЖ: Патлейна.

Света Тройца – стари оброци 1/ 3 км южно от Елисейна; 2/ оброчен кръст с къмък в Калугерово, 2 км западно от Зверино; 3/ 2 км североизточно от Лютиброд.

Свети Атанас – оброк на Атанасовден (2 км югоизточно от Лютиброд).

Свети Дух – оброк (2 км югоизточно от Елисейна).

Свети Елисей – стар оброк по името на светеца (2 км източно от Елисейна).

Свети Илия – оброк на Илинден: 1/ 4 км северно от Елисейна; 1 км северно от Зверино; 3/ 2 км южно от Лютиброд; 4/ 1 км източно от Челопек.

Светогорски камик – скалист връх от Базовски дял на Врачанската планина над оброка Света гора, 6 км южно от Медковец над Мишкова падина. **ВЖ: Патлейна.**

Свидня – Рекичката Свидня тече на ок. половин километър южно от Стояново и е ляв приток на Ботуня. Наим. – от изчез. *свид-ина – растение.

Свински връх – планински връх (1181 м) (2 км северо-зап. от Челопек), обиталище и пасище на диви свине.

Свражен – местност и махала в с. Миланово (Осиково). Нейните жители разказват, че името *Свражен* идва от това, че махалата и земите около нея принадлежали на болярин, който се казвал Сврожин.

„... Откакто се помня, в нашата махала Свражен, живее чичо Петко. Купил бил мястото под Могилата от дядо

Стоян Сивчев и сам си построил къщата. Та този чичо Петко се слави по принцип като доста учен човек. Разбира много от билки и всякакви мерудии, изобщо разбира от доста неща. Като деца често го разпитвахме за какво ли не, за растенията или за звездите....Веднъж ни разказа, че името Свражен идвало от това, че махалата и земите около нея принадлежали на болярин, който се казвал Сврожин и за това нарекли местността на неговото име...“
(Марина Вите, Миланово)

Свърделото – понор, разположен на юг сред Осиковското плато. Наименованието му идва от витлообразното разположение на четирите му етажа. Той е богат с красиви варовикови образувания и пещерни животни.

Седемте престола, Осеволашки манастир – ВЖ: Част II – Манастири – Манастир „Седемте престола“

Семейството – ВЖ: Черепишките скали.

Серapidновата пещера – пещера (4 км южно от Лютиброд), в района на Черепишкия манастир. Според археолози името може да се свърже със *Серapidн* – египетска богиня или източния бог *Серapis* – бог лечител, божество на стихииите (ВЖ: Николов 1997). ВЖ и: **Манастир „Успение Пресвета Богородици“, Черепишки манастир. Названия на манастирски сгради и топоними, свързани с легенди и предания за тях.**

Сердър – име на село Стояново от 1934 г. Да м. февруари 1951 г. Наим. – съкратено от Сердар чифлик. **ВЖ: Част I – Селища.**

Сердър чифлик – името на село Стояново до 1934 г. Наим. – от турски – сердар – „военачалник“ и чифлик – „земеделско стопанство“. **ВЖ: Част I – Селища – Стояново.**

Сипеò – 1/ стръмнина със сипеи 3 км южно от Бистрец; 2/ стръмен плаз 5 км североизточно от Зверино.

Сипò – връх със сипеи 1/ 3 км североизточно от Горно Озирово и 6 км североизточно от Долно Озирово. Наричан и Викалото.

Ска̀кленска д̀упка – пещера до водопада Скакля (5 км южно от Враца). Наим. – прил. от диал. *скакля* – „скачаща вода, водопад“.

Ска̀кленски дол – каменист дол под водопада Скакля (5 км южно от Враца). Наим. – прил. от диал. *скакля* – „скачаща вода, водопад“.

Ска̀кленско лицѐ – скалист наклон до водопада Скакля (5 км югозап. от Враца). Наим. – прил. от диал. *скакля* – „скачаща вода, водопад“.

Ска̀кля – водопад (5 км. южно от Враца). Разположен в един от най-живописните дялове на Врачанската планина, сред вековни зелени гори и непристъпни скали. Скакля води началото си от извора Патлейна и околните долове и е с надморска височина 900 м. Характерна особеност на този природен феномен е неговата непостоянност. Той става пълноводен през месеците май и юни, когато след топенето на снеговете и валежите дебитът му достига до 200, а понякога и до 300 л/сек. През останалите месеци струята му изтънява и обикновено през август и септември пресъхва напълно. През зимата замръзва, натрупвайки огромни количества ледени образувания, с различни причудливи форми. Тогаво алпинистите практикуват атрактивното, но и опасно ледено катерене. В района на водопада се намират четири пещери.

Наим. – от диал. *скакля* – „скачаща вода, водопад“.

Интересни факти: През 1991г. Петър Христов, Георги Чакалски и Ясен Христов правят две независими едно от друго измервания на водопада с най-съвременни алпийски способности с цел уточняване на неговата височина – 141 м, и широчина на водната лента – 20м. Според Пламен Петков – ръководител на пещерен клуб „Стрешеро“ – Враца, височината на водопада е 148 м. С този си ръст Врачанската Скакля си печели славата на най-високия водопад не само в страната, но и на Балканите.

В България има още един водопад със същото име. Той е разположен в Понор планина, над гара Бов и село Заселе, в

близост до град Своге и в миналото е бил любимо място на народния поет Иван Вазов.

Името на врачанската Скакля е обвито с легендарен ореол. Местните разказват красива история: в края на турското робство, при един изморителен поход, османската войска преминала през Балкана и замръкнала под водопада. На сутринта, когато златните лъчи на слънцето осветили пенливите и скокливи води, спускащи се от отвесните скали, смаян от тази невиджана хубост, пашата, предводител на войската, възкликнал: „Машала, Скакля!“ Напомнила му златната игрива вода за една от жените в неговия харем, която била балканджуйка и се казвала Скакля.

В района на водопада са останките от средновековното българско средище Патлейна.

В края на август 1872 г. в местността Баира Васил Левски провел заседание с местния Революционен комитет.

Ско̀ковете – водопади на река Крушовска бара (4 км западно от Паволче). Наим. – член. мн. ч. от *скок* – „*водопад*“.

Скра̀дни дол – ливади и име на изселени колиби, разп. на 4 км източно от Очин дол. Наименованието идва от старобългарски – забравената дума *скрада* – „*огнище, жертвен огън*“.

Сла̀на бара – поток от извора Слатина (6 км северно от Зверино). От старобълг. *сланъ*, означаващо „*солен*“ и се отнася за извори с минерализирана вода.

Сла̀на локва – заблатен извор с минерализирана вода (2 км източно от Лютаджик). От старобълг. *сланъ*, означаващо „*солен*“ и се отнася за извори с минерализирана вода.

Сло̀нчето – ВЖ: Черепишките скали.

Сокòл – скалист връх, където гнездели соколи, 6 км югоизток от Лютаджик. Наим. – от притицата *сокол*.

Сокòлец – връх в землището на Миланово, над Горна Бела речка и Дружево. Наим. – от притицата *сокол*.

Сокòло/Сокола – връх на левия бряг на река Черна – при изворите – Търсов валог. Наим. – от притицата *сокол*.

Сòпин камък – каменлив връх и изворче със сопка, 8 км югозап. от Бистрец. Наим. – от *сопа* – „чучур“.

Сòпово – местностите – равни ниви край Ботуня, са в землищата на Горно и Долно Озирово. Това наименование носи и извор източно (4 км) от Вършец. Наим. – прил. от диал. *соп* – „дървен улей за чешма, чучур“. **За моста на Ботуня при Сопово – ВЖ: Част 1 – Селища – Стояново.**

„Над Соповския мост стои в реката куца мечка с левия преден крак. От памтивек стои тя там и гледа към южния бряг на реката, дето в някоя от зиналите дупки поп Мартин, Крали Маркото на иманярите, е скрил своите несметни плячкосани богатства ...“ (Димитър Осинин. *На Сопово.*)

Сорàина кукла – скали в Рудината – те са *Малка* и *Голема*, 3 км северно от Долно Озирово. Наим. – от изчезналото родово име *Сораини*, от прил. със значение „чук за грухане на жито“.

Софрòниевата пещера – пещера, която се намира на десния склон на Ключни дол. ВЖ : **Манастир „Успение Пресветая Богородици“**, **Черепишки манастир**. **Названия на манастирски сгради и топоними, свързани с легенди и предания за тях.**

Стàгата – скален откос (5 км югозап. от Бистрец). Наим. – член. от *стага* – „гол скален масив, скален откос, рид от голи скали“. В речника на Н. Геров думата е със значение „въже, с което се връзва добитък за рогата“.

Стàменов рът – гори (2 км източно от Горно Озирово). Наим. – по личното име – *Стамен*.

Стенàта – висока скала – 6 км източно от Горно Озирово. Наим. – по външно уподобяване – от *стенà*.

Страгите – горист рът, разположен на 5 км източно от Горно Озирово. Наим. – мн. ч. от *стра̀га* (диал. от *стра̀га*=*стръ̀га* – „проход, през който пропускат овцете при доене; пътека, по която преминава добитък“). Думата *стръ̀га* е със старобългарски произход и е със значение „стоя на стража, пазя“. В случая е стопанско понятие.

Стрешерѝца – река, долно течение на Главарка, тече И-З край Стрешеро. Наим. – от местно име – Стрешеро. Старо наименование. Вер. с ра>ре от Стр̀ашер от изч. стр̀ашер – „опасно място“, произв. от страх.

Стр̀ешеро – 1/ стр̀ьмен планински връх, висок 1215 м (8 км югозап. от Бистрец); 2/ (6 км югоизточно от Люжаджик). Старо наименование. Вер. с ра>ре от *Стр̀ашер* от изч. *стр̀ашер* – „опасно място“, произв. от *страх*. Наричан в Горно и Долно Озирово и Стрешер.

Стр̀ешерски дял – най-малкият дял на Врачанската планина след Беглички и Базовски дялове. Стрешерският дял се огражда от Врачанското поле и долините на реките Лева и Черна. На този дял са върховете *Тошина могила*, *Пешка*, *Биволарски*, *Бабака*, *Остри връх* и др.

Ст̀убла/та – Наим. – чл. от *стубла* – „плитък кладенец с дървен или каменен стубел – улей“. С това наименование се срещат кладенци и извори по цялото землище на Врачанската планина.

Студ̀ените кладенци – извори със студена вода (6 км южно от Бистрец).

Студ̀ил – кладенецът е разположен на 5 км източно от Горно Озирово. Наим. – персонификация – „който ще те изстуди“.

Стър̀чї крак – извор при ливади 1/ 3 км северно от Горно Озирово; 2/ североизточно, непосредствено до Долно Озирово. Име с първа част повелителна глаголна форма.

Сул̀т̀аница – пещера (3 км източно от Паволче). Наим. – от лич. женско име *Сулатана* с –ица.

Суод̀олскио подмол, Суодолската дупка, Осиковската стена – ВЖ: Лак̀атнишки скали.

Сух̀и изв̀ор – извор, който пресъхва, 5 км североизточно от Долно Озирово.

Тат̀арсака ма/х/ала – до 1877 г. Тук са живели татарски колониялисти (1 км западно от Враца).

Тёмната дупка – 1/ **ВЖ: Лакатнишки скали**; 2/ пещера (5 км южно от Медковец); 3/ пещера (4 км югозап. от Челопек). Наим. – от старобългарски – ТЪМЪНЪ – „тъмен, мрачен“.

Тёмни/те падѝни – 1/ гора, 4 км западно от Горно Озирово; 2/ гори, 4 км северно от Долна Бела речка; 3/ гори, 4 км югоизточно от Долно Озирово; 4/сенчести ливади, оградени със скали, североизточно от Враца; 5/ неогрявани от слънце пасища, 6 км източно от Лютаджик. Наим. – от старобългарски – ТЪМЪНЪ – „тъмен, мрачен“.

Тѣпавицата – 1/ бряг на река Лева, където е имало тепавица (1 км източно от Враца); 2/ рушавини от стара тепавица на Голема бара (2 км североизточно от Паволче). Наим. – член. от *тепавица*.

Терзѝйската дупка – малка пещера със слабо изразени образувания до м. Песопин камък (в м. Цопим на ок. 500 м от х. „Леденика“). *Тънка, скрита пътека води до нея, която лете трудно се намира – затова и според легендата пещерата е използвана за шивачница на хайдутите. Тук те изработвали своите дрехи. Според други легенди в дупката имало полици, а по тях всякакво платно, донесено от хайдутите докато не паднел сняг, за да не се виждат следите им. Тук хайдутите не са живели, а само идвали да си вземат дрехите от терзията и пак заминавали. От това предание е останало и името на пещерата.*

Топѝлките – **ВЖ: Патлейна**

Топлика – извор с топла минерализирана вода (2 км южно от Краводер). Наим. – с член от *топлик* – „топъл извор“.

Топлико – извор, приток на Ботуня, който не замръзва през зимата. (1 км западно от Долно Озирово). Наим. – с член от *топлик* – „топъл извор“.

Тѝшина могила – заоблен планински връх от Стрешерски дял на Врачанската планина – 1134 м (7 км югозап. от Бистрец). Наим. – по личното име.

Требѣжа – височина, 2 км южно от Лютиброд. Наим. – от *требѣж* – „изтребена, изсечена гора, сечище“.

Требѐжите – валог между Кравля и Сопин камък. Наим. – от *требеж* – „изтребена, изсечена гора, сечище“.

Три кладенци – наименование на три извора, намиращи се в близост един до друг в землището на Миланово (при махала Лак). В миналото имали дървени корита и пишури. През 60-те год. на ХХ в. са каптирани и отведени в общия водопровод. След изключването от водопроводната мрежа водата се изтича в Чучурски дол. Три кладенци, Чучур и Мушат формират река Петър.

Трите бѹци – На километър и половина от централното село Очин дол на запад се издигат три тракийски могили, наричани от населението *Трите буци*.

Трите диволѐски – три терасовидни скали наредени на една линия. От тях цялото с. Очин дол се вижда. Наим. от *леска* – дър. вид.

Трите долчини – пасище, разп. североизточно (2,5) от Долна Бела речка.

Трънчово кале – ВЖ: Градището 4.

Тръсището – 1/ дол с мочур (7 км югозап. от Бистрец); 2/ заблатен дол (4 км южно от Люжаджик). Наим. – от *тръсище* – „мочурище“.

Тръсов камик/ Тръсов камък – скала над Тръсището (4 км южно от Люжаджик).

Тусѹнов мост – римски мост над река Крушовица. В местността Селището е минавал римски път, който е свързвал Видин и Вратица със Средец. Това показват изградените три римски моста над река Крушовица. В местността Ненчовото, наречен от жителите на Паволче *Тусунов мост* поради това, че се намира върху земя, която е била собственост на турчин с име Тусун (по местно предание).

Тръсов камък – ВЖ: Тръсов камик

Татня/Тътнята – дупка в Мала креш (2 км северно от Долно Озирово). Пещерата е разположена от северната страна на крепостта Градище между Долно Озирово и Стояново,

под стръмни скали. Населението я нарича със славянското име Татня – която означава „крадец“, според историци. В близост до нея и в нея са открити фрагменти от тракийска керамика от II в пр. Хр. Според езиковеди (ВЖ: Михайлова 1986) носи името от изчезналото *тътня – тътна* – „издавам силен и глух шум“. Местите жители твърдят, че вътре има акустика – „като одиш дрънка“.

Тушàница /Таушàница – височина с ливади и поляна под връх Качуля и Царево ливаде, западно от Паволче. Наим. – по лично име.

У Вратници – пасище при теснината Вратници (7 км южно от Лютаджик). Наим. – от *врата* – „тесен планински проход“.

Ўлея/Ўлео – местност, където планината е снишена и се създава студено въздушно течение, тясна като улей долчина с поток при дъжд (2 км южно от Челопек). Наим. – от географското понятие *улей – теснина*.

Ўплазете – 1/ стръмнина със сипеи (3 км югоизт. От Елисейна); 2/ нанадолнище със сипеяк (3 км северно от Очин дол); 3/ стръмол със сипеи (5 км югозап. от Челопек). Наим. – от *плаз* – „сипей“.

Ўплазо – 1/ стръмодол със сипеи (6 км северно от Елисейна).

Ўсов рът – местността, разположена между с. Очин дол и р. Искър носи наименованието си от лич. име *Ўсо* и *рът* – „продълговата височина“. Различно от *усое* – „северен, неогрян от слънце склон“.

Ушите – 1/ две изправени съседни скали (2 км южно от Враца); 2/ два ръта (6 км югоизточно от Горна Бела речка); 3/ прорез през скали за минаване (5 км северозап. от Зверино); 4/ пътека между Мирин камик и Средни камек (4 км южно от Згориград); 5/ пътека между две съседни скали (4 км югозап. от Лютиброд); 6/ проход между две височини (5 км североизток от Очин дол); 7/ скалист преслап с път (4 км южно от Челопек); 8/ два ръта (1,5 източно от Долно

Озирово). Наим. – от географски термин *уши* – „две съседни височини или прорез, който наподобява уши на животно“.

Ушиците – проход (5,5 км източно от Горно Озирово).

Филипови дупки – малки пещери (4 км западно от Лютиброд). Наим. – по лич. име.

Фратуново дупка – пещера (4 км югозап. от Враца). Наим. – по прякора Фратун, видоизм. от *фъртун* – „бърз, буен човек“.

Хайдущка дупка – пещера, свързана с предание за хайдути (5 км южно от Згориград); 2/ пещера, в която са намерили подслон група Ботеви четници през май 1876 г. (3 км югозап. от Паволче).

Хайдущка плъдча – висока равна скала, която се знае от местните като наблюдателница на хайдутите (6 км южно от Лютаджик).

Хайдущки кладенец – извори, свързани с предания за хайдути : 1/ 6 км югозап. от Бистрец; 2/ 4 км североизточно от Елисейна; 3/ в земл. на Миланово под в. Соколец.

Хайдущки трап – низина с гора, свърталище на хайдути (5 км югоизточно от Згориград).

Хайдущката пропаст – пещера с дължина 105 м и 720 м надморска височина на входа, разп. в Хайдущката падина, във варовиковите скали преди манастира „Св. Иван Пустити“, източно от Кърни връх. Преданието я свързва с иманата на легендарни хайдути, бродели по тези места – Ангел войвода, Минчо, Янчо, Тудор и хайдут Стефан. С подвизаването на хайдущките дружини се свързват и местностите *Равното буче*, *Студил*, *Барките*, *Кръстата локва*, *Марков кладенец*, *Айдушкото кладенче* и *Самоограждан ливада*.

Хижата/ Комплекс „Вестителят“. Намира се в подножието на Врачанската планина. До него се достига посредством стръмни каменни стъпала, както и обиколни алеи, които тръгват буквално от самия център на Враца. Най-ин-

тересните обекти в района са Туристическият дом, известен още като Хижата, посторен през 1926 г. с доброволен труд на врачански туристи, както и паметникът на Вестителя на свободата. Всяка неделя оттук се носят звуците на бойна тръба – сигналът на руския войник, казака Петлак, възвестил на 9 ноември 1877 г. освобождението на града. На стотина метра зад паметника се издига висок белокаменен обелиск, на който са изписани имената на опълченците от Врачанско.

Цар Константин и Елѐна – ВЖ: Крал-баир, Колесницата; Баните.

Цареви ливади/ Царево ливаге – връх с ливади в землището на с. Паволче. Наименованието местните свързват с най-популярните царе в българския фолклор – цар Константин и цар Иван Шишман.

Според първата легенда местността била владение на цар Константин и царица Елена. Царят имал три дъщери. Едната се казвала Тодора. Когато започнало турското нашествие, градът се пазел от огромни железни порти, които се заключвали с железен катинар. Портите били на Вратцата. Тодора се залюбила тайно с един от турците и оглупяла от любов, предала на завоевателите ключа от железните порти. Така бил завладян средновековният български град. Изплашила се от възмездие Тодора и побягнала през Балкана. Настигнали я разгневените бранители на града и я посекли в местността край Вършец, която и днес носи нейното име – *Тодорини кукли*.

В Паволче разказват, че земите в този край били владение на цар Иван Шишман. Хората от някогашното село Крушовица обработвали местността Цареви ливади – садели лозе, ниви и на всеки другоселец разказвали как по тези места е минал царят. Когато ги питали кога е станало това, те отвърждали „у бране бостан“.

Третото предание разказват згориграждани. След като турците опожарили селището, оцелелите поковали конете си наобратно, за да излъжат неверниците, натоварили мал-

кото, което успели да спасят от покъшнината и отишли да живеят в Царево ливаде. То може да се отнася за другата, недалечна местност, която има същото име.

Церо – извор с чешма в землището на с. Миланово, на пътя за Лакатник. Носи името си от дървото *цер* (вид дъб), едно от често срещаните в района.

Ц̀арево лив̀а̀ге – планинско пасище с държавни имоти (6 км югоизточно от Медковец)

ВЖ и: **Крушовица.**

Ц̀ръ̀квата – 1/ останки от средновековна църква и старо гробище (1 км южно от Очин дол); 2/основи на стар параклис, оброк и стари гробища (1 км югозап. от Челопек).

Ц̀ръ̀квище – място, където е имало църква: 1/пещера със стар оброк и следи от стенописи (4 км югозап. от Враца); 2/ стар рудник с параклис в развалини и оброк (5 км югозап. от Згориград); 3/ основи на стар параклис и оброк на Илиниден (2 км южно от Лютиброд); 4/ много стар оброк (2 км севено от Лютаджик); 5/ развалини от стар параклис и гробище (2 км западно от Паволче); 6/ непосредствено до Долно Озирово, ливади, където някога е имало стара църква.

Ц̀ръ̀ковното – гори, 1 км югоизточно от Горно Озирово.

Ц̀у̀цом̀анска локва – местността, разп. на 4 км източно от Долно Озирово, е с название от родово име, произ. от лично име.

Ц̀ръ̀квище – останки от църква в земл. на Миланово – при *Могилата* и *Влатино селище*.

Ч̀авките – валог, разпол. източно от връх Стрешеро в съседство с валога Мижичница. Наим. – от *чавка*, *гарга* – вид птица. Три пещери – Чавка1, Чавка2 и Чавка3. Наименованието е често срещано в землището на изследвания регион.

Ч̀апалец – заблатен извор, там кацат водни птици, 5 км северно от Лютаджик.

Чапляко – блатист разлив на река Мътница, обитаван от чапли (3 км югоизточно от Главаци). Наим. – член. от *чаплек* – „място, обитавано от чапли“.

Чегурил – голям извор между Люжаджик (4 км. юго-зап.) и Горно Озирово, сега каптиран. *Чегурилски извор* и *Чегурилска река*, долно течение на Главарка, тече исток-запад край Горно Озирово. Наим. – от лич. име *Чугорил* – от рум. *ciugulire* – „милване, целуване“.

Чегурилски рът – чори край Чегурил, 3 км източно от Горно Озирово.

Челяшка дупка – ВЖ: Пчелешка дупка.

Чемериката, Чемерикова поляна – поляната под Биволарски връх, в землището на Бистрец. Има кошара. Наим. – от растението *чемерика*, използвано някога за растеж на коста от момте, но е отровно.

Червѐн петѐл – ниви и ливади, западно (ок 2 км) от Стояново. Наим. – метафорично, поради цвета на почвата, която пъстрее – някъде е червена, някъде – кафява.

Червѐн венѐц – скалист хребет (5 км източно от Краводер). Наим. – по цвета на скалите.

Червѐната локва – 1/ низина с пасище и локва, 7 км юго-зап. от Бистрец; 2/ дол с ливади и локва, 6 км североизточно от Браца; 3/ локва в Стрешерския дял – Котля с характерна червеникава глина на дъното. Наим. – поради цвета на почвата.

Червѐната стага – гол скален откос с червеникав цвят (3 км южно от Медковец). Наим. – по цвета на скалите.

Червѐната чукла – гол каменлив връх (3 км югоизточно от Паволче). Наим. – по цвета на скалите.

Черепишки манастир – ВЖ: Част II – Манастири – Манастир „Успение Пресвета Богородици“

Черепишките скали, в подножието на които се намира Черепишкият манастир, са един от символите на северната част на Искърския пролом. Черепишките варовици се намират на границата между Предбалкана и Стара планина. Част от скалните композиции в района около Черепишкия манастир са добили

популярност и носят характерни наименования. В склона непосредствено на север и изток от гарата, наред с високите над 30 м пирамидални карстови форми, привличащи погледа отдалече, могат да бъдат различени многобройни по-малки фигури с форма на колони, пирамиди или гъби. Сред тях, непосредствено на север от гарата, се открояват *Мислителят*, *Жабата*, *Лъвът*, *Братята*, *Семейството*, *Самотникът* и др. В склона непосредствено южно от тунела при гара Черепиш се намират *Гъбата* и *Звярът*. В този район може да се види и *Слончето*. Най-известни обаче са многобройните пещерни отвори по отвесния западен склон на р. Искър, наричани „*Шшиманови дупки*“. Други популярни форми са *Прометей*, *Афродита*, *Христо Ботев*, *Орела*, *Софроний Врачански*, *Баба Илийца* и *Четника*. Скалният ансамбъл *Костенурките* се намира в основата на скалния венец *Веждата* на около 500 м западно от параклиса „Свети Константин“ в Рашов дол. Състои се от две фигури, наподобяващи костенурки, но и двете фигури от ансамбъла са недостъпни. Наим. – от *череп* – „отломки от скали“.

Черешовица – 1/ рът с ниви 2 км западно от Горна Бела речка; 2/ равни ниви 2 км югозап. от Долна Бела речка. Наим. – от *череша*.

Черна река – изтича от Черни извор, Бели извор и Глухарка (2 км източно от Лютаджик), десен приток на Ботуня.

Черни извор – 1/ кладенец в черна почва (3 км южно от Главаци); 2/ Извор на река Мътница и пещера (6 км южно от Краводер); 3/ Начало на Черна река/Главарка (7 км южно от Лютаджик).

Чеслѐцо – ВЖ: Водопад, водопади.

Чичератà – рът с ливади и пасище, североизточно до Долно Озирово. Наим. – от *чичир* – „млада гора“.

Чуй петѐл – височина, откъдето се чуват петлите на селото 1/ пасище на височина (3 км северно от Елисейна); 2/ височина с ливади (3 км южно от Очин дол); 3/ местност с лозя, разп. североизточно (8 км) от Долна Бела речка. Често среща се във Врачанско и се свързва с интересни предания. Едно

от тях разказва за това, как местността се случва на межда и между селищата възниква спор в чие землище да е тя. Намират се остроумци, които предлагат сутрин рано управниците от двете села да отидат на мястото и чий петел чуят най-напред, от което село е той – на това село остава и местността.

Чукàро – 1/ връх с пасище (3 км южно от Краводер); 2/ връх с храсти (2 км южно от Паволче); 3/ каменлив връх (2 км югоизточно от Челопек); 4/ скала (2 км югоизточно от Горно Озирово); 5/ гора гора (4 км североизточно от Горна Бела речка). Наим. – от чукар – „каменист връх“, „голяма чука – камениста височина“.

Чърнобрàдовец – горист връх (2 км югозап. от Горна Бела речка). Наим. – от прил. *чърнобрàдов*, фигуративно, поради гъстата гора.

Ширòка падìна – гора (4 км източно от Горна Бела речка).

Шишмàнови дупки, Шишмàнови пещери, Шишмàница – пещери, в които според преданието е прекарал последните дни от живота си цар Иван Шишман и в които е скрито царското съкровище – **ВЖ: Част II – Манастири – Манастир „Успение Пресветая Богородици“ Черепйшки манастир. Названия на манастирски сгради и топоними, свързани с легенди и предания за тях. – ВЖ и: Черепйшки скали.**

„В някоя пещера, не се знае дали не е т.н. Шишманова дупка, в началото на Искърското дефиле, около Лютиброд, се провело последното сражение на цар Иван Шишман с турците. Войските се пръснали, а царят се скрил в пещерата, където скрили короната и много други ценности. Затрупали входа, пещерата и досега не е открита.“ (Легенди от хайдушките пещери)

Шишмàновец – извор в землището на Лютиброд (3 км южно от селото), наречен на последния български цар Иван Шишман, свързан с преданията за последните му битки с турците. – **ВЖ: Манастир „Успение Пресветая Богородици“ Черепйшки манастир. Названия на манастирски сгради и топоними, свързани с легенди и предания за тях.**

Шишм̀аново градѝще/ Шишм̀аново кале – 1/ останки от старо укрепление (4 км западно от Враца); 2/ развалини от крепост (3 км южно от Лютиброд).

Ш̀опката – теснина с пътечка и водопад 77 м (5 км зап. от Паволче). Наим. – фиг. от *шопка* – „чучурка от извор“ в говора, поради теснината на прохода.

Шум̀ан – 1/ височина с гора (4 км северно от Елисейна); рътлина с пасище (3 км югоизточно от Очин дол). Наим. – от изчезн. лични имена *Шум̀ан*, *Шумо* и *-ан*, което е различно от топонимични названия от типа *Шумако*, *Шумак* и *Шумака* (нискостеблена гора, храсталак).

Шум̀аница – наклон с дребна гора и пасище (2 км югоизточно от Медковец). Наим. – от изчезналото лично име *Шум̀ан с -ица*.

Яворец – план. връх (1273 м). Наим. – от *явор* – „вид дърво“ – с – *ец*. Намира се в зем. на с. Зверино, на ок. 2 км. югозападно от в. Вола.

Яворо – 1/ извор до яворови дървета (3 км югоизточно от Згориград); 2/ наклон с яворова гора (4 км югоизточно от Паволче). Наим. – член. от *явор*, според говора.

Ял̀ата – ливади, разп. североизточно от Долна Бела речка. Наим. – с член от диал. *ял̀а* – „дърво, ела“.

Ямата – 1/ пропаст (5 км североизточно от Зверино); 2/ пропаднала пещера (2 км южно от Лютиброд); 3/ пропаст (3 км югоизточно от Лютаджик); 4/ дълбока карстова дупка (6 км южно от Медковец); 5/ пропаст (4 км западно от Паволче); 6/ дълбока пропаст в землището на с. Челопек, в която според местно предание се хвърлили измамани от предатели Ботеви четници, тръгнали да търсят спасение в Черепишкия манастир.

Янина полена – пасище, разположено северно от Горно Озирово. Наим. – по личното име *Яна*. Според местна легенда първото поселище на Горно Озирово е било разположено в долчинката *Голяк* до тази местност под могъщата каменна канара на връх *Стрешер*.

Езиков разбор на имената

Нашата цел, както вече беше посочено, не е пълно и изчерпателно регистриране, систематизиране и интерпретиране на местните имена в езиковедски контекст (нещо, върху което продължаваме да работим), в резултат на което следващите тук бележки ще представят съответно само основните и най-характерни техни особености, принадлежност към общи принципи и изключения на базата фонетиката, морфологичните особености, строежа, речниковите им особености и тяхната семантична класификация.

Фонетична характеристика

Звуковите особености на топонимите показват, че те са образувани на основата на местните говори и не са привнесени отвън. Сегашното състояние на говора не отразява напълно изговора на местните имена – на базата на влиянието, което оказва книжовният език върху развитието на диалектите.

– Стб. **ж**<ъ – обхваща Северноврачански район- предпланин. селища: напр. Лъг, Лъга, Лъго, Лъгъ, Път, Пътека, Пъто; Плезигъз, Зъбер, Зъbero.

– Стб. **ж**<a – обхваща Южноврачански планински район; Горно и Долно Озирово, Горна и Долна Бела речка (под влияние на врачанските села): Лаг, Лага, Лаго, Матница, Пакъ, Пат, Патека.

– Стб. **ѳ**<е (е-говорите; хар. –екав изговор на ятовата гласна): Бела, Белата, Дедо, Дедов, Дел.

– Твърдата ерова гласна се застъпва: с **ъ**: Дръво, Песък; с **а**: Базов, Базова.

– Меката ерова гласна се застъпва: с **ъ**: Тънки, Тъмен, Тъмно; с **а**: Танки, Танкио; с **е**: Темната, Темните.

– Непоследователно се срещат групите **ър**, **ъл** и **ръ**, **лъ**: Пръшевица, Цръква и др.

– Преглас на **ра/ре**: Стрежера, Стрешеро и др.

– В началото на думите – **е** вместо **и** или **й**, например: Евàнова ливада вместо Иванова ливада.

– Изчезване на съгласната **х** във всички положения: Айдушка дупка вместо Хайдущка дупка, Оре/х/ите, Рàдов връ/х/.

– Силно смекчени **л** и **н** и поява на меко **н** в членувани форми на имена, които по начало имат твърда основа: Гераня, Гераньо.

– Ударение: свободно и подвижно: Старинно ударение от изконни прилагателни като: Малите ùши, Мàло Пàволче; от производни прилагателни като Воднйо бик и от съществителни като Кулàта.

Морфологични особености:

Членуване: членуваната форма на прил. имена е изгубила йотацията си и се изговаря на **иа** и **еа** вм. **ия** и **ея**: Големиа, Долниа, Горниа; северно от левия бряг на р. Искър – на **о** – Прèsлапо, Рàвнио кàмик, Стрèшеро.

Остатъци от стари падежни форми като: Рàвни кàмик, Прèки камик, Сини подмол и др.

Строеж на имената:

Местни имена, възникнали изцяло от лични имена или от прякори като: Добралйн, Добрелйн, Шумàn.

Имена от прилагателни: от изконни прилагателни като Гòляк; от поизводни прилагателни; от лични имена и прякори като Азмàновото, Андрèшковото, Йòлковица, Лàнджовица; от селищни имена като Осиковското, Зверинското и др.

Имена от типа *Дерì вол*, съставени от заповедна глаголна форма и съществително нарицателно, които са старинни общославянски имена и тяхното съществуване е престанало отдавна като: Палì лулà, Плезì гъз, Чуй петèл.

Имена от типа Търнокоп, съставени от съществително и глаголен корен като: Крàводер, Челòпек.

Местни имена от съчетания с числителни като: Двàта скока, Три клàденци, Трìте диволèски, Седемте престола.

Местни имена от типа, *Загора*: У Вратници, Под кръста и т.н. При имена като: Згорѝград, Оданат, Ўплазо, Ўплазете предлогът е слят с името, което показва старинност.

Имена от двучленни думи, повечето от които са образувани много рано като: Житолуб, Виновград.

Стари прилагателни по сложно склонение: Люти брод, Чѐрни извор; от производни прилагателни като напр. Винени брод, твърде старинни и днес не се срещат в говора.

Наставки на имената.

Имена с нарицателни наставки. Съществителни наставки: – **ище** като: Градище, Градището, Гробище, Цървище; – **/ъ/ск** като: Войвòдински дупки, Войвòдската пещера, Осиковско градище; – основи на **–к-шк** като: Беглѝшка могила, Лакàтнишки скали, Мѐднешка вòда; – основи на **–ц** като: Главàшка Матница; някои по редки: Шумàн; Кòритен, Кòшерен, Купèно; Бучѝл; Добралѝн; Черепѝш; Пàволче.

Имена с топонимични наставки: **-ица** като: Султàница, Шишмàница, Шумàница; **-ов-ица** като Ё̀длковица; **-ев-ица** като Пършевица; **-ец** като: Бистрец, Касѝнец, Яворец; **-ов-ец** като: Вражàлковец; Змѝйовец, Медковец.

Речникови особености на имената

Имена от изчезнали думи в говора: Крещà, Крещатà, Оданàт, Слàтина, Стагѝ, Стрѝшero, Черепѝш. Имена от изчезнали значения на живи думи в говора: Бучѝл, Веждàта, Поп. Имена от изчезнали лични имена или прякори като: Добралѝн, Шумàн. Чужди имена: – араб. – кале, махала, хан; – румънски: Браил; – турски: Сердàр чифлик; – от персииски през тур.: Ерг̀еленица.

Семантична класификация на имената

Имена според природните условия. Имена от географски термини като: Бàбки, Кòтля, Лицѐ, Могила, Пѝшка, Прѝслап, Шòпката, Ямите. Почви и минерали като: Бѝгора, Крещ, Червѐната стага, Червѐната чукла, Чѐрна рекà, Чѐрни

извор. Животински свят като: Воднѝ бик, Г`арван, Гарванец, М`еча д`упка, Орл`ова к`укла, Орл`ово гнезд`о, Ч`авките, Ч`апляко, Сок`ол, Соколец. Растителен свят като: Бр`шлян, Бук, Бучето, Боров кам`ък, Чемериката, Яворец.

Имена според човешката дейност. Земеделие: обработваема земя като: Ливади, Нива, Слог; лозарство като: В`иновград; пчеларство като: К`ошерен, К`ошеро, Пчел`ешка дупка. Скотов`дство: Бивол`арски вр`х, Страг`ите, Промишленост и занаяти като: Плак`алница. Археологически, мемориални като: Ботев п`ът, Градище, Градището, Кале. Места, свързани с предания и легенди като: Войводин дол, Хайдушки дол, Змейова дупка, Колесницата. Култови обекти – имена на обр`оци като: Обр`ока, П`етровец, Пр`есветица, Свет`а Богор`одица, Свет`а Тр`ойца, Свет`и Атан`ас, Свет`и Илия, Свет`и Елис`ей, Свет`и Дух; манастири и ц`ъркви като: Манаст`ирище, Манаст`ирски дол, Манаст`ирска стубла, Манаст`иро, Ц`р`квата, Ц`р`квище.

Топонимични двойки. Свързани както със семантичното и словообразователно поле на топонима, така и с качествата му, двойките противопоставяния са на базата на различни качества и признаци: горен-долен, голям-малък, бял-черен, бистър-м`ътен, плит`ък-дълбок, л`яв-десен и т.н. В селищни имена: *Горно Озирово – Долно Озирово; Горна Бела речка – Долна Бела речка*; в имена на местности и водоизточници: *Горнио ключ – Долнио ключ* – пасища, където се сключват две височини; *Малка и Голема сор`аина кукла* – скали, *Големио и Малио гарван*, планински върхове, *Бистре`ц – М`ътница* – названия на извори, *Десен близнак – Л`яв близнак* – водопади и т.н.

* * *

Месните имена от територията на Врачански Балкан представят една изключително интересна картина по отношение поселението на района, етническият състав, заниманията и културата, вярванията и традициите на местното население.

Старинност на имената. В историческите извори са споменати всичките 21 селища. Сред местните имена откриваме стар по състав, форма и значение пласт, което дава основание да предположим, че землището спада към областите на най-древно поселение. Стари елементи и типове: при имена като: Згорйград, Оданат, Ёплазо, Ёплазете предлогът е слят с името, което показва старинност. Имена от двучленни думи, повечето от които са образувани много рано: Житолуб, Вйновград. Стари прилагателни по сложно склонение: Люти брод, Чёрни извор; от производни прилагателни като напр. Вйнени брод, твърде старинни и днес не се срещат в говора. Имена от типа Дери вол, съставени от заповедна глаголна форма и съществително нарицателно, които са старинни общославянски имена и тяхното съществуване е престанало отдавна: Палй лула, Плезй гъз, Чуй петёл. Старинно ударение от изконни прилагателни: Малйте ёши, Мåло Пåволче; Остатъци от стари падежни форми: Рåвни кåмик, Прёки камик. Имена от изчезнали думи в говора: Крещå, Крещатå, Оданåt, Слåtина, Стагй, Стрешеро, Черепйш. Имена от изчезнали значения на живи думи в говора: Бучйл, Веждåта, Поп. Имена от изчезнали лични имена или прякори като: Добралйн, Шумån. Прави впечатление чисто българското население на планината, а броят на чуждиците е изключително ограничен. Турското влияние е много слабо.

Етнически състав. Местните имена и историческите извори показват, че територията на Врачанската планина от края на XIV в. до днес е обитавана от чисто българско население. Незначителният приток на българско население във Врачански регион от Албания, Босна и Унгария, за което пише историкът Богдан Николов, засяга изследвания регион. Той е свързани с родови имена и имена на местности Бошняците и Бошняшкото (във Враца, Зверино, Згориград и Паволче) и Маджарете, Маджår дўпка и др. (Враца, Бистрец). В миналото по планинските пасища са станували номади, кюрди и юруци, от които са останали някои местни имена в землищата

на Лютиброд и Лютаджик. От малката еврейска колония във Враца до 1950 г. са запазени единични топоними, а местното име Рѹската ма/х/ала в Бистрец се употребява за заселени там руски белогвардейци след 1922 г. Според запазено местно предание, някои от тях се подвизавали и в недалечните Бистрешки и Мътнишки манастир. Татарските и черкезките колонисти, пребивавали във Врачански регион от 1865 до 1877 г. оставят името на една от махалите във Враца (Татарската махала) и някои наименования на местности. Балканджиите от околните на Дружево села наричат жителите на някои махали „турлаците“, заради преселения на родове от западните краища на страната, има и местности в Берковско и Врачанско, свързани с родовото име. Трябва да имаме предвид, че прозвището в изследвания район днес се употребява в доста по-широк смисъл, със значение „преселник“ или „преселник от планините“. Торлачката махала в Горно Озирово е населена с преселници от балканските села Бов, Лакатник и Литаково. Някои имена на местности са оставили и власите-пастири, обитаващи района – напр. в землището на Миланово – Влашко селище, Мушат; Влашката махала в Горно Озирово и др. От живеещите във Врачанската планина каракачани-пастири остават също някои местни имена.

Вътрешни размествания. Те са отразени в османските документи още от първите векове на робството, но не дават отражение върху топонимията. Още през първите години на робството обаче, турската власт преселва цели семейства от планината в равнината и тогава част от жителите на Паволче са преселени в Девене. През XVII и XVIII в. жителите на опустошените край Враца села се преселват в града, а през целия XIX в. непрекъснати са преселенията от планинските и полупланински селища към равнината. Тогава преселници от Горно и Долно Озирово образували селата Кулата и Невела в землището на обезлюденото село Сениче. Наблюдава се и друг процес – десетки семейства от планинските села се изселват в Североизточна България (от Зверино, Паволче,

Челопек, Лютаджик и др.). В най-ново време преселенията са към големите градове – София, Враца и Монтана.

* * *

Някои от изследванията на местните говори, правени през ХХ в. ни дават възможност за интересни съпоставки и проследяване на развитието на процесите в тази област. Наблюдаваме явлението сред местните в селището топонимът да е използван с едно име, отразяващо стар диалектен изговор, а в туристически справочници и топографски издания да се среща с друго име: (напр. Матнйца /Мътнйца, Пръшевица/ Пършевица, Погледец /Погладец, Прòбойница/ Прèбойница и др.). В едно специализирано научно издание съпоставките биха били предадени системно и подробно, по езикови и семантични особености, нещо, което тук само би утежило изложението, предназначено за широк кръг читатели.

Легенди, предания и разкази. Врачанската планина в наративната традиция на планинците

Най-общо, тематично бихме разделили поместените легенди – обяснения на названия на градежи, селища и природни обекти на няколко групи. *Най-голяма е групата на легендите, свързани с природни обекти* – планини, реки, скали, върхове, пещери, водопади. Една част са етиологични – чрез тях се обяснява произхода на дадена географска реалия или придобиването на определени качества – типичен пример е легендата за вкаменените хора, животни и колесница (Крал-баир, Колесницата, Кочиите) или за оцветената в червено скала – Великината кръв при Вратцата, станали по чуден начин – чрез намеса на свръхестествени, неподвластни на човека сили. Такива са и легендите за превръщания, в които чистата любов е безсмъртие. Друга част обяснява произхода на техните наименования като това се свързва с

някакво отличително качество или особеност в най-разпространените случаи – например изворите Бистрец и Мътница носят наименованията си по качествата – цвета на водата; по техните митологични стопани – Змейовец, Змейова дупка, Самодивското игрище... Немалка част от наименованията са свързани с исторически събития или родови предания, с имената на предците стопани. Тук непременно трябва да споменем в най-обобщен вид няколко цикъла, от които определени (поместени тук) легенди са част.

Крали-Маркови места

Шетал Марко с коня Шарколия по цялата поробена от турците християнска земя и за правата вяра се биел, и от османските нашественици християните закрилял. Шетал Марко и по нашите земи – следи от неговите стъпките и от стъпките на коня ще откриете по целия път от Дунав до Врачанския Балкан – Марков баур при Оряхово, „плочите“ от копитата на коня Шарколия на Средни връх, Мутишевица (Мизия) и Марков баур, Крали-Маркови стъпки край Манастирище, по течението на река Бриша край Тлачене... Крали Марко навсякъде е обиколил с коня Шарколия и навсякъде конят е оставил следи от копитата си. Така някога юнакът е отбелязал докъде му е държавата.

Най-популярните места във Врачанската планина, свързани с легендарния юнак са *Крали-Маркови откоси* – в Милановския суват и *Марков камък* – над град Враца в местността Скакля.

Царските места. Последните български царе.

Иван Шишман и Иван Срацимир

Едно от популярните „царски места“ във Врачанско, което носи фолклорния спомен за последните български царе на славна България, е Черепишкият манастир край река Искър. Местната наративна традиция обвързва и недалечния Бистрешки манастир с темата. Многобройни са преданията и легендите, в които се разказва за скритите съкровища в манастира и пеще-

рите наоколо. Особено популярни през 30-те и 40-те години на ХХ в. са преданията за скритото тук съкровище на цар Иван Шишман, което е „шест товара имане“ (в. „Читал. дело“, 1937). Казват, че то и до днес не е намерено. Други легенди разказват, че наблизо била монетарницата (тарпаната) на последния български цар, а самият манастир „е от края на Второто българско царство – царски манастир, вероятно на Шишмана“ (в. „Читал. дело“, 1941, 1942). Те са част от изключително богат цикъл с предания и легенди от Врачанско, в които се проследява съдбата на царската съкровищница на Шишмановци и техните последни, отчаяни битки с турците в центъра на който стоят текстовете, отнасящи се до Черепишкия манастир.

В продължение на цял век съдбата на Вратица, както и селищата по Искърското дефиле, са свързани с династията на Шишмановци, а в последните две десетилетия преди падането на България под турско робство и с непрекъснатата борба между последните царе от тази династия. Може би затова имената на Иван Шишман и Иван Срацимир се срещат в легендите и преданията от Врачанско, в названията на много местности. *Шишманец*, извор, намиращ се в землището на Старо село и *Шишмановец*, извор в землището на Лютиброд, *Шишманица*, *Шишманова дупка* – пещери в землището на Лютиброд, в близост до тях е и *Шишманово градище* – развалини от крепост, *Шишманово градище/кале* – останки от старо укрепление, южно от град Враца, също и *Шишманово полъе* – в землището на Враца и др. Според народната етимология името на самия манастир, разположен на река Искър – „Черепишки“, станало от многото черепи, които останали след последната битка на Иван Шишман с поробителите. Това се знае и до днес – и от монасите в манастира, и от хората в съседните села. Друга много популярна местност е Крал-баир, която се намира при скалния пролом Вратцата край град Враца – скалите са наречени така от местното население, което ги свързва с позорното бягство на Иван Срацимир при турското нашествие. (Легендата за

Крал-баир е предадена от австро-унгарския пътешественик Феликс Каниц. В: Крал-баир 2000.)

Радан войвода. Легендарният защитник на Вратица

Хората от планината са запазили жив спомена за смели българи юнаци, които дръзвали да застанат срещу нашествениците. Радан войвода със своята войска храбро отбранявал прохода Вратцата, но когато „се довършили момците му и останал сам“, убил едничката си дъщеря, за да я спаси от поругаване и робия и сам намерил смъртта си. *Кървавата скала* – така вратичани нарекли скалата в подножието на прохода Вратцата, попила в ония размирни години кръвта на последния им защитник Радан войвода и неговата щерка Велика (*Великината кръв*).

Легендите и преданията са с локално разпространение, но са познати в различни варианти, отнасящи се дори до различни исторически периоди – византийското робство, турското робство. Макар да интерпретират широко разпространен в българския фолклор мотив, те имат силно присъствие в местната наративна традиция и „преминават“ оттам и в художествената литература още преди столетие.

Христо Ботев и „белите комити“

Разглеждани като един цикъл, песните, преданията и легендите, посветени на Христо Ботев и Ботевата чета описват пътя на героите от Козлодуй до Врачанския балкан, а много от тях проследяват и отделни събития след това. Подробно са отразени слизането на четата на Козлодуйски бряг, боят на Милин камък, боевете във Врачанския балкан, смъртта на Войводата, боят при Рашов дол. Цикълът е поместен и проблематизиран от нас в сборника „Ботьов си поведе белите комити...“ (2008), затова тук само ще припомним някои основни моменти: на първо място това е значителният брой легенди и предания, отнасящи се до конкретни местности във Врачанския балкан, свързани с преминаването на четата и „пътеките на спасението“ след смъртта на Войводата. Повече от столетие наративната традиция е жива – местните продължават да показват пътеки, скали и пещери и да разказват за връзката им

с героите от далечната 1876 г. Впечатляваща е многовариантността на повечето от тях – за Ямата, за Вайо, за Черепишкия манастир и баба Илийца, за Мазневите кошари и много други – познати в много варианти, понякога дори противоречащи си.

Вълчан Войвода и скритото имане в Балкана...

Легендите се отнасят до местности най-вече в района на Котля, някои дори са описани в пътеписите на Димитър Осинин и в иманярския фолклор. Те също се знаят и днес – теренни записи от Горно Озирово и разкази на планинари ги „съживяват“ и в нашия архив.

Трябва да отбележим и още една особеност, която се забелязва при охарактеризиране на народните текстове и природните обекти, за които те се отнасят – за някои от географските обекти няма народен разказ, т.е. – не съществува или, което е по-вероятно – не е достигнала до нас „историята им“, за други се знае една история или една е останала до днес да се разказва, за трети се знаят по няколко легенди и предния – например за Цареви ливади – в едно предание те се свързват с цар Иван Шишман, в друго – с цар Константин. Така и с Карал-баир или Колесницата – според някои те са част от богатия цикъл за Шишмановци, според други – са владение на светците – слънчови заповедници – цар Константин и царица Елена. Така е и с имената на селищата – няколко са легендите и преданията за Паволче и Зверино, а за възникването на всяко населено място сякаш по правило се разказват множество предания. Така е и с легендите и преданията за манастирите – и за Черепишкия, и за Осеновлашкия, и за Бистрешкия и Мътнишкия се предават многобройни народни творби, част от които обясняват възникването им, други – оцеляването им в години на робство, трети – именуването им. ***Втората група легенди и предания за селища*** са характерни и с това, че продължават да се разказват, да се интерпретират, а и понякога да се развиват – да се видоизменят, да се раждат варианти, даже да се раждат и по-нови разкази обяснения за произход на име или преселение.

Голяма част от представените текстове са вече познати на читателя чрез сборниците от поредиците „Роден край“ и „Наследство“ – издания на Регионална библиотека „Хр. Ботев“ – Враца, но немалко на брой са и тези, които публикуваме за първи път. Що се отнася до поселищните истории и тяхното легендарно минало, ще споделим, че в ТДА-Враца се съхранява един значителен корпус от изворов материал, събран преди почти век – през 1928 г. Оказа се, че при нашите системни теренни обиколки на селищата от региона, провеждани от кр. на XX и нач. на XXI в. сме събрали значителен брой техни варианти, както и значителен брой недокументирани такива. Така се роди идеята на ст. експерт Весела Пелова от ТДА за едно издание, наречено „Откак се е село заселило“, в което да се поместят именно тези легенди и предания за селища и местности, малка част от които в крайна сметка съвсем кратко представяме. Надявам се идеята да се осъществи. Така „загатнатото“ тук ще намери своя подобаващ разказ.

Художествената литература. Пътеписите на Феликс Каниц, творчеството на Алеко Константинов, Иван Вазон, Димитър Осинин, краеведите Димитър Бучински и Николай Дойнов. Споменаваме ги отделно, не толкова да напомним още веднъж за красотата на природата, за безсмъртните творби на класиците, а по-скоро защото много от легендите и преданията получават свои превъплъщения и нов живот в художествената литература и накрая – самите природни обекти получават названия по имена на литературни герои или имена на творци, свързани със съответната природна даденост – Алековата скала, Вапцаровия дъб, Софрониевата пещера; Баба Илийца (Черепишките скали), Дядо Йоцо (Туристически комплекс и местност) и др. В справочника поместваме малки откъси от пътеписите на Феликс Каниц, Димитър Осинин, Иван Вазон, от различни художествени творби на автори, описващи даден природен обект или останки от древно селище, градеж.

***Традиции, обичаи, местности и растения,
животни и птици. Места на традиционно
водолечение и климатолечение. Оброци***

Не ни остана много място, за да разгърнем темата за лековитите растения, водолечебните и климатолечебните места на Врачанската планина, както и за разнообразната фауна, обитаваща района. За тях, както и за туристическите маршрути ПП „Врачански Балкан“ разработва отделни издания. Все пак ще споделим интересна практика от миналото, свързана с водопада при манастира „Св. Иван Пустич“. Свещеният извор на Бистешкия манастир се намира в Голямата пещера. За водата му се вярва, че е лековита. Тя минава покрай църковната сграда и пада от скалите, като образува малък водопад. В близост до него има скална ниша – подобно на малка пещера, където с традиционни водолечебни и климатолечебни способности в миналото се лекували душевно болни. В спомените на монаси, живели в манастира, се разказва за това специално място, където се настанявали болните. Водата скачала край тях и леки пръски оросявали телата им. С кръст в ръка монахът лечител ги повеждал към неголяма пещера във вид на буквата „Г“. Изяждали по една ябълка от близкото дърво и преминавали през тайнствения вход. В края на пещерата, на място, наподобяващо паничка, поставяли сребърни монети „за здраве“. След каптиране на извора водата значително намаляла и днес буйният водопад може да се наблюдава само през пролетта и есента. Около манастира обредно се берат здравец и други билки – за здраве и лечение на животните билкари берат билки на Светли петък. Легендата разказва, че самият свети Иван Рилски се е хранил с билки и корени, растящи при Постницата.

Като стара лечебница бил известен и Черепишкият манастир, а легендите и преданията за Рушидовата къща са съхранен в народната памет спомен за конкретна случка от тази практика, завършила с оздравяване и изцеление.

Що се отнася до почитането на **старите оброци**, водосветите и молебните против суша, киша, градушка, за здраве на хора и добитък, ще кажем само, че тук са отразени една малка част от тях. Родената и израсла в Зверино краеведка Ивана Захариева разказва за десет оброчища на десет отделни местности в неговото землище, на много от които и сега се правят оброци – от първия, посветен на Трифон Зарезан на Калугерово при Градището до obroka на Голяма Богородица до река Златица. В Очин дол се смята, че оброците „обграждат“ селото и така го пазят – разположени са под формата на кръст (според разказа на Огнян Петров):

	Оброк в местността Шуман – в деня на Свети Дух	
Оброк в местността Кръст – на Петковден		Оброк в „Неделята на Слепия“ – комплекс „Дядо Йоцо“
	Оброк в местността Пресветица – на Всички светии	
	Оброк в местността Падеш – на Спасовден	

В една стара, непубликувана история на Челопек пише: „Така например на obroka на Погледец в местността Камико курбан бил правен на Света Тройца от Шербовския род, на Спасовден бил правен курбан на obroka в местността Ливагето от Стаменовския род, на Петровден бил правен курбан на obroka в местността Родината от Дръндарския род, на Богородица бил правен курбан на obroka в местността Гробо от Цанинския род, на Илинден (свети Илия) бил правен курбан на obroka в местността Колчаковец от Колчаковския род, на Архангелов-

ден бил правен курбан в местността Църквата от Ненчовския род. На оброка в местността Друмо на пътя за гара Мездра селяните кадели риба, за да не бие град посевите.“ (ВЖ: Манчев). В старото Осиково (днешно Миланово) също почитали много оброци – в м. Валното селище – Могилата на Св. Спас; м. Троица – на Св. Троица; м. Кръста – на Илинден; м. Овнарски рът – Ржища – на Кръстовден; още оброците при Керейци, при Горни кладенц, два оброка при махалата Старото село – под и над нея и Св. Кирик, където според предание е имало манастир на светеца. Много от старите оброци са „напуснати“, но някои от тях постепенно се възстановяват – от седемте оброка (в местностите Говедарника, Лозята, Поето, Бигора, Келчовец в Мало Паволче и Родината), които почитали някога в Паволче, местните се опитват да възобновят два.

Прилагаме като цитат от поселищното проучване на Николай и Никола Живкови за „гладът за земя“ при планинците и как някои местности се превръщат в орници, в обработваема земя – процес, който те описват като познат в Згориград, но той е характерен като цяло за планинските и полупланинските селища в района: „...Изсичат се дърветата, вадят се коренищата, изорава се мястото и се почиства от корени и треви. Обикновено това се прави есента, а през пролетта мястото се разорава и се превръща в работна земя за засяване на царевица или на ръж. Така се образуват орници в Милчовица, Гарванец, Пали къртица и Ръжище. Ако пък трябва ливада да се обърне в нива, то тя също се изорава есента, почиства се от най-коренливите треви и напролет след изораване се засява. Тази практика е прилагана често в местностите Кравля и Каличина бара.“ (Живков 2014)

Нашите системни проучвания и записи на терен съдържат множество сведения за връзката между местностите, растенията и животните, които ги обитават и употребата им в ежедневието, в календарната и семейна обредност. Ето част от интервю, в което информатор от квартал Бистрец разказва за връзката между местностите и тяхното именуване:

„– Кои местности, как се казват? – КТ

– Гърлото. Таа Гърлото тато одеше с козите тука...
– КИК.

– Тука таа пътека води за Озирово и за Четирите кофи. Четирите кофи – камъка, къде са събира вода – кофите са една над друга – от едната прелива в другите. Това са четири дупки, дълбани в камък и са пълнат с вода и от едната прелива водата у другата, у другата и тека... От дъжда са пълнат с вода...

– Човек ли го е направил? – КТ

– Не, това си е така...

– Четирите кофи – местност? – КТ

– Значи това го има действително – четири дланки в камъка – самата местност там се казва така – Четирите кофи. Това е над Бели извор. По-натам имаше едно друго – Бръшлян, казваше са Бръшлян...“ (Костадин Иванов Киров, р. 1954 г. в с. Бистреца, сега квартал на Враца. 15.VIII.2011 г., Бистрешки манастир, зап. Калина Тодорова. Архив „Краезнание“ – РБ „Христо Ботев“ – Враца.)

При регистриране на традиционни обреди и обичаи винаги обсъждаме с нашите информатори въпроса за местностите и кои растения – билки, цветя, дървета и храсти растат там и по кои празници те обредно са брани и използвани. Има описани десетки случаи на обредно бране на билки и треви на големите календарни празници – зимните и летните, както и при семейните празнични събирания. В крайна сметка разполагаме с дълъг списък на местности, които пък са сцена на подобни събирания – общи трапези на Гергьовден и Великден, „люлките за здраве“ на Тудоровден, Светиите, Цветница и т.н. Така например конярите в Зверино извеждат конете на Тудоровден на Рудината, а малките коледарчета тръгват на Малка Коледа от Колежданския камък в Чуклата над Градище със запален огън и благослов. В Челопек момите се кумичели на Цветница на чешмата на Излъко, а общата трапеза на Гергьовден редели в местността Църквата, където на един

от дъбовете момите и ергените връзвали люлка и се люлеели за здраве. При водениците на река Черна озировчене ловели риба за Никулден и „из долчините на Стрешерица, Голяк, Камен дол, Кладнишки дол, Брусник ловели и... сушили са и риба за лек“ и т. н. Интересно е да се знае за това как са тачени от балканджиите някои празници с езическа основа, посветени на животните и поверията, свързани с тях – Вълчите празници, Мишите празници, Мечин ден, Благовец и др. Немалко е теренният материал, събран от нас, който представя народната метеорология и връзката ѝ с местните имена.

Записите на разговорите ни с народни лечители разкриват любопитни моменти, свързани с билколеченито, с използването на конкретни билки – мехлеми, отвари, лапи, тинктури. Народната лечителка Рада Иванчева, позната като Кака Рада от Зверино прилага успешно лечението „от страх“ като след баенето с червен конец и кърпа предписва сладка папрат и други билки, запарки и отвари, които болният трябва да консумира за определен период от време. Когато на Цветница през 2009 г. записахме лечителката, нейният брат си дойде от планината с пълна торба билки, които тя започна да разпределя и да обяснява как се сушат и съхраняват, после как се прилагат. Разказа ни също, че му е заръчала да донесе от една горела къща въгленчета, които по-сетне също ще използва за лек... Но освен за лечение, „наще буренъе“ бихме могли да използваме като „шепа спомен“ от лятото през студените зимни дни...

„...Рано напролет, през май, иди на онази чудна, стръм-на поляна, дето започва от Лесковското езеро и възлиза към Царево ливаге, заградена от каменния венец на Качуля. Поседни на килима от иглика! ...От многото съцветия откъсни по няколко цветчета. И над Скакля има иглика, а и по пътя от там до Околчица.

Когато в полето глогът прецъфтява, в планината е едва напъпил... ..Само от цвета набери в торбичката.

През пролетта листата на горската къпина и дивата ягода са най-крехки и свежи. Потърси ги и си набери от тях...

Ако спуснеш през Лесков дол по пътеката, която върви редом с поточето, ще намериш подбел.

Мащерката я има навсякъде... .. Ако не знаеш какво е мащерка, попитай някой овчар за бабина душица или овчарски босилек – то е същото.

Върхчетата на дивата мента са най-свежи и те през ранна пролет. Тогава са и най-уханни.

Риган – където и колкото поискаш... ..Колкото си набрал от мащерката, толкова набери и от него.

В планината жълтият кантарион цъфти по-късно. Търси го в началото на лятото. Червеният кантарион не се намира навсякъде. Има го по ливадите под Речка. Има го до късно лято.

Белият равнец е колкото тревата по ливадите. Жълтият равнец е по-красив и не навсякъде го има. Намира се по Борованската могила, при Жабокрек и Божия мост на каменистите поляни. Има го и по Околчица.

...След като ги изсушиш, не смесвай всички билки... ..Когато правиш чая, вземай по щипка от билките и ги запарвай във врялата вода. Така всяка билка „се „обажда“ със собствения си аромат.

Това е тайната на планинския чай. “ (Текстът е на незабравимия историк, краевед и запален планинар Николай Дойнов).

Богата информация за **старите пътища** на територията на Врачанската планина са събрали нашите информатори и в същото време неоченими консултанти Николай Цинцарски и Пламен Петков и изработването на карта, върху която да бъдат отразени, ще е значителен принос към изучаването на региона. Тук публикуваме два откъса от разговори с тях: „Пътят за Враца, който е идвал от Курило се делил при Заногне някъде. Един слиза при Пребойница, покрай Осиковско градище и се качва през Аржища и т.н. Другият свива към Дупни връх. През селото, после Крушите, Ганчова могила, Мушат и се събират при Горна Треоица и Крушако и после – Коритата, Мечитете, Пършови могили, Каличина

бара, Гладна. На пътя през Гладна му казват Шиндарски път – понеже през Османско имало много дърводелци от нашите, които карали шинди за полето да продават, а Друмо е след Коритата. При Мушат има запазени камъни, настилка. Даже е по-близо до Котлината.“ – разказва Николай Цинцарски за района Дружево-Миланово. Другият откъс е от записания преди години разказ на Пламен Петков в отговор на въпроса ни съществувал ли е някакъв стар път от манастира „Св. Иван Пусти“ към София: „Значи пътеката. Това си е старата пътека, която върви над *Хайдушката*, отгоре под *Кърни връх*, излиза на *Чемериката*, от там тръгва по дерето и отива към *Беляр*, от *Беляр* слиза между *Горно Озирово* и *Лютаджик*, там си слизаш по дерето... Или от манастира наляво тръгваш към *Калето* и се качваш към *Биволарски връх* и отиваш нагоре по дерето към *Превала*, значи към *Коси връх*, завиваш и тръгваш надолу между *Голямата* и *Малката пещ...*“ Цитатите не са самоцел, а нагледен пример за богата информация, която се съдържа в тях относно топонимията – обобщена и „поставена“ върху картата ще е най-малко част не само от миналото, от настоящето, но и не на последно място – от „туристическото бъдеще“ на планината.

* * *

„... Гинчев узнава как възниква една пословица през 1883 г. Случило му се тогава да пътува с върволица жени, заденати с џедилки и запътени от Враца към планинския проход *Згориград*. Една от жените, изморена от стръмния път, се обърнала към другите с думите, навярно нейно лично хрумване: „Не ми гледай сноповете, ами гледай потовете.“ С този случайно подхвърлен пословичен израз, гдето образът няма претенция за художественост, та ще бъде и скоро забравен, жената е искала да каже: макар сноповете на гърба ѝ да били малко, те били оженати с голяма мъка и с още по-голяма мъка щели да бъ-

дат занесени на село.“ (Из „Български народни пословици“ – Михаил Арнаудов)

Животът на планинците – труден и мъдър. И някога. И сега. Заобиколени от красота, те творят красота. Мъдростта, светлината и „куражът“, силата на духа са част от битието по върховете... Тук представяме само мъничка частичка от всичко това, с надеждата, че един ден читателят ще се докосне до техните обичаи и вярвания, свети места, мъдрости и знания, защото, заръчва ни го един от тях, тръгнал по безкрайната пътека на духовното съграждане – роденият в Долна Бяла речка Димитър Осинин:

*„ДА НЕ СЕ МЪЧИТЕ ДА УЧИТЕ НАРОДА,
А ДА СЕ УЧИТЕ ОТ НЕГО.“*

*19 юни 2014, Врачански балкан
Калина Тодорова*

ЛИТЕРАТУРА

Александров, Георги. История на селищата и паметниците на културата в района на Монтана, 1999.

Божият мост. Природни и културно-исторически забележителности от Врачанския край. Състав. Калина Тодорова. Враца, 2012, 160 с. Българското село. Юбилеен сборник. София, 1930, 599 с.

Борис Вълчев, Димитър Синьовски. Геоложки феномени на България. [Електронен ресурс]: <http://mgu.bg/geosites/home.html>

Ботьов си поведе белите комити: Христо Ботев и четата му в народната памет. Състав. Калина Тодорова, Блага Атанасова, Весела Пелова. Враца, 2008, 300 с.

Геров, Найден. Речник на българския език. Фототипно издание. София, 1975.

Дружево (Дупни връх). Интернет сайт. <http://druzhevo.bashtina.org/?p=220>

Живков, Николай, Живков, Никола. Село Згориград. Исторически очерк. Велико Търново, 2014, 382 с.

Захаријева, Ивана. Църквите и паметниците на село Зверино. Враца, 2011, 40 с.

Зверино. Състав. Христо Гълъбов. София, 1994, 24 с.

История на град Враца. София, 1976, 526 с.

Крал-баир: Легенди и предания от Врачанско. Състав. Калина Тодорова, Блага Атанасова. Враца, 2000, 219 с.

Манчев, Васил. История на село Челопек. [Машинопис], 75 с. Архив РБ – Враца.

Мичев, Н и Ц. Михайлов, И. Вапцаров, Св. Кираджиев. Географски речник на България. София, 1980 г.

Михайлова, Димитрина. Местните имена в Берковско. София, 1986, 162 с.

Николов, Богдан. От Искър до Огоста. София, 1996, 341 с.

Николов, Богдан. Топонимията на Врачанска околия. София, 1997, 470 с.

Община Враца. Официален сайт. [Електронен ресурс] <http://www.vratza.bg/?category=33>)

От Дунав до Балкана: Легенди, пердания, разкази, приказки от Врачанския край. Враца, 2005, 162 с.

Пелова, Весела. Враца – център на Северозапада. //Информационна агенция „Враца плюс“. 8.01.2011. [Електронен ресурс] <http://www.vratzaplus.com/index.php?lang=bg&r=home/t179/t3992>

Природен парк „Врачански балкан“. Официален сайт. [Електро-

нен ресурс] <http://www.vr-balkan.net/>

Регионално краеведско дружество – Враца. Официален сайт.
[Електронен ресурс] kraevedivr.alte.bg

Романски, Стоян. България в образите на Феликс Каниц. София, 1939, 196 с.

Свети места. [Електронен ресурс]. <http://svetimesta.com/>

Свети места: Църквите и манастирите във Врачанския край. Състав. Калина Тодорова, Силвия Павлова. Враца, 2009, 240 с.

Стефанова, Милка. Легенди от хайдушките пещери. София, 2012, 126 с.

Стрешеро: Врачански балкан. Състав. Здравко Илиев, Пламен Петков. София, 2002, 80 с.

Тодорова, Калина. Рилският чудотворец и Бистрешкият манастир „Св. Иван Пустич“. Враца, 2013, 254 с.

Филипов, Емил. История на Горно Озирово. Враца, 2012, 326 с.

Архивни документи:

Държавен архив – Враца: Ф. 1314.

Регионална библиотека „Хр. Ботев“ – Враца, архив Краезнание.

Архив на читалищата в селата Паволче и Челопек, кв. Бистрец.

СЪКРАЩЕНИЯ

араб. - арабски
в. – век
вж: – виж
геогр. – географски
ДА – Държавен архив
диал. – диалект, диалектен
ед. ч. – единствено число
ж.р. – женски род
зап. – западно
изч. – изчезнал
м. – местност
МК – Мемориален комплекс
мн. ч – множествено число
м.р. – мъжки род
наим. – наименование
нариц. – нарицателно
прил. – проилагателно
произв. – производно
р. – река
разп. – разположена
рум. – румънски
северозап. – северозападно
слав. – славянски
ст. ст. – стар стил
староб. – старобългарски
същ. – съществително
тур. – турски
умал. – умалително
член. – членувано
югозап. – югозападно

ПРИЛОЖЕНИЕ

